

TARTALOM

Tőzsér Árpád	Már egy hete csak anyámra...; Bindi <i>(versek)</i>	3
Háy János	Száz nap	5
Bokros Judit	Csavar; A férfi magyaráz; Egy kis ház; A vízhatlan könyvek boltjában <i>(versek)</i>	28
Komjáthy Zsuzsanna	Ezt a falut elhagyta az isten	31
▶		
Káldy Sára	„De ki lehet Zsoltár?” <i>(Vörös István Százötven zsoltár című kötetének hagyománytörténeti-teológiai kontextusa)</i>	37
▶		
	▶ „A valódi gondolkodásban ki kell lépni a polarizációból” <i>(Dr. Várady Tiborral Frank Dávid beszélget)</i>	51
▶		
Sinkó István	Emlék és varázslat	67
▶		
Sinkovicz László	Az okapik <i>(Ráday Zsófia, Hartay Csaba és Peer Krisztián köteteiről)</i>	85
Gömöri György	Beszélgetés 1956 szellemi örökösével <i>(Mécs Imre: Hiszem, mert képtelenség)</i>	96
Földesdy Gabriella	„Rajzolta Madách Imre” <i>(Madách rajzai és festményei. Andor Csaba és Varga Emőke könyve)</i>	103
▶		
Viczián Réka	Pillangók	110

Molnár Péter és Szolláth Katalin képei
(A címlapon Szolláth Katalin: Porond – F. Bacon tiszteletére, papír, tempera, 40×60 cm, 2024)

FORRAS

58. ÉVFOLYAM | 2026. 9.

Megjelenik Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata, a Magyar Kultúráért Alapítvány, a Petőfi Kulturális Ügynökség és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT ► Megjelenik havonként ► *Főszerkesztő: Füzi László* ► Kecskemét Megyei Jogú Város folyóirata ► Kiadja a Katona József Könyvtár; *Felelős kiadó: Bujdosóné dr. Dani Erzsébet* könyvtárigazgató ► *A szerkesztőség címe:* 6000 Kecskemét, Piaristák tere 8.; *Telefonszáma:* 76/500-550/111. **mellék;** *Honlapcím:* www.forrasfolyoirat.hu; *E-mail cím:* forras@forrasfolyoirat.hu ► *Tördelés:* VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@videopix.hu ► *Nyomdai kivitelezés:* Print 2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 76/501-240; Felelős vezető: **Szakálas Tibor**

A szerkesztőség tagjai: **Csenki Nikolett**, **Füzi Péter**, **Pál-Kovács Sándor Attila** (*szerkesztő*), **Bosznay Ágnes** (*szerkesztési titkár*). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander**, **Pintér Lajos** ► Szerkesztőségi órák: kedd–csütörtök 10 és 12 óra között. ► Kéziratot nem őrünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. ► Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/forras/prodBo40714.html>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/forras/prodBo40714.html>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. **Belföldi előfizetési díj: 7200,- Ft** ► Index: 25947 ► HU ISSN 0133-056X

Tőzsér Árpád

Már egy hete csak anyámra...

Már egy hete csak anyámra... (igen, anyámra, mama-státuszban nálunk a nagymama állott) ...anyámra gondolok, aki valószínűleg hallani sem hallott a kvantum-összefonódás elméletéről, de már száz évvel korábban tudta, amit R. P., a Nobel-díjas fizikus ma, a massachusettsi Wellesley College szakértői ülésén lihegve jelentett be: halál utáni tudat pedig igenis létezik. Csak ő (anyám) a tudat helyett mindig lelket mondott, ha mondott. De inkább nem mondott, a fél- és félrevezető nyelv nélkül is tudta, hogy az ő tudata a Mindenség tudatának részecskéjeként a halála után is tovább létezik. (Ha gondolatban persze nem is egészen így fogalmazta meg cosmotheoriáját!) Az ember és az univerzum tudatát ugyanazok a kvantumfolyamatok generálják, mond valami hasonlót R. P. is. – Áll hát az anyám a múltamban és fiaim múltjában, immár a mama és a lét nélküli tudat státuszában. Én pedig, hogy világnézeti kérdésekbe ne keveredjem, gyorsan ráütök számítógépem Home jelzetű billentyűjére: anyám éppen hatvan éve oldja az ég vizében a kékítő kvantumait.

Bindi

Kavics, mint annyi más, de hol a kő, amelyből évek, évszázadok alatt íme, kavics lett? Hol a kalapács, mely egy menhirről lepattintotta?, a víz, amely a töréseleket simára ráspolyozta? Miért hogy unokáim, ha meglátják egy tó partján a kavicsok lerakatát, első gondolatuk, átdobni a tavat vagy kacsát dobni? S kacsázás során mi dobja fel a kavicsot a víz felszíne fölé, ha már egyszer lemerült? Ahány kavics, annyi kérdés és lehetséges válasz, az ellentmondások szemünk előtt ötvöződnek bennük idővé. Nézem gyanakodva a tenyeremen a kődarabot: ki tudja, nem az a vándorkő-maradék-e ez, amellyel a szülőfalumban nyolcvan éve egy játszótársam fejbe dobott, s azóta szép, cinóbervörös pontot hordok a homlokom közepén. (Eddig azonban még a gyönyörű bindim ellenére sem nézett senki Indira Ghandinak.)

Háy János

Száz nap

5.

Hétfő van. Felhívott reggel a biztosító, hogy befizettem-e a lakásbiztosításomat. Befizettem.

Csak ezt akartam megkérdezni, mondja, és ezért hívott szerintem korán. Valójában ébren szoktam lenni ilyenkor, de nem egyformák az éjszakáim, már-mint alvás szempontjából. Felébredtem hajnalban, négy előtt. Ilyenkor végiggondolok mindent, általában a munkákat és az elégedetlenségemet önmagammal, hogy mit kéne változtatni, és mért nem tudok, mért vagyok olyan, amilyen vagyok, holott lehetnék sokkal jobb, de nem leszek, és ebbe bele is nyugszom, ami szégyenletes. Képtelen vagyok komolyan változtatni az életemen, magamon, még azt a rohadt angolt sem tudtam rendesen megtanulni.

Egyszer elhatároztam, hogy egy kerek születésnapra, amihez még volt három év, néhány tudást tökéletesítek és néhányat visszahozok a múltból. Megtanulok rendesen angolul, visszat tanulom az orosz, a gitárt és a citerát. Ebből pont a semmi teljesült.

Tele van az életünk elvesztett tudással.

Biztosan alapvetően buta vagyok, erre is gondoltam, csak már tudok úgy viselkedni, hogy ne látszódjon rajtam. Tudok például olyan arcot vágni, hogy olvastam azt a könyvet, amit nem olvastam. Az én agyi képességem nem agyi képesség, hanem kommunikációs ügyesség. Az éjszakai gondolkodásban mindig kifáradok. Szeretem ezt a kimerülést hajnalban, ilyenkor visszaalszom, és most is visszaaludtam. Ez nem egy érdekes közlés.

Semmi nem érdekes közlés.

Egyáltalán nincs semmi érdekes abban, ahogyan a másik ember él. Érdekes csak abban lehet, de legtöbbször abban sincs, ahogyan te élsz. A te életed közel van hozzád, ez az egyedüli közelség, amivel mégsem tudsz megelégedni, mert kevés vagy magadnak, mert nem tudod olyannak elfogadni, amilyen. Azt mondhatod csak, hogy milyen érdekes, hogy lélegzem. Milyen érdekes, hogy vannak élőlények és ezek közül én is egy vagyok. Vajon meddig vagyok, s hogy ez a meddiglét csak az én tudatom számára érdekes, mert különben nem érdekel senkit, hogy akik nincsenek, voltak. Meghaltak már azok is, akik gyászolták. Aki meghal, annak nem kell már gyászolnia, mindegy, hogy mi marad utána, nem fogja

nyugtalanítani, hogy boldogok a gyerekei vagy boldogtalanok, nem retteg, hogy betegek lesznek, vagy meg fognak ők is halni.

Hétfő van.

Nekem nem különböznek a napok, mindennap ugyanazt csinálom. Leülök, és írok valamit, aztán olvasok vagy telefonálok. Beszélek azzal, akivel szeretnék beszélni, ha felveszi, de nem, mert egyébként mindenki dolgozik, és nincs lehetősége vagy épp ideje rám. Miért dolgozik az a valaki olyan helyen, ahol még telefonálni sem lehet?

Aztán arra gondolt, hogy nemcsak az életkortól függ, hogy ki hová sorolódik az évek révén kirajzolt életrajzában. Valószínű ő amiatt, hogy még mindig akar valamit, az akarók sorába kerül, akik nálánál sokkal fiatalabbak. Holott már úgy nem akar semmit, hogy legyőzzön valakit, vagy bizonygassa az igazát, azt, hogy több valamiben, vagy az ő gyereke több. Nem érdekli, ha a legkisebb gyereke osztálytársainak a szülei, akik még a harcosok közé tartoznak, kérkednek azzal, hogy ők bizony ezek meg azok, meg persze ezt a gyerek, netán gyerekek is tükrözik. Pontosan tudja, hogy ennek nincs semmi jelentősége. Minden emberi élet emberéletnyi méretű, és semmilyen kérdés nem tud ezen változtatni. Persze kérdés, hogy a tény, ami tény, hogy valójában az számít-e, vagy az, hogy belül mit élsz meg. És ők, a kérkedők, ezt a különösséget élik meg, és ebben a különösségben zajlik az életük, nem abban a redukált formában, amit én gondolok róluk és magamról is.

Egyszer majd eljön az igazság pillanata.

Sokszor gondolja ezt az ember, hogy a bűnösök megbűnhődnek, a hamisak lebuknak és megszégyenülnek. De valójában ez soha nem történik meg, mert a hamis tudat kitart életünk végéig, a bűnök mögé meg odaépül a magyarázat, hogy miért nem azok.

Hétfő van, elővettem ezt a novellát, hogy véglegesítem, és elküldöm annak, aki kérte. Egy olyan nevű ember kérte, amilyen nevű embert már ismerek. Nem tudom, hogy a kérő hogyan néz ki, de valahogy azonosítom azzal, akit ismerek. Arra gondoltam, hogy meddig lehet valaki szerelmes, talán azért gondoltam erre, mert annak az embernek, akit ismerek, egyszer véletlenül hallottam egy mondatát, hogy még nem mondtam le a szerelemről. Nem nekem mondta, hanem egy barátnőjének és legalább húsz évvel ezelőtt. Vajon most is ezt gondolja, vagy belenyugodott, hogy van férje, és olyan, amilyen? Biztos, hogy nem szerelem, de lesz valaki, aki eltámoogatja a kórházba, vagy neki is lesz olyan, akit támogathat, mert a másiktól gondoskodni jó. A szerelem helyett lesz az, hogy jó.

Jó, hogy vannak egymásnak.

Nagyjából egyidősek, sajnos amikor ez a szerelemvárás volt, akkor azzal kellett számolnia, hogy neki be kell érnie épp olyanokkal, mint a férje, mert fiatalabbat nem kap, nem is akarna, mit lehet azzal kezdeni? Az ember mindent megmagyaráz magának, még azt is, ami nem jó, és mindent félreért úgy, ahogyan neki jó.

Amúgy tényleg olyan fontos ez az érzés az ember életében? Ha igen, akkor miképpen őrizhető meg úgy, hogy mindig eleven maradjon, akkor is, ha már nem friss egy kapcsolat? Vajon a kötődés tudja fenntartani vagy a féltékenység? Ha attól félsz, hogy a másik bármikor dobhat. A szerelem valójában félelem attól, hogy másnak is kell az, akit szeretsz. Lehet, hogy általában a félelem tart életben? A félelem miatt cselekszel, hogy megóvd magad, hogy fenntartsd magad? Szerintem mára ennyi elég. A novella is ott van, és tényleg nincs is kedvem folytatni, bár még annyit meg kell osztanom, hogy nem tudom, hogy a levelek beletartoznak-e ebbe a könyvbe. Ha eldöntöttem, az abból derül ki, hogy megjelennek levelek is a szövegben vagy épp nem jelennek meg.

Csókolom, édesanyám. Nem rosszkor telefonálok? Nem.

Hány éves is az anyukád? És az apukád? Már nem él. És te? Nem kenheted be öregséggel ezt a szöveget, mert ez még csak ötnapos.

6.

Reggeli

Beveszem a gyógyszereimet.
Egyet a szívemre, mégiscsak
a legfontosabb belső szerv,
egyet a májamra, ami jó
amúgy az epémre is,
egyet a prosztatámra, mert
pisilni mindig kell.
Ezt azért, mert nem
hagyjá öregedni a sejteket.
Akkor itt van az, ami
tulajdonképpen mindenre jó.
És akkor az utolsó, ami
a többihez kell.

Vajon mikor kerülhet a könyvbe egy szöveg? Akkor, amikor megírom, vagy akkor, amikor készre csinálom. Ez egy korábbi gondom folytatása, de még mindig gondot jelent, hiszen a hatodik napon sem dőlt el, milyen lesz ez a könyv, az első napokban tulajdonképpen a könyv kialakulásának történetét olvassuk.

Érdemes volna többször is bemásolni egy készülő írást, hogy látszódjon, hogyan változik. De nekem nincsenek eltéve az előzmények, mert mindig ugyanazon a mentett fájlban dolgozom. A javítások elpusztítják a korábbi változatokat. Általánosabban fogalmazva, a változások elpusztítják az előzményeket.

Ezt most jól megmondtam.

Elkészült a *Három kismalac*. De még nem küldöm el. Csak március második felében kell. Még egyszer majd átolvasom. Általában mindennel korábban vagyok készen, mint kell, nem szeretem a határidő szorítását. Amúgy is olyan, mintha folyamatosan sietésben volnék. Mintha azért akarnék elkészülni minél előbb, hogy majd utána felszabadul az idő, de soha nem szabadul fel, mert rögtön elkezd valami mást.

A tevékenység tart bennünket életben.

Azok a keletiek, akik a nemcselekvés mellett agitálnak, valójában tévútra viszik az életünket. Ugyanakkor a cselekvés ilyen mérhetetlen felértékelése behajtott bennünket az örökös és szüntelen cselekvésbe, ráadásul ezt még vágyképzéssel meg is támogatja, hogy szedd össze a pénzt, mert az az utazás, az a vagyontárgy feltétlenül szükséges neked, holott persze egyáltalán nem, hisz a halálodkor a felhalmozott tárgyak fele el lesz herdálva, ha nem épp az egész, egy-egy kivétellel, amihez a gyerekek valami miatt különösen kötődnek.

Törekszem megválni a felhalmozott anyagtól, nem megyek olyan helyekre, ahol újabb lomokat lehet beszerezni, nem akarok már régi ezt és azt, és újat sem. Minden tele van tárgyakkal, és a tárgyak mellett már alig van helyem, alig férek el. A terjeszkedéssel az ember magát túrja ki a világból. Így leszünk mi egyszerre a három kismalac. Nem olvasok ennyi könyvet, helyesebben, már elolvastam őket és másodszor nem fogom, és nem is jelent számomra kitüntetett érzést, hogy ennyi van. Dobálom ki, ezek biztos nem kellenek, holott azok sem kellenek, amiket a kellenek csoportjába soroltam.

Emlékszem egy idős íróra, aki azon gondolkodott, hogy mi lesz a könyvtárával, amiben híres alkotók dedikált könyvei is vannak, Nobel-díjasoké és ismereteké, főleg franciáké. Ajándékozz el belőle annyit, amennyit tudsz, mondtam. S akik megkapják, sokáig őrizgetik majd, és gondolnak rád, ráadásul jó lélekkel. Nem ezt a megoldást követte. Elérte, hogy egy múzeum befogadja a teljes könyvtárat, úgy vélte, fontos egyben megőrizni, holott nem fontos. A múzeum munkatársai soha nem fogják kiszedni a dobozokból ezeket a könyveket, ott fognak rohadni, amíg rohadhatnak. Nem szobor lesz az emléke, mint hitte valamikor, csak egy dobozokban málló könyvtár. Egy raktár térkockái.

A három kismalac

(DIA-film haladó DIA-rajongóknak)

Ez egy rendkívül hangulatos kép, mondjuk, a part alatt, ha valaki tudja, hogy az hol van. Nem tudja. Akkor a Virágéknál. Az meg hol van? Akkor a patak martján. Hát ezek a népmesék tele vannak ismeretlen helyszínekkel, meg olyan foglalkozásokkal, csutorás, kolompár, csipkeverő, gerencsér, pákász, olajütő,

kutyaütő, amiről senki sem tudja, hogy micsoda. Szóval, az érthetőség kedvéért ez a szép kép egy tisztáson van, amely tisztáson a három kismalac él. Mindegyik kicsi, középső és nagy is, mert ikrek. Így aztán mindegyik egyszerre tartalmazza azokat a népmesei jellemvonásokat, amelyekkel meg szokás jelölni a szereplőket. De ennek alapján nem lehet őket sorba rakni, hol így állnak, hol úgy, mert egyformák. Nem lehet olyat mondani, hogy a szegénymalac legkisebb fia vagy lánya, netán malackája. Tulajdonképpen ha a tulajdonságaik alapján néznénk őket, akkor nem is hárman lennének, hanem kilencen. De kilenc szereplővel még egy ilyen leleményes szöveg sem tud megbirkózni.

Amíg a malackák aranyosan játszadoznak, már tisztáztuk, a tisztáson, a háttérben feltűnik a negatív szereplő és vele együtt a feszültség. Kikukucska az ágak közül az ádáz, azt nem tudjuk, milyen, de nagyon olyan, farkas. Magában azt morogja: Vacsora, vacsora, vacsora! Ebből látszik, hogy ez nem egy korszerű negatív szereplő, aki avokádókrémet vacsorázik mandulatejjel, hanem egy régi típusú húsevő, akit gyakran, hogy még gonoszabbnak látszódjon, szérij volknak is neveznek.

A malackák tovább játszadoznak. Gúsz, gúsz, gá, gá, gá. Eszty hatyítye, dá, dá, dá. Nu letyítye. Ezt a mondókát lúdanyótól, a szibériai nagyítól tanulták, aki felvállalta a nevelésüket, mikor a szüleiket, hamis vádak alapján, az emberek kivégezték. Nu letyítye! Nyet, nyet, nyet! Szérij volk nagy garoj, ne puszkájet nasz damoj. És vidáman rohángáltak ide és oda, mert nem hallották, amit a farkas magában morgott Vlagyimir Putyin vérfagyasztó hangján, hogy nye puszkájet, puszkájet, előveszem a puszkámet! És agyonlőlek benneteket ukránek.

Azért tényleg jó lenne valami védelem ez ellen a gonosz farkas ellen, mondta az egyik egyforma malacka. Igen, igen, helyeseltek a többiek. Építhetnének egy házikót. Az ám, de hol és miből. A három egyforma malacról kiderült, hogy mégsem egyforma, legalábbis belül nem, csak kívül. Képtelenek voltak eldönteni, hogy hol és miből és mekkorát. Ebből az is kiderült, hogy ezek a malackák nem ukránek voltak, hanem magyarok. Rögvest meg is bomlott a kismalacok hármassága, amit a görög bölcselők előírtak még egy népmesében is, és mindenki maga próbálta felépíteni a házikóját.

A leglustább lombokból, a közepesen lusta fálécekből és deszkákból, a szorgalmas meg téglából. Az is igaz, hogy a szorgalmasnak voltak csatornái a közbeszerzéshez, így aztán tulajdonképpen állami támogatásból húzta fel a házikóját, ami különben hasonlított egy kastélyhoz. Szerencse, hogy az unió is fontosnak tartja az energiatakarékosságot, így aztán lehetett számítani némi guruló euróra is. Megpályázott egy összeget, hogy van az erdőben egy tisztás, ahol simán befűj

és átfúj a szél, beesik az eső, kihűl a fű, de ha építenék oda egy házat, húsz centi vastag habszivacs szigeteléssel és hővédő vakolattal, akkor megakadályozhatnánk, hogy ez a kis terület hőveszteséget szenvedjen, s ezzel tovább fokozza a klímakatasztrófát. A döntéshozó főmalacok ezen aztán nem is gondolkodtak, hogy megérdemli-e a kért összeget, még többet is adtak neki.

A három malackából két egyforma már készen volt, amikor elmentek megnézni, hogy a harmadiknál hogy áll az építkezés. Te még dolgozol, ha-ha-ha, így nevettek. Mi már készen vagyunk, mondták, és ráadásul nem is szennyeztük be a kezünket malterrel meg nerhabarccsal. A harmadik malacka nem szólt semmit. Jöttök ti még az én utcámba, gondolta, jöttök bizony, mert elég nagy volt az új ház folyosója, utcának is lehetett nevezni.

Este van, este van, mindegyik malacka nyugalomban behúzódott a kis házikójába, a harmadik is, mert ő is elkészült végül. Belemerültek a legszebb álmaikba, amikről tudjuk, hogy általában makkok szerepelnek bennük, de nem Makk Marci, hanem csak sima, névtelen makkok. Közben az ordas, ami nem egy új szereplő, hanem a farkas másik neve, s mi szeretnénk, ha a gyerekek, akik rendkívül szeretik az aranyos állatkákról szóló meséket, megismernék a különleges magyar szavakat is, amelyeket soha többé nem fognak használni, mert ki az isten hívja a farkast ordasnak a népmeséken kívül?

Amikor ez az álom elkezdődött, a farkas beleszimatolt a levegőbe, és az éhségtől megjavult szaglásával érezte, hogy itt van a vacsora, a vacsora, a vacsora a közelben.

Elindult hát a szag irányába, mondhatni az orránál fogva vezette magát, és észrevette a levélkunyhót. Azt hittétek, túljártok a farkamon, mondta, mert olvasott Freudot, és tudta, ő farokban erős, aztán hatalmas levegőt vett, és huss, el is fújta a kunyhót a malacka feje fölül, meg magát a malackát is. Repült a malacka a farkasordító szélben, a farkas utána, de a farkasból kifújó szél is gyorsabb volt, mint a farkas, és ehhez jött még hozzá pluszban a malacka saját sebessége. Szóval, hogy úgy mondjam, a vacsora lehagyta a vendéget, nem hagyott mást maga után csak farkasétvágyat, ha rímesen akarjuk, akkor éhséget.

Mikor a lompos, ez most sem egy újabb szereplő, csak egyre színesebb a fogalmazás, belátta, hogy nem tudja a saját árnyékát és a saját szelét átlépni, a deszkakalyiba felé vette az útját, hogy akkor elkapja a másik csemegét. Felpumpálta a tüdejét, és újra fújó egy nagyot, és a deszkaszálak, mint a homok Balázs Fecó dalában, úgy repültek a szélben. De repült a malacka is, meg még futott is, és most is úgy járt az ordas, mint előbb, hogy a szél plusz a malacka sebessége, szóval lemaradt, mint a Zénón apóriájában Akhilleusz, de róla majd egy másik diafilm mesél.

A repülő malackák biztonságban odaértek a harmadik házikóhoz. Kopogtattak, aztán meg dörömböltek, hogy engedj be végre! És a testvérkéjük végül beengedte őket. Azért jó az öreg a háznál, mondta a szorgalmas malacka, bár egyáltalán nem volt öregebb a társainál. Na, itt biztonságban vagyunk, nem vagyunk kitéve a malackaellenes endzsiók pusztító tevékenységének. Nagy levegőt vettek, immáron megnyugodva, amikor azt hallják, hogy az ajtón megint csak kopogtatnak.

A ravasz farkas a siránkozó éhezők hangján szólalt meg, nincsen egy falat kenyérmag sem, nincsen fedél a fejem fölött, fázom, nem engednétek be, vagy legalább adnátok egy kis elemózsiát nekem? Mit, kérdezett vissza az egyik malac. Vacsorát. Húzz el a picsába, farkas, tudjuk, hogy te vagy az, mindig kurva rosszul utánoztál hangokat. Mire a farkas gyors ütemben váltott, és elkezdte egy másik hangon. Öreg néni vagyok, már nem fogadnak be seholy, a vásárba megyek, hogy vegyek magamnak természetes vitaminokat és nyomelemeket. Összerogyok a fáradtságtól, meghúzhatnám magam nálatok egy éjszakára? Ez megint a ravasz farkas, mondta az egyik egyforma malacka. Az nem a róka, mondta a másik. Néha a farkas is. Nem szabad hallgatnunk rá. De hát éheznek, mondta a harmadik egyforma. Éheznek a malackahúsra, aztán kikiabált, tudjuk, ki vagy, az álhangod mögött egy nemzetellenes farkas áll. Húzz el a retkes retekre.

Akkor a farkas tudomásul vette, hogy nem lehet ilyen könnyen túljárni a három magyar malacka eszén, mert az mégiscsak három ész. De én meg, gondolta, nem lennék farkas, ha nem törném a fejem egy újabb megoldáson. Hopp, itt van egy létra. Ott maradt az építkezés után, mégiscsak magyar malackákról volt szó, nem voltak olyan fegyelmezettek, mint a német malackák. A farkas felmászott suttymban a tetőre, hogy becsusszanjon a kéményen át, és felzabálja a három malackát.

Nagy a csend odakint, mondták a malackák, mire a legokosabb azt mondja, a kéményen át akar bejönni. Erre hogy jöttél rá? Nézek netflixes sorozatokat, és ott láttam egy ilyen megoldást!

Gyorsan kondért a kandallóba. Mert kandallójuk volt, bár a mesében kemencének nevezték, forraljunk vizet. A mese úgy volt megírva, hogy a víz pont annyi idő alatt forrt fel, míg a farkas ott szerencsétlenkedett a létrával, meg azzal, hogy bemásszon a kéménybe. Szerencsére nem volt füstje a tűznek, meg a meleget sem érezte, mert a meleg hőveszteség nélkül belement a kondérba. Úgyhogy az ordas, tényleg ordas nagy barom volt, és teljesen azt gondolta, hogy sínen van, bár épp a tetőn volt egy kémény peremén.

Na, amikor végre felforrt a víz, akkor aztán sutty, becsúszott a kéménybe nagy boldogan, hogy mindjárt jóllakhat, amikor is váratlanul ebbe a jóba szólt bele a forró víz! Marhára meglepődött!

Jaj, mi az isten történt, jaj, a szép bundám, jaj, a szép farkam! Azzal kiugrott a kondérból, és rohant veszett mód a bejárati ajtó felé, amit a malackák már jó előre kinyitottak. Így járnak a betolakodók, akik idegen pénzek felhasználásával akarják megenni a magyar malackákat, mondta az egyik malacka az egyformák közül. De a többiek is így gondolták, ez egy háromharmados győzelem volt.

A farkas soha többet nem merészkedett vissza. Brüsszelben kapott egy tanácsadói állást, a Farkasles centrumban. Később *Kopasz farkas* címmel dokumentumfilmet forgattak róla, persze uniós pénzből, de a zenéjét a Hobó nevű öreg rockfarkas írta. A malackák meg boldogan éltek, senki nem zavarta meg, hogy a boldogságban kiteljesedjenek. A legokosabb társukat megválasztották főmalackának, de ez már egy másik mese, aminek az a címe, hogy *A három nagymalac*.

VÉGE

Nem tudom, ki néz ma diafilmet. Van-e olyan gyerek, akiben van elég türelem végignézni, amikor minden pillanatban ezernyi impulzust kap a telefonjáról, a laptopjáról, a tabletjéről? Fénysebességgel dől az információ, a száz leg ez és leg az, ami soha nem épül bele egy rendszerbe, ezért a tények össze-vissza kavarnak az agyban, aztán végül elszállnak a semmibe. Közben persze minden ilyen tevékenység szétzülleszti a koncentrációt, aminek következtében világméretűvé vált a gyerekek figyelemzavara. Ami unalmas, helyesebben annak véli, arra nem tud odafigyelni, ami figyelmi erőfeszítést követel, arra nem tud odafigyelni. Hogy tudna most odafigyelni egy olyan babrás programra, mint a dia.

Lepedő a falra, elő a jó öreg géppel, befűzni a filmet, aztán kockáról kockára haladni előre, megnézni a képet, tényleg olyanok-e a szereplők, amilyennek elképzeljük, van-e benne elég erőszak, brutalitás, gonoszság, hogy fenntartsa a figyelmet?

Felszereled a dolgokat, és hívod a gyereket, aki ezt a hívást feladatnak tekinti, olyannak, mint a házit az iskolában vagy azt, amikor nem ő, hanem, mondjuk, az apa vagy az anya akar sakkozni, hogy átélhesse, hogy ebben még jobb, mint a gyerek. Mindjárt megyek, mondja, mert nem szeretné, ha a szülei szomorúak lennének, hogy nem nézi velük végig a *Három kismalacot*, meg nem hallgatja meg, hogy megjegyzéseket fűznek a filmhez, hogy ez már gyerekkoromban is megvolt, és akkor hogy szerettem, amikor az apu satöbbi. Ebből az apus mondatból kiderül, hogy ennek a szülőnek az anyukája egyáltalán nem foglalkozott vele. Egy diafilm kapcsán előkerül az anya teljes gyerekkora, ami-

ben megtapasztalhatta az anyai önzés minden válfaját, ami miatt ő teljesen más anya akart lenni. Olyan, aki szereti a gyerekeit, például azt, aki ott ül, amikor a diafilm megy, és épp úgy hallgatja az apát, amint olvassa a szövegeket, mint hallgatta, mikor ő gyerekek voltak.

És most ő is erre az időre gyerekek lett.

A kettőből, a két dianézóból legalább az egyik gyerek lett, persze pont nem az, aki konkrétan gyerekek voltak.

7.

Hét, hét, hét. Semmi más nem jut eszembe csak az, hogy hét, holott a két ötös miatt tulajdonképpen nyolc. Unalmas, hogy mindig reggel kezdem el azt, amit elkezdek. Most inkább azt mondom, hogy délután van, és már annyi minden történt velem. Találkoztam az ezzel, meg az azzal. Csak híres emberekkel találkozom, mert én is egy híres ember vagyok, vagy gazdagokkal, mert azok szeretnek híres emberekkel találkozni.

Szerintem ez egy jó kezdés.

Lassan be is fejezem, mert újra van egy találkozóm egy híres étteremben, ami persze nem lesz híres akkor, amikor nem lesz híres. Rendkívül különleges dolgot eszünk, a mai szállítmánnyal érkezett Japánból ez a hal, és persze nem mérgező, bár a japán csemegéket mindig mérgezőnek képzelem. Lehet, hogy a japán jellem, ha van ilyen, van, mert elképzelem, alapja a mérgezés. És amikor a japán írók végül kinyírják magukat, az a folyamatos mérgezés végső következménye.

Minden nemzetnek van jellegzetes írói halála.

Az oroszok például megbolondulnak, annyira lenyűgöződnek a pravoszláviától meg istentől, hogy életük végén valami ilyesfajta beteljesülést várnak. Szlava Bogu! A japánoknál van ez az öngyilkosság. Akutagava például, aki persze csak követte a családi szokásrendet, vagy Misima, aki viszont követte a nemzeti szokásrendet, és kibelezte magát, amikor nem sikerült átvenni a hatalmat a Nyugat felé nyitó nyitogatóktól. A magyarokra biztos az alkoholizmus jellemző, mert többet is fel lehet sorolni, akik ebben a gondban, fú, de megengedő vagyok, szenvedtek. Csokonai, Vörösmarty, Ady, Pilinszky, Hajnóczy, Tandori, Petri. Persze minden tipizálásnak az a hátulütője, hogy épp a tipikust nem tekinti tipikusnak, például hogy a legtöbb japán író nem lett öngyilkos, valamint a legtöbb orosz író nem indult el a megdicsőülés útján, például Puskin párbaj áldozata lett, és persze a legtöbb magyar sem volt alkoholist.

Hét, hét, hét. Mi lesz még? Ez egy kis rím. Amikor nem jut az embernek semmi az eszébe, akkor hagyatkozhat a zenére, megint egy rím, hogy a zene behozza a következő sort, és a szöveg mélyén megjelenik a sors. Hamarosan

egy régi barátommal találkozom, abban az időben, amit már jeleztem, hogy leélttem, szóval elvileg be is számolhatnék róla, de mégsem tudok, mert a leélt idő a valóságban még nem következett be. Túrós csuszát csinállok japán halból. Helyesebben a Nagyváradról hozott túróból, tulajdonképpen már készen is van, csak még a sütőben összesütöm, attól még zamatosabb lesz. Bár már így is van benne hagyma és petrezselyem. Ugye nem gondoltad, hogy így is lehet túrós tésztát csinálni? (Különben maradt még egy kis túró, hogy mi lesz belőle, ez már a jövő zenéje. De már megvan. A ma magában rejti a jövőt, csak épp kifürkészhetetlen.) Ahhoz képest, hogy Petőfi előtt nem is volt ez az étel, az én hozzájárulásom elég csekély. Sajnos Petőfi feltörte a szűzföldet, így nekünk már csak az maradt, hogy mit ültetünk bele, és milyen mezőgazdasági technológiát alkalmazunk a magyar ugaron.

Itt most be kell fejeznem, bár ez az ültetgetés elég érdekesnek indult, harci rendbe álltak épp az ültetésre váró növénykultúrák, de rendbe kell tennem magam meg a lakást, mégiscsak jön valaki, utána meg orvoshoz kell vinni a gyereket. Milyen gyereket? Milyen orvoshoz? Olyan gyereket és olyan orvoshoz. Ennek okán ma kiselejteztam a gyógyszereket, egy egész fióknyi volt, köztük még olyanok, amiket az az ember szedett, aki már ezer éve elköltözött, vagy már nem is él. Nem a gyógyszerek miatt halt meg, bár most kelthetném ennek a látszatát, de nem keltem, ami nem jelenti azt, hogy nem lehet a gyógyszerek miatt meghalni. A gyógyszerek is lejárnak, ott van rajtuk a dátum, hogy már évek óta nincsenek hatályban. Szerintem különben nem járnak le, csak a gyógyszergyárak tovább akarnak termelni, s nekik nem érdekük a használt gyógyszerek életben tartása. Milyen szemét ez a világ, és a legrosszabb, hogy annyira szemét, hogy már azt sem tudjuk, mi benne a nemszemét, mert minden gyanúba keveredik.

Semmi nem igaz. Ez sem.

8.

Nem tudjuk, mi fog történni.

Nyolcadik nap. Semmit nem tudunk arról a világról, ami körbevesz bennünket, és persze semmit nem tudunk arról a társadalomról sem, amelyben élünk. A figyelmünk rendkívül szűk spektrumon mozog. Magunkról és a hozzánk hasonlókról van némi sejtésünk, de minden, ami azon kívül van, teljesen ismeretlen. Ha ismerünk gazdagokat, irigyeljük őket, meggyanúsítjuk bűncselekménnyel, mert rendes úton ennyi pénzhez nem lehet hozzájutni, vagy csak erkölcsileg vonjuk őket felelősségre, hogy persze az ügyvédek mindent lepacsiztak, de azért a téren ezt még mindig úgy hívják: lopás. A szegényeket saját sorsuk tönkretevőinek gondoljuk, a szerencsétleneket egyenesen sorsrontónak, de valójában nem

tudjuk, milyen az az élet, amit élnek, és mért olyan. Néha beállunk az adományozók sorába, vagy épp az önmagukat képviselni nem tudó vagy rosszul tudó rétegek védelmezőiként lépünk fel, de még mindig nem tudunk semmit róluk, s pláne nem gondoljuk, hogy társadalmi szinten kéne lépnie mindenkinek, aki jobb módban él, és ki kéne kényszeríteni az épp kormányon lévő vezérektől a megfelelő cselekedeteket.

Nem a mi felelősségünk, nekünk is nehéz volt, de mégis sikerült, meg nem kellett volna ezt meg azt csinálni, és akkor nem ez vagy az a sors vár rájuk. Az értelmiségi, kiválasztott világtól távoli világokról alig születnek, vagy ha születnek, nem túl jó minőségben, beszámolóik. Az utolsó élményszerű emlékeink olyan szociográfiákhoz kötődnek, amilyen társadalom már nincsen. A két háború közötti népi mozgalom remekei, Kovács Imrétől *A néma forradalom* (1937), vagy Szabó Zoltán munkái, Illyés *Puszták népe* (1936), ma már nem szerepelnek az olvasmánylistán. A hatvanas, hetvenes évek meghatározó írásai, Csalog Zsolt könyvei, a dokumentarista filmesek munkái kimentek a divatból, mint ahogyan a sajtóban sincsenek világfeltáró riportok, hiszen senkinek nincs arra ideje és pénze, hogy újságírókat azért tartson el, hogy nyolc-tíz napon, netán hónapokon keresztül nyomozzanak egy eset után, ami különben vérlázító, hisz egy polgármester tartja uralma alatt az egész települést, ő bánik a lakosok pénzével, ő ad nekik munkát, hitelt, szállást. Hogy ezt kinyomozza egy újságíró, kell az a nyolc-tíz nap, és persze szállásköltséget igényelnének, napidíjat és egy csomó olyan extrát, amire egy lapnak tényleg nincs kerete. Egyszerűbb híryanagyból és felületes saját tapasztalatból összedobni cikkeket, a politikai mozgást kísérni árgus figyelemmel, akkor is, ha nem mozog, akkor is, ha már egy egész hadsereg van a sajtóban erre ráállítva. Valaha éves válogatás jelent meg az év legjobb tényfeltáró tanulmányaiból. Annak idején nem volt büdös egy szépírónak megírni a valóságtapasztalatait, ahogyan Hajnóczy például megírta az *Elkülönítőt* (1973–75).

Mindig szívesen olvastam szociográfiákat, mert érdekel, hogy kikkel és hol élek, de a szociográfia íróilag nem érdekelt. Mindig törekedtem arra, hogy az a reália-alap, amire a könyveim épülnek, pontos legyen, bár lehet kötekedni velük, de valójában senki nem tud belekötni.

A mű valósága, nem a tapasztalati valóság, de arra épül, s ha itt vét az ember, akkor a felépítmény bármennyire is pazar akar lenni, össze fog zuhanni. A *Mamikám* áll a legközelebb ahhoz, amit szociográfiának lehet nevezni, mert a valóság van exponálva benne, bizonyos szempontból még a nyelvi struktúra is azt próbálja követni, s persze nagyon konkrétak a benne szereplők, jól ismertem őket és az egymáshoz való viszonyukat is, és nagyon konkrétak a történetek. De a fiatal cigány nő elbeszélése mégsem arról szól, hogy megismerjünk egy szociográfiailag jól definiálható réteget vagy rétegeket, még csak arról sem, hogy az ő sorsának a szociográfiai reflexeit, döntéseket, sodródást és kényszereket vizsgál-

junk. A *Mamikám* története egy nagyon mély kapcsolati történet két nő között. Az ő elbeszélésüket nem kellett felvennem, hiszen éveken keresztül annyiszor hallottam minden részletét mindkét főszereplő és minden mellékszereplő szájából, hogy nem kellett bekapcsolnom a magnót, mert megjegyeztem. (Az anyukám volt az egyik, a barátnője a másik.) De amikor az élettörténeteket regénnyé formáltam, csak az érdekelt, hogy érzelmileg hogyan fognak kiteljesülni ezek a sorsok, ez a kapcsolat.

Most másba fogok. Nem csináltam még ilyet, de mivel összebarátkoztam Kálmánnal, meg kell tennem. Borzasztó, hogy minden pillanatban íróként gondolkodom. Emlékszem, az apám családjában rengeteg mesterember volt (mindenki), akik ha bármire ránéztek, egy csőre, egy levitézlett traktoralkatrészre, mindjárt azt kezdték kigondolni, hogy mit lehet belőle csinálni. Olyan lettem, mint ők, ha hallok egy történetet, akárcsak egy történet már leszerepelt alkatrészt, azon gondolkodom, hogy mit lehet belőle létrehozni.

Kálmán sokat mesélt az életéről, nagyjából ismerem. Tulajdonképpen meg is írhatnám, de arra gondoltam, hogy ezt most úgy kellene megcsinálnom, ahogyan egy szociográfus író dolgozik. Felvenni, legépelni, megfelelő struktúrába illeszteni. Holnap kezdjük a munkát. Vidékre kell mennem, és elindítani az első beszélgetést. Nem vagyok újságíró, nem tudom, hogy kell kihozni a másiktól a tartalmat. Ráadásul azzal is számolnom kell, hogy a beszélgetőtársam sem volt még ilyen helyzetben. Nem tudjuk magunkról, hogy ki hogyan fog működni. Én impulzív leszek-e, ami segít neki, ő megtartja-e az őszinteséget, vagy amint ez magnóra kerül, rögvest elkezd sumákolni, maszatolni, mi az, amit a felesége nem tudhat meg, ha netán elolvassa, mi az, amit a haverjai, a gyerekei, mi az, amit jobb, ha én sem tudok meg.

Mi jön ki ebből az egészből, Móricz *Egy boldog emberje*, vagy inkább Ned Kelly, a Kelly banda vezérének mintegy hatvanoldalas beszámolója az akcióiról, valamint az életmódjáról? Nem tudom. Mennyiben fogja ez megváltoztatni a viszonyunkat? Aláíratok vele egy megállapodást, ami azt fogja tartalmazni, hogy milyen jogai vannak a mesélőnek és milyen jogai a szerzőnek. Hogy minden anonim marad, ugyanakkor a mesélő nem szólhat bele a szöveg végleges formájába. Hogy pénzt fog kapni ezért a munkáért, de utána nem lehet más követelése. Hogy tudom ezt úgy megfogalmazni, hogy ne legyen a számára ijesztő és ügyvédi? Az első akadály, hogy azok az emberek, akik a társadalom periferiáján élnek, minden hivatalosságtól rettegnek, legyen az akárcsak egy felszólító levél. Alapvetően azt gondolják, hogy a hivatalok, bár onnét kuncsorognak némi pénzért, mégiscsak a jobb sorsúak érdekeit szolgálják. A törvény előtti egyenlőségben egyáltalán nem hisznek, amiképp az esélyegyenlőségben sem, sem a köztelherviselésben. Hát ez itt a kérdés!

Egyenlőség, szabadság, testvériség!

Jól vagy, kisfiam? Minden rendben?

Igen, persze, semmi különös.

Mennyire nehezen érti meg két ember egymást. Eltévednek egymás kommunikációs gesztusaiban. Az egyik direktben akar megmondani valamit, a másik mismásol, körülményeskedik. Nem hazudik, csak nem mond épp igazat. Ugyanakkor igaznak is tekinthető az, amit elmond, de hogy lenne igaz, ha egy lényeges elemét elhallgatja? Hogy lenne az igazság, ami egy jövőbeli cselekedetre vonatkozik, hogy majd megteszem ezt és azt, például leszokom valamely szenvedélybetegségemről, nem maradok ki éjszaka, nem vásárolok újabb kutyát, macskát, vízipókot. Amikor a mondat elhangzik, teljesen igaz, csak akkor tűnik hazugságnak, amikor kiderül, hogy megmaradtak a káros szenvedélyek, valamit az állatsereglet is szaporodott.

Számtalan érdek fűződik a megértés látszatának fenntartásához. Például, hogy mennyire fárasztó egy ellentétes igazság vagy gondolat megvédése, vagy mennyire szeretnél kedvezni annak, akinek kedvezni akarsz, és még véletlenül sincs kedved feszültséget kelteni abban, akivel egy életet, egy hétvégét, egy délutánt vagy csak egy órát is együtt szeretnél tölteni. Felméred, hogy mekkora veszéllyel jár az engedmény rád nézve, a személyiséged ereje szempontjából és mekkora nyereséggel. Amikor ezeket az arányokat kikeveri az agyad, rögvést megtörténik a döntés. Én akkor inkább elfogadom a számomra nem elfogadható álláspontot, ez lehet a legapróbb dologtól, hogy mi kerüljön egy ételbe, például fokhagyma vagy petrezselyem, egészen addig, hogy hová menjünk nyaralni, hol vegyünk lakást és milyen elvek szerint neveljük a gyerekeinket.

Békesség a jóakarató embereknek. Köszöntsük egymást a béke jelével.

Azon túl, hogy genetikusan vagy neveltetésünk alapján különbözik a kommunikációs gesztusrendszerünk, ott van még az a tény, hogy nehezen tudunk kooperálni, és eleve bajban vagyunk az igazmondással. Az igazmondás önkéntelenül konfliktussal jár. Az igazmondás olyannal szembesíti a másikat, amivel egyáltalán nem akar szembesülni. Az igazmondás a másik igazával szemben a másik elleni támadás, méghozzá azon az alapon, hogy a te igazad közelebb áll a valósághoz. És akkor ott van még, hogy ezek után az úgynevezett közös alapon kéne a továbbiakban együttműködni. De miképpen, ha eleve ez az alap az egyik által preferált alap, amit a másik csakis kényszerből fogadott el. A kooperáció nem azt jelenti, hogy vagy leuralom a másik akaratát, vagy a másik akarat ural le engem. A kooperáció automatikus kéne legyen, hiszen már a mamut legyőzéséhez és a legegyszerűbb természeti csapások esetén is így tudtunk eredményesek lenni. Mégsem feltétlen elfogadható az énvédő és önálló személyiséget dédelgető embernek. A kooperáció során valakinek el kell fogadni a szavát. Akinek elfogadjuk a

szavát, annak meg kell hallania, hogy milyen figyelmi köröket kell még beiktatni a döntésekbe, hogy ne tűnjön a másik leuralásának az akaratunk érvényesítése. A kooperáció végeredménye a közösen kialakított akarat, amikor egymáshoz csiszolódunk, én is változtatok és te is, és a végén ezt a megváltoztatott közöset követjük.

A kommunikáció során ugyancsak gond, hogy különbözik a valóságérzékelésünk. Van, aki távlatosabban látja az eseményeket, van, aki viszont addig a pontig nem hoz, helyesebben nem vallja be a végső döntést, míg be nem következik a várt esemény. Amíg nem következik be, hogy például elmegyünk egy előadásra, a gyereket beadjuk az iskolába, pluszkutyát hozunk a lakásba, addig folyamatosan elhisi, hogy két lehetőség van a kalapban, holott már régen nincs. Már a végső döntés előtt megszületik a kutya számára az engedély a lakásban való tartózkodásra.

A világerzékelési technikáink áldozatai vagyunk.

Alapvetően meg vagyunk arról győződve, hogy a dolgok úgy jók vagy rosszak, vagy épp olyanok, ahogyan mi gondoljuk. A meggyőződések legtöbbször önismerteti deficitből származnak. Nem vagyunk tisztában azzal, hogy a vélekedésünket milyen körülmények, pontosabban milyen bennünk rejlő körülmények és érdekek befolyásolják. Persze a probléma mélyén ott a lélektan, s már lopakodnak is elő a pszichológuscapatok a tudatalatti homályából, hogy újabb és legújabb önismerteti utakkal ajándékozzanak meg. De legtöbbször ezek az utak egyértelműen tévutak, hiszen pusztán arra jók, hogy patológizálják az énünkhöz való viszonyunkat. A kézenfekvő viszonyulás helyett agyonbonyolítják a lelki folyamatokat, aminek következtében, semmiféle egyszerű megoldással nem merünk már előhozakodni, holott csak gyereket akarunk, holott csak párkapcsolatot akarunk, holott csak az eddiginél szabadabb munkahelyet, jobb barátokat. A pszichológusok az agyonbonyolítási műsor főszereplői. Az ő segítségükkel biztosan nem fog megoldódni a világhoz való kapcsolódásunk.

Mi a megoldás?

Szerintem semmi, mert most hiába jövök elő az igazmondás igényével és a valóságismeret mélyítésével. Mi az, hogy igazság? Mi az, hogy valóság? Talán az egyetlen megoldás, ha olyanokkal kötjük össze az életünket, akikben ráismerünk a velünk való hasonlóságra! A kocka el van vetve bennünk, s ha kikel, csak olyan kockákat terem, amelyenek el voltak vetve.

Kezelnünk kéne egy konfliktust, hogy ne gennyesedjen el. Megérteni, elfogadni. Vagy inkább megsértődni, megbántódni, elfordulni, hátat fordítani. De azt nem teheted meg, mert te vagy a szerelmem, te vagy a legjobb barátom, tudod. Ugye, tudod? És remélem, megbocsátod, hogy szemét voltam veled, mert ha nem bocsátod meg, akkor mégsem én vagyok neked a legjobb barátod és a többid sem.

Azt te csináltad, amikor cserben hagytál, átvágtál, megcsaltál, amikor ott hagytál egyedül még az első napon? Azt te csináltad, amikor?

Remélem, nem haragszol, mert persze hogy én csináltam, ki csinálhatta volna, azért csináltam, mert mást nem csinálhattam, és gondoltam, hogy megérted, mert te vagy a legjobb ezem és azom. És ha nem fogadod el, akkor nem lesz neked legjobb ezed és azod.

Csak az tud bántani, aki szeretve van, csak az tud bántani, aki szeret. Más bántók valójában már régen nem érdekelnek. Ugyanakkor akihez érzelmileg tartozol, azt hiszed, ez az érzelmi odatartozás lehetetlenné teszi a bántást. Nem, ő nem tehet rosszat, és elcsodálkozol, amikor mégis.

10.

Az fog történni, amiről nem tudjuk, hogy történni fog.

Tizedik nap. Annyira könnyű modern eszközökkel szöveget létrehozni, hogy tulajdonképpen semmi külső akadály nincs, hogy folyassuk magunkból, és ömlik is, mint a Petri-versben a nyitva maradt vízcsapok (Az, aki még ott ácsorog, / elmegy majd. És a motorok, / mind nyitva maradt vízcsapok). Egy valahai író jutott eszébe, aki mindennap tizenoldalat írt és másolt be az aktuális írásába a korábbi szövegeiből. Így aztán évente született egy ezeroldalas beszámoló arról, hogy ő itt van, ebben a világban, és kompetens, hiszen ír, és épp arról ír, hogy jelen van.

Ezeket a könyveket szorgalmasan megjelentette egy kiadó, mert az író ismert irodalmi és közéleti személyiség volt, és mintegy járt neki ez a kiadói figyelem. A kiadó munkatársain kívül senki nem olvasta ezeket a könyveket, a kiadóban is már csak a szerkesztő, aztán csak a korrektor, hogy legalább minimalizálják a helyesírási hibák számát, mert ez az író egy életen át nem tudott megtanulni helyesen írni, és nem csak vessző- meg ékezet szinten. A hibák persze abból is eredtek, hogy veszettül nyomta be a gépbe a mondatokat, amelyek sokszor féloldalasak is voltak, és nem használt helyesírási programot, mert utálta a pirossal, kékkel és zölddel aláhúzott szavakat és mondatokat, azt, hogy egy gép felülbírálja az ő nyelvi és stilisztikai készségét, amelyből valójában egyik sem volt túl erős.

Technikai eszközök teszik lehetővé, hogy életbizonyítékokat gyártsunk, hogy évekre visszamenőleg egy közösségi lap megőrizze a mindennapjainkból szelektált eseményeket. Képek a nyaralásokról, utazásokról, hozzászólások mások hozzászólásaihoz és közösségi eseményekhez, itt-ott egy rövidke beszámoló arról, hogy nekünk jó. Ha épp rossz, az miképpen előszobája a jónak. És tényleg lehet, hogy a rossz után jó következik. Persze nem úgy, hogy a rosszat is jónak állítjuk be. Hogy például, de jó, hogy végre szakított, mert elkezdődhet egy új élet, s persze el is kezdődik, ha a szakításban résztvevő nem vet véget az életének. De tekintsük úgy, hogy ő nem tartozik az önkezelő életvégzők közé. Igen, van másik nap, meg van olyan, hogy múlik a gyász. A régi kutya helyett újat vesz.

Aranyosan mosolyog a képeken.

Nem, ehhez nem elég az eszköz, hogy okostelefonnal seperc alatt tudok bármit rögzíteni, vagy hogy bármit egy gombnyomásra minden körülöttem lévőnek el tudok küldeni, mindennél fontosabb az az öntudat, hogy ezt érdekesnek találjam, hogy ezt olyan fontosnak találjam, hogy másokkal is meg akarjam osztani. Hogy mindenki tudomására hozzam, én ez vagyok és én egy én vagyok. A rögzítés és akkurátus dokumentálás mögött ott az az öntudat, amely ezt a rögzített életet publikussá is teszi.

Az öreg író sem győzte a világ előtt felmutatni a létezését.

Az élet számos tere felszabadult számára. Nem járt már annyira emberek közé, a legtöbben meghaltak már a régiek közül, másokkal nem volt beszélőviszonyban. Hová is menne? Családi események, de a második alomból született gyerekek már kevésbé foglalkoztatták, tulajdonképpen az elsőből születettek sem, de az régen volt, úgyhogy el tudta hitetni magával és időnként másokkal is, hogy azok igen. Mi tart engem életben, ezt kérdezte volna, és a válasza az volt, hogy ez a tevékenység, amit jó időben a kertben végez, mert szereti a friss levegőt. Amikor még fontos írónak számított, nem pusztán önmaga, hanem mások szemében is, akkor a fontos könyveit, ha tehette, a szabadban írta, akkor is, ha csak egy kicsi erkélye volt a lakásnak, ahol aktuálisan meghúzta magát az addig aktuális felesége és gyerekei elhagyása következtében.

Arra gondolok, hogy én vagyok-e az az író, akiről írtam?

Egy mások által írt regényben keresem magam, hogy azonos vagyok-e azzal a gátlástalan ügyvéddel, sértett szerkesztővel, gondatlan tanárral, akit olyan rosszindulattal ábrázol a szerző? Egy besúgóí jelentésben keresem magamat azok között, akik nincsenek néven nevezve. Vajon én vagyok-e az a társaságba sodródott, fiatal egyetemista, akit a besúgó megemlít, de nem tart olyan fontosnak, hogy a nevét is leírja, vagy nem derült ki róla, hogy mi a neve, annyira jelentéktelen volt? Meg se szólalt, mindenki sokkal merészebb volt nála és öntudatosabb. Terveket eszeltek ki, hogy miképpen fogják befolyásolni, netán alakítani a hazájuk életét. Hittek abban, hogy fontos az, amit mondani akarnak, és mondták is.

Egymástól kapkodták el a szót.

Olyan típusú emberek gyűltek össze, akik meg voltak arról győződve, hogy csak az érdekes, amit ők mondanak. Ő viszont, mire eljutott egy mondat megfogalmazásáig, már tök másról volt szó, s ha netán kinyögött valamit, az olyan volt, mintha egy lábas aljáról kaparták volna elő, zavaros szómassza, amiben nem volt egy épkezláb mondat sem. Nem volt értelme megjegyezni a nevét, főleg, ha ki sem volt mondvá.

Nem, én arra az íróra nem hasonlítok.

Ő az, aki egyetemistaként is tudta, mit kell mondani. Neki volt bátorsága, így nevezte, bátorsága válni, és elhagyni azokat, akik korábban a társai és támo-

gatói voltak, és volt bátorsága újrakezdeni, bár az újrakezdő családdal nem sokat foglalkozott. El kellett fogadnia az új nőnek, hogy ő már csak szellemileg akar bővülni, biológiailag nem, de ettől függetlenül szabad utat enged a nő ez irányú akaratának. És tényleg semmi nem szűrődött be ezen az új családon keresztül az életébe. Ezért aztán egyre távolabb került a mindennapok eseményeitől, azoktól a valóságmorzsáktól, amelyek neki is leeshettek volna, ha részt vesz ennek a kis közösségnek a működésében.

Úgy tűnhetett, a mindennapos valóságtól való eltávolodás közelebb viszi a szellemi valósághoz. De e kettő szétválasztása, ahogyan az ő öregkori írásai is bizonyítják, nem lehetséges. Az ő öregkori írásai újra csatasorba akarják állítani azokat a gondolatokat, amelyek már sok évvel ezelőtt kifáradtak benne. Azt a közösségi és társadalmi teret próbálják újraélesztani, amely közösség és társadalom már nem létezett, legfeljebb ezekben az írásokban. De mivel olyan sok ismeretlen név és egyéb utalás szerepelt benne, történeti munka lett volna újraépíteni azt a világot. Az ő öregkori írásai tulajdonképpen olyanok, mint minden öreg gondolkodása az életéről, hogy azok kerülnek szóba, akik már rég nem élnek, akik, ha élnek, teljesen másképp néznek ki, hiszen a gyerekek már felnőttek, sőt ezeknek a gyerekeknek a gyerekei is lassan már kamaszodnak. Az öreg író keresi a kompetenciát, s mivel egy dologhoz ért, legalábbis eddig ezt hitette el vele a világ, az íráshoz, így hát ír rendületlenül. Ír, ahogyan én is írok, ír, ahogyan fut a csarnokban a szalag.

11.

Az fog történni, amiről nem tudjuk, hogy mi fog történni.

Folytatom. Jönnek a szereplők, mindenki fontosnak álcázza magát és minden fontosnak látszik. Attól, hogy minden és mindenki fontos, semmi és senki nem fontos.

Telefonáltál anyukádnak?

Nem.

Vajon az evangélisták gondolkodtak azon, ha egyáltalán egy szerzőnek véljük az egy szerzőket, mármint hogy egy konkrét szerző írta volna az egyes szövegeket, hogy mit kell elmondani Jézus életéből, vagy hogy mit lehet, esetleg mit szabad. Egyáltalán nevezhető-e történetmesélésnek az, amit tesznek, vagy inkább egy vallás alapjainak főként példázatokban való megfogalmazása, amiből az olvasó a bele-beleszótt történetmorzsákból összerak egy történetet, ami nem más, mint Jézus általa vélt élete.

Vélt élet, hiszen a történet lehetőséget kínál a mindenkori olvasó számára, hogy a maga képére faragja azt, amit olvas, hogy a maga képére faragja Jézust.

Az evangéliumi történet flexibilitása teszi lehetővé, hogy újra és újra elolvassák, sokszor akár a szöveg legfőbb elveit is figyelmen kívül hagyva. Például az evangélium társadalmi üzenetét, a mások iránti nyitottságot és a szegények megtámogatását. Az evangéliumok önkéntelen megsegítik a saját történet elmondását is, hisz mindenki számára ismert példa, az ismert példák pedig minden további történet elbeszélésének a támasztékai.

Miből gondolja bárki is, hogy az élete átlép egy olyan keretet, ami a megfogalmazás terepére lendíti? Amely megfogalmazás, akár szóban történik, akár írásban, mégis azzal kérkedik, hogy érdemes a figyelemre. Ebből a szempontból, a figyelemre való érdemesség szempontjából tulajdonképpen teljesen mindegy, hogy mekkora ez a közönség, és mekkora közönség van előre belekalkulálva. Akik sztendapot csinálnak, úgy gondolják, hogy csak az a történet érdekes, amit egyes szám első személyben mondanak el. Minden eseményt velük történt eseményként tálnak. Ha van valami hozzáfűznivalója valakinek a sztorihoz kívülről, az valamely nagyon bölcs barátjuk, aki szintén az énmesélés viszonylatában van értelmezve. Az én barátom, az én gyerekem, feleségem, anyukám, a kocsmai társam, és ekként van legitimálva a helye a történetben. Jézus soha nem beszélt magáról, nem volt sztendapos, mégis feljutott a világot jelentő deszkákra.

Minden élettörténetet az elmondás minősége hitelesíti. Valójában csak és kizárólagosan a jó minőségben elmondott történetre vagyunk kíváncsiak. Ami nem olyan, azt betegesen unjuk, és az első adandó alkalommal kimenekülünk a meséből.

Mitől jó minőségű egy elbeszélés?

Például olyan legyen, ami a másik számára is dekódolható. Dekódolható a benne foglalt szavak, szóképek, tények és stilisztikák szempontjából. Mindezen túl legalább olyan fontos, hogy találkozik-e a saját tapasztalati anyagommal. Hogy a történet belső lényegét felismerem-e, és az egészen keresztül felismerem-e azt az életet, amit a legjobban ismerek, a magamét.

Viszonylag sokat olvasok idegen nyelven. Van, hogy teljesen értem a szöveget, szinte szó szerint, ám a lényege mégis távolmarad tőlem, s néha ennél bonyolultabb szövegeket is pontosan értek. Mert van, hogy a szöveg belső logikája nem jut el hozzám. Olyan dolgokat kapcsol össze, amely dolgok az én fejemben nem járnak együtt. Általában az ideológiai megszállottakat értem nehezen, például a pravoszláviától mélyen áthatott oroszokat, mert nem ismerem a megszálló ideológia paneljeit.

Soha nem gondoltam, hogy az, ami velem történik, bárkit is érdekelhet. Ennek ellenére fel kell épüljön egy személyiség, akihez az, aki olvassa, valamilyen módon képes kapcsolódni. Miből áll ez a személyiség, nehéz volna körülírni, de egy biztos, vannak gondjai.

A gond alapszó.

Ezzel kezdődik a világfeltárás. Valami gondom van ezzel és azzal. Mi lehet a gondomnak, ha nem is az oka, de az eredője? A gondból erednek a legbizalmasabb emberi gesztusok, a gondosság, a gondoskodás, ami vonatkozik az emberi kapcsolatainkra és erre az írásra is. Voltam-e elég gondos ahhoz, hogy érvényesen fogalmazzak, vagy voltam-e annyira gondos, hogy a figyelmetlenségeket korrigáljam. S persze ha valamit fel akarunk fejteni, meg akarunk ismerni, akkor kéznél van a gondolkodás. A gonddal, a gondolkodással és a gondossággal vagyunk a legmélyebb kapcsolatban. Valójában a gondüzés, ahogy Petőfi sem foglalkozott a gondüző borocska fogyasztásával, de hát megírta, hogy mellette vígan illan életünk. De ki akarja, hogy illanjon? Inkább maradjon bennünk és rajtunk a maga súlyával.

Elkezdjük a felvételeket Kálmánnal. Soha nem gondolta volna, hogy elmondja, bár azt gondolja, az ő élete érdemes az elmondásra, ahogyan a nagyapám is regényként gondolta el magát, ami persze még nincs lejegyezve. Számtalan meghökkentő, sokak számára hihetetlen esemény történt vele, de hiába minden történés, ha annak a történésnek a belső mélységét nem látjuk. Olyan, mint híreket olvasni, vagy érdekességeket például a piramisokról, vagy Hitlerről, az állatokról és a kozmoszról. A legnagyobb, a legkisebb, a leggyorsabb, a leggonoszabb.

A történeteket a legtöbb mesélő nem tudja átadni, mert kevesen vannak, akik a megtörténés tényén túl is tudnak arról, ami velük történt. Hogy miként válik ez a történet külső ember számára átélhetővé, egyelőre nem látom. A másik személyiségét nekem kell felépíteni az elmondottak alapján, s ha sikerül, akkor élni fognak az események.

És élni fog a könyv is.

12.

Nem tudjuk, mit fogunk kérdezni.

Különben hogy vagy, gondolta, ezt kérdezi attól a nőtől, akit elhagyott. Nem annyira bonyolult a válasz, azt kell mondani, hogy most már rendben. De azért, és akkor fel kell sorolni, hogy hány év és még pszichológus is volt, meg elutazott egy évre Indiába. Hála istennek, most már jól, és még meg sem ölt, pedig az is be volt tervezve, meg is érdemeltem volna, mert olyan kegyetlen voltam vele. De azért jó, hogy most nem éppen a börtön, mert annyit azért egy kapcsolat sem érdekel.

A velem való kapcsolat pláne nem.

Erre azért rájött, hogy mindig is egyoldalú volt, és hogy teljesen kihasználtam, mondhatni bántalmazó voltam, mert hát az a bántalmazó, aki a másikat leszívja lelkileg meg persze anyagilag is. És amikor már nincs mit leszívni, akkor

lelép, mintha meg sem történt volna közöttük az a kapcsolat, ami nagyon is megtörtént.

Különben hogy vagy?

Jól, mondja, és most tényleg az van, amit szeretett volna élni, egy olyan élet, és lett neki gyereke is. Meg nem olyan férfivel, akire a régi társ rá akart kérdezni, hogy milyen szimpla foglalkozása van, szemben vele, akinek nem. Nem olyan, mondta, még ráadásul híres is, és meg is adta a nevét. Itt, a Lipótvárosban, ahol élnek ezzel a híres társsal, őt, mármint a valahai szeretőt ehhez képest senki nem ismeri.

Tényleg, kérdezte a valahai szerető.

Meglepetődött, és most bizonyítva látta azt a tényt, hogy az ő jelenlegi szerelmét és őt magát is tényleg elnyomják. Nem engedik érvényesülni, holott tényleg olyanok, hogy a legjobbak abban, amiben a legjobbak. Azon gondolkodott, hogy ebben az elnyomásban szerepe van-e a korábbi szerelmének. Jó, mondja a korábbi szereplő, helyesebben szerelme, tulajdonképpen mindenki zsidó, aki fontos. Ez különben egy nem is annyira burkolt antiszemita megjegyzés filoszemita köntösbe bújtatva. Mi, ezt kérdezte volna, ha nem folytatja az elhagyott szerető, de folytatta. Csak olyan sok fontos hely van, hogy nem jut mindenhová olyan, aki közülünk való. Szóval ezért van, hogy a zsidókon kívül is rengeteg híres és gazdag ember van. Ez olyan ütős gondolat volt, hogy akár egy zsidó is kigondolhatta volna. Mi? Mimi? Mimimi? Idézte a régi szerető Kabos Gyula feledhetetlen mondatait, aztán

Ijesztő, hogy ennyire felejték, hogy már az előző mondatra sem emlékezem, be sem tudtam fejezni. Ez már a demencia előszobája, ami együtt van más előszobákkal, a cukorbetegség, a magas vérnyomás, valamint a gerincsérv előszobájával. Amely előszobában, ha figyelek arra a szponzorált hírre, amire a múltkor nem figyeltem, és beszédem azt a speciális készítményt, amit nem szedek be, mert nem figyeltem a hírre, ezért nem is tudom, mi az a készítmény, ennek következtében nem is vettem be, és ebből adódóan elfelejtettem az előző mondatot. Hú, minden összefügg mindennel.

Minden összefügg mindennel.

Talán most, gondolta régen, amikor még nem szakított, szakítania kéne azzal, akivel majd találkozik később a szövegben, amikor már szakítottak, vagy a papírtörlőből egy darabot, hogy letörülje vele a villanytűzhelyt vagy a konyhapultot. Szakít. Aztán beteszi a mosást. Ő bármikor moshat, mert író, vagy nyugdíjas, vagy hómofiszban nyomja ezt a napot. Mert ki az a hülye, aki olyan helyre megy el dolgozni, ahol nincs hómofisz? És ha kell, akkor felépíti otthon a falat, és elviszi majd oda, ahol kell, csak úgy feldobja a tetőcsomira, és elszállítja és ráteszi a házra és megdicséri a házat, a kertet, a kutyákat, de magában azt gondolja, hogy ki az a hülye, aki agglomerációba költözik, egy olyan szóba, amiben a kellenél egygyel több „g” betű van elszórva.

A mosógép közben mos, vajon kiszedtük-e a zsebéből, a, azért hagyom többes számban, hogy legyen valaki rajtam kívül, akire mérges lehetek, ha nem, és az összes papírzsebkendő-foszlány szétdarabolódott mindenben, ami benne volt a gépben.

Elvagyunk így egyedül többen.

Talán mégsem kellett volna szakítanom azzal, akivel. Most már késő, ráadásul még meg is találta a szerencsáját vagy a szerencsétlenségét, mert ugye én voltam a szerencse, de képes az új választást szerencsének megélni, és ettől én meg a saját életemet szerencsétlennek.

Miért is jöttem ma ide?

Ha nem jövök, nem futok össze vele, egy csomó dolog nem derül ki, például az sem, hogy neki bejött az élet, és nekem meg nem, mert nekem kimegy, mert olyan volt az életkori különbség, hogy nem lehetett zongorán játszani, mert több volt, mint egy csomó oktáv. Az ember viszonyítások között él. Neki bejött, akkor nekem nem. Neki nem jött be, nekem bejött. Ő ott tart, ahová én soha nem fogok odaérni. De nem is célozom, hogy odaérjek, mert kinek kell ennyi pénz vagy olyan nagy siker. Meg oda csak azok jutnak, akik bűnözők, és csak jobb becsületesnek lenni. Van bennünk egy ilyen, hogy csak akkor tud az ember nyugodtan aludni, ha becsületes, meg nem lesz rákos, jó, néha mégis, mert nem akarja a rák, hogy egyértelműen beazonosítható legyen, hogy a törtetés és gazemberség eredménye. Azért kapják el a rendes emberek is ezt az emberi élethez méltatlan betegséget, hogy a betegségről ne lehessen beazonosítani például a gazdasági bűnözőket, és emiatt nem is kapja meg mindenki közülük. Nagyon ravasz a világ, és tartok tőle, hogy ezt amerikai pénzmágnások intézték így.

Új bekezdés.

Hamarosan megcsinálom azt, amit hamarosan meg kell csinálnom. Kíváncsi vagy, hogy mi az? Különbözik én is, mert bár előre kigondolok mindent még az ágyban, de amikor csinálnom kell, mégis váratlan, hogy csinálom, mert mégsem számítottam arra, hogy csinálni fogom.

Van az a hülye gondolat, hogy ne jöjjünk vissza ugyanazon az úton, ha például az erdőt járjuk. Persze ha nem kocsival vagyunk, ez könnyű, csak az a probléma, hogy abból a másik faluból az erdő közepén csak naponta kétszer indul busz, és azt is lekéstük, mert pont nem annyi idő volt az út, mint amennyit a telefonunk írt, mert elnézelődtünk, milyen szép táj. Ekkor még elérhettük volna. Aztán megint milyen szép táj. Ekkor is még elérhettük volna. Nem esszük meg a szendvicseket? Ekkor is elérhettük volna. Na de a harmadik milyen szép ez a táj, na, arra nem lett volna szükség. Az a megállás és csodálat tette bele az útba azt a három percet, ami a busz szempontjából mondhatni végzetes volt.

De ez egy kitérő volt, megint lekéstük a gondolatot, aminek a lényege az volt, hogy nyugodtan jöhetünk vissza azon az úton, amin oda is mentünk, mert vissza-

felé a másik oldalról látjuk a dolgokat. Ez egy fontos tanács kirándulóknak, sőt azt kell mondanom, ha nem ugyanazon az úton jövünk vissza, akkor elszalasztjuk a másik oldalról is megsemlélni a dolgokat. És akkor még arról nem is szóltam, hogy mikor van a visszaút. Érted?

Ma, ha majd, akkor.

Ma, ha majd akkor ki.

Mielőtt ezt a mondatot befejezném, elmondom, hogy elmosogattam. A mosogatás nekem nagyon felemelő feladat, mert tiszták lesznek az edények, a villák, kanalak, és ezt tényleg én okozom. Én képes vagyok valamit tisztázni magam körül. Ez az egy biztos élményem van, hogy az egész életem csupa káosz, de a mosogatás mégiscsak visz valami tisztaságot az életembe. Közben lejárt a mosógép, és ki kell teregetnem, mert benne van a kabátom is, és lehet, hogy megszárad addigra, mire el kell mennem.

Rendes tőlem, hogy ennyi magánéleti dolgot megosztok az olvasóval. Ezek olyan dolgok, amik mindenkivel megtörténnek, de a legtöbb ember még mindig nem olyan pofátlan, hogy ezt feldobja kis videó kíséretében a közösségi oldalára. A közösségi oldalakra fordulok. Hogy kijöttem ebből a kínos cinizmusból. És ezen az oldalamon dobog a szívem.

Az ember közösségi lény.

Ha majd, nem is így volt. Ma majd. Nem is így volt. Ma, ha majd, akkor ki. Nagyon szemét, aki nem fejezi be a mondatot. Én most szemét vagyok és. Kiteregetek. Persze nem ez volt a megoldás, de hát, ez is olyan, mintha. Az egész világ olyan, mintha, mintha történné valami, mert az élet az akkor is történik, ha nem csinálsz semmit. Miért kéne valamit csinálni, amikor akkor is csinálsz valamit, ha nem csinálsz semmit?

Az az ember, aki kimossa a ruháit, még nem mondott le magáról.

Ez igaz? Mert ha igaz, akkor én nem mondtam le magamról. Legyen így!

A barátnőm. Nem, ez így túl bizalmas, nem kéne elmenni ilyen stand-upos irányba. Ráadásul még hitelteleníti is a szöveget. Mit panaszkodik, akinek van, nem igaz? Egy anya leszidta a gyereket, mert feldöntötte a céklát, rá a nemmosható szőnyegre. Ez a tény. Egyrészt a nemmosható szőnyeg is mosható, ha mosni kell. Kiabált a gyerekekkel, aki már nem olyan gyerek, akitől elnézünk ilyesmit, mondjuk, tizennégy. A papa nem vigyáz rá, ilyenek a papák, de a mama vigyáz rá, és tovább, tovább szól a Somló, hogy nem tudni mi vár, mi vár, mi vár rá, már csak a felvételekről (nagyon finoman jeleztük, hogy ez a zenész már nem él).

Az várt rá, hogy a mama tovább kiabált, és megszidta, holott a dolog azért történt, mert figyelmeztette, hogy egyen késsel-villával rendesen, ne legyen azért sutyerák, mert épp vidéken vannak. És akkor látványosan áttette a jobb kezéből a villát a balba, és közben dőlt el a céklás üveg. Csak mellel jegyzem meg, hogy minden ilyen látványos cselekedet rosszul sül el.

Hány kérdés tehető fel a történet kapcsán?

Az első mindjárt, hogy miért eszünk céklát egy olyan szőnyeg fölött, ami nem mosható, mármint ha komolyan gondoljuk ezt a kitétele. Másrészt miért rakjuk úgy az üveget, hogy bárki számára feldönthető legyen? De mindennél fontosabb, hogy miért követelünk meg olyat a gyerekünktől, amit épp nem akar, vagy nem úgy akar csinálni? És ha megköveteljük, s ennek áldozata van, akkor kivel kéne kiabálni? A gyerekkel? Az anyával? Azzal, aki a hülye üveget így rakta oda? Már ha az más volt, mint az anya. Ha az anya volt, akkor megint vele?

Lehet a megtörtént helyett más megoldás is. Például egy önmarcangoló kérdés: miért szóltam rá a gyerekre, de hülye vagyok. Önfelmentő magyarázat: jó, én csak azt akartam, hogy egyen rendesen, mert mégsem disznókat nevelek. És persze előre szóltam, és megmondtam. Vagy önvád: de hülye vagyok, hogy pont úgy tettem le azt az idióta céklás üveget, ahogy. Magyarázat: csak ott volt hely az asztalon, mert marha kicsi ez a konyha. Vagy: de hülye vagyok, hogy nem mosható szőnyeget vettem, holott tudható, nem: sejthető volt, hogy ilyen megtörténik. Magyarázat: de nem én, hanem a pénztárcám döntött, ha nem veszem meg, akkor még ilyen szőnyegünk se lenne. Végül: mi a fasznak kell szőnyeg a konyhába!? Magyarázat: mert szép.

Persze nem ez történik a legtöbb esetben, mert mindig az aktuális cselekvőn van a felelősség. Tényleg ő lökte meg az üveget, ráadásul a nemmosható szőnyegre.

Az anyád istenit!

Bokros Judit

Csavar

Azt hitték, könnyű lesz összerakni a bútort.
Skandináv tervezés, lapra szerelve,
alkatrészekkel, útmutatóval.
Kezdetben jól haladtak, már csak egyetlen csavar hiányzott,
és csupán egyetlen lyuk maradt ki.
Először imbuszkulccsal tekerték, hiába,
aztán elektromos csavarhúzóval próbálkoztak.
De a csavar megmakacsolta magát,
valahogy mindig megakadt,
a fúró sem boldogult vele.

Nem lehetett tudni, mi a gond:
olyan volt, mintha a csavar nem akarna beilleszkedni.
Mintha azt jelezné, hogy valójában nem itt van a helye,
akkor sem, ha a papír szerint, az elvárásoknak megfelelően
szabványosan passzolnia kellene.
Nem akarták elhinni, hogy nem fog menni.
Kulccsal, csavarozóval estek neki újra,
nyomták, erőltették, bele a lyukba.
Végül is bement. Valahogy.
A szék elkészült, összeállt.
Aki ráül, nem vesz észre semmit.
Csak a csavar tudja, hogy
hamarosan szét fog esni az egész.

A férfi magyaráz

Állunk a zuhany alatt,
két flakon tusfürdővel
a kezében magyarázza
a bolygókat, a Naprendszer
működését.
– Ez itt a Föld.
Ez a Nap, ez meg a Hold.

Ha szemben van egymással
a Nap és a Hold,
és köztük van a Föld, akkor
látjuk a Holdat
megvilágítva – mondja,
a tusfürdőket egymás
és a fejem körül keringetve.
És akkor világos lett:
ez a mi földi
Naprendszerük.
Ő a Nap, én a Hold.
Megvilágít, világítunk.

Egy kis ház

Lesz az erdőhöz közel.
A főúttól nem messze,
a patak vonalában.
A házban minden éppen akkora lesz,
amekkoraának lennie kell.
Egymásba érnek majd a mozdulataink,
mégis marad szabad terünk.
Reggelink a dombok sziluettje lesz,
vacsoránk a mögötte lebukó nap.
Eltelünk már a látvánnyal is,
de harapjuk mellé a friss levegőt,
isszuk a frissen főtt kávé.
Te fát vágsz,
én lekvárt főzök.
A borsót együtt ültetjük.
A kertbe sokszor besüt a nap,
arcunkat abban fürdetjük.
Erdei sétánk közben
a fitoncidok az orrunkba szállnak.
Keringenek a testünkben,
ellenállónak tesznek, a vérünkké válnak.
Mi magunk leszünk
a csöndes, nyugodt erdő.

A vízhatlan könyvek boltjában

A pultnál, víz alatt ültek, amikor beléptem.
Mindannyiuk kezében egy-egy könyv volt.
Kis méretű, színes, vízhatlan anyagból készült könyvek.
Minden olyan volt, mint a felszínen.
Minden olyan volt, mint egy felszínes üzletközpontban.
A bolt többi részében itt lent is polcokon álltak a vízhatlan könyvek.
Ellepte őket, ellepett minket a víz.
Nem volt ebben semmi furcsa, ez volt a természetes.
Itt senki nem fulladozott.
A víz alatti könyvek boltjában nem áztak el a könyvek.
Talán maga Atlantisz volt ez, az elsüllyedt, vágyott világ.
Vagy Atlantisz lesz majd a mából nézve jövőnek,
amikor megtalálják színes, már feleslegessé vált,
de valaha értékes, vízhatlanná tett, kikezddhetetlen könyveinket.

Komjáthy Zsuzsanna

Ezt a falut elhagyta az isten

Ropogott a csizmája alatt a hó, ahogy a tyúkól felé gyalogolt. A fagy csípte az arcát, véraláfutásokat és rózsás foltokat hagyott rajta. A háztól az ólig nyolcvanhét lépés vezet, télen százkettő. Hatvanhatnál megállt, körbenézett. A meszsésgben feketéllett a gémeskút, a fák hajsálereként meredtek. A patakban egy hal uszonyai álltak ki a jégből, a tó rianásai morajlottak. A hideg bekúszott az orrába, és jégcsapokat szőtt a szőrsálakra, a szempilláira könnyű pelyheket ragasztott a szél.

A tyúkolt az apja eskábálta össze, amikor Kata még kicsi volt. Sötétbarnára festette az oldalát, ebben a lány is segített neki, de miután megunta a munkát, beletenyерelt a festékes vödörbe, és a tenyerét az arcára nyomta. Napokig nem lehetett aztán lemosni a kéznyomot, a falubeliek mutogattak rá, kinevették.

Szorosabbra húzta magán a kendőt, egy szőke tincs mégis kiszabadult belőle, Kata hiába próbálta visszagyűrni, rákapaszkodott a szeplőire. Kinyitotta az ól ajtaját, és a tojók alá nyúlt. Egyetlen tojást talált aznap. Betette a reteszt, és visszaindult a házba. A kert szélén egy fakereszt, Kata testvére feküdt alatta, illetve feküdt volna, ha megtalálják a testet. Azt beszéltek, egy farkas ragadta el, de Kata tudta, hogy arrafelé nincsenek farkasok. A ház felől kutyaugatás hallatszott, Mózes várta az ajtóban. A ház beleolvadt a tájba, csak a foltokban pattogzó vakolat és a repedések mutatták az irányt.

Édesanyja és az ikrek már az asztalnál ültek. Az anya tejfőlt kanalizott, a fiúk tejbe mártott kenyércsücsköt rágtak. Kata megrakta a tüzet, majd odanyújtotta édesanyjának a tojást, mire megýűnk egyetlen tojással. Köpködte, tisztogatta, hogy a helyére tegye, de alig tudott felállni a székből.

Mózes a lány körül ugrándozott, minden reggel a kapuig kísérte. Boldog volt, mert egyébként ügyet sem vetettek rá, de ilyenkor kapott egy kis figyelmet. Veszettül csóválta a farkát, és folyt a nyála az izgatottságtól. Kata elment a mőhely mellett, amit egy szűk suf niből alakítottak ki. Vékony deszkái között újjnyi hézagok, az apja ködmőnben és kucsmában dolgozott odabent. Fát gyalult, a forgács cafatokban hullott a földre, az édes gyantaillatba fojtogató dohányszag keveredett. Az apa érezte magán Kata tekintetét, mégsem emelte fel a fejét.

Az iskolába háromezer-kilencszáz-kilencvennégy lépés vezetett, de most már négyezer-kétszázegynél járt. Kata mindig ugyanabba a nyomba lépett, és énekelt, bújj-bújj zöld ág... Vajon zöldell a fű a hó alatt? A keresztút tövében megállt, az odvas tölgyfánál, ott, ahol a legmagasabb volt a hótakaró. A hátára feküdt, és miközben angyalt rajzolt a testével, a fáról egy varjú figyelte. Miért követsz, te.

A szél csapkodta a paplak zsalugátereit, a kocsmában fény pislákol, meghajlott férfiak ültek benn a füstben. A kocsmá előtti kerekeskút nyikorgott. Ez az a kút, amibe Körösztyös Jeremiás, a juhász, néhány éve beleesett. Senki sem tudta, hogyan. Annyi bizonyos, hogy előtte kékre-lilára verte az asszonyt, de ez errefelé nem ment ritkaságszámba. Azóta viszont kenyérre lehetett kenni. Sem ütni, sem beszélni nem tudott, csak hadonászott és óbégatott. A tökkelütött Jeremiás, így hívták a szomszédságban.

Ezt a falut elhagyta az isten, mondták. Az utcák szűkek, az emberek szürkék voltak. Kata nem szeretett itt élni, de sosem tette még ki a lábát a járásból.

A tanító helyett egy éve már, hogy a szatócs felesége oktatott, igaz, nem sokat konyított a számtanhoz és az irodalomhoz, de otthonosan mozgott a növények és az állatok világában. Mintha az asszony ereiből csörgedezne a tudás, Kata itta a szavakat. Máskülönbem nem találta helyét az iskolában. A többiek kerültek, ha meglátták, ráordítottak. Kata nem értette, miért, de egy idő után beletörődött. Ordítanak, ordítanak. A lehangosabb mind közül Tóth Jankó volt, a fiú hangja mégsem bántotta. Zeneként csilingelt a fülében.

Kata a padban ült, az ebédjét rágcsálta. Egy szelet kenyér, egy alma. Szabó Panka megállt mellette, és hógolyózni hívta az udvarra. Ezelőtt sosem hívta, szóba sem állt vele. Kata felöltötte hát a kabátját, haját a kendőjébe tűrte, és követte. Arca kipirult az izgalomtól. Az ajtóban azonban Kerékgyártó Gyula várta, a kovács fia, aki ma is úgy bűzlött a pálinkától, ahogy az apja szokott. Megragadta Katát a karjánál, és megfürdette a hóban, a lány nem ellenkezett. Amikor aztán Jankó megjelent, mérgesen eloldalgott.

Jankó a lány fölé magasodott, és a mellkasára ült. Milyen meleg a teste. Ujjával megnedvesítette Kata szétnyílt ajkait, és a fülébe suttogott. A lány meredten bámult rá, majd miközben a fiú egy tenyérnyi havat kent szét az arcán, elmosolyodott.

A hó csillámló por, a szél égi dallam. Holnap a táncházban? – visszhangozták a föld, a felhők, a fák. Kata aznap boldogan ment haza. Megírta a leckét, elvégezte a házimunkát, de a gondolatai minduntalan elkalandoztak. Krumplit pucolt, sepert, és kenyeret süített az ikreknek, a krumplihéj azonban a földre esett, a pókháló a sarokban maradt, a kenyér nem dagadt meg. Édesanyja a szövőszék mellől átkozódott, vigye el az ördög.

A hó az arcába csapott, ahogy a tyúkol felé gyalogolt. A szél a kendője alá kúszott, és magával sodorta, alig érte utol. Mózes a verandán nyüsztetett, fagyásonyomok kínozták. Az udvaron cukormázként terült szét a jeges hó, egy tejesüveg megrepedt a hidegben.

Sosem volt még ilyen messze a tyúktól. Barna deszkái elrejtöztek a hóesésben, de Kata tudta, merre keresse. A negyvennyolcadik lépésnél megállt, dúdolni kezdett. Lábaik belenyomta a földbe, majd elrugaszkodott tőle, újra és újra. Kezét a feje fölé emelte a forgások közben, az ugróست gyakorolta. Amikor azonban megérezte magán az apja tekintetét, abbahagyta a táncot.

Egyetlen tojást sem talált aznap. Üres kosara elnehezítette a lábát, karja erőtlenül lógott a teste mellett. Hideg verejték csurgott végig a hátán, ahogy a ház felé indult.

Odabenn az ikrek a kenyérrel küzdöttek, hiába mártották tejbe, nem tudták elrágni. Édesanyjuk tejfölt kanalazva csóválta a fejét, és mormolt valamit, ám amikor meglátta Kata kezében a kosarat, elnémult. Próbált felállni a székből, de nem ment neki. A lány odaugrott hozzá, hogy felsegítse, aztán szelíden az anyja gömbölyű hasára tette a kezét. Már nincs sok hátra.

A friss hó belepte a korábbi nyomokat, Kata most új utat taposhat ki magának. A nagy tölgyfánál letérdelt, és az odvába suttogta Jankó nevét, majd gondosan betapasztotta hóval a lyukat. Visszhangzó károgás hallatszott, egy varjú és a lány szócsatája.

A házak zsalugátere csukva, a templom és a kocsmák zárva. Senki sem tette ki a lábát ebben az időben, egyedül a tökkelütött Jeremiás ácsorgott az úton, a kerekeshútról lógó jégcsapokat nyalogatta.

Kata gondolatai csak a táncház körül forogtak, mindent elő kell készítenie. Hova rejtse az ünneplőst, a pántlikát, hogyan szökjön el este hazulról. A szatócsné hasztalan szitkozódott rá, az iskolaidőt csak azzal töltötte, hogy egy nagy J betűt satírozott a füzetébe, és még egyet, és még egyet. Növénytan végén aztán a szatócsné kihívta a táblához, a lány azonban egy szót sem tudott a manszanilya tulajdonságairól, így büntetésképp hét csapást mért a tenyerére, hét vörös vonalat. Kata némán tűrte a büntetést.

Kocsonyás hólyagok, a hó lyukacsos a rácsöpögő testnedvtől. Kata az öccse sírjánál guggolt, ujjával a lyukakat szélesítette. Bárcsak a testedből kinövő facsemetéket öntözhetném. Apja a fülénél fogva emelte fel, takarodj. Az ikrek az udvar végében hőembert építettek, a testébe göcsörtös botokat, a fejébe rohadt zöldegeket szúrtak. Mózes csaholt a verandán.

Mire Kata anyja végzett a szövessel, az apja is bejött a műhelyből. Szög-re akasztotta prémes kucsmáját, eloltotta a dohányt a pipában, és leült a terített asztalhoz. A család lehajtott fővel követte. Az áldás után megvacsoráztak, Kata felolvasott a Bibliából, és mire besötétedett, mindnyájan ágyba bújtak. A gyertyák nyögve égtek bele az éjszakába.

Zakatol a szíve, a tüdejét fagyos levegő tölti meg. Az éjszaka összezár mögötte, a csillagok gyorsan mozognak, örvény, bárány, szempár, újabb és újabb figurákat

rajzolni ki az égen. Valaki felnevet, Kata futni kezd, ahogy a lába bírja, de alig halad előre. Hogy jut el így a táncházba, mintha nem is ebben a világban volna. Az odvas tölgy összekócolja haját az ágaival, kecske, alma, Jankó. A csizmáját megragadja a hó, és letépi a lábáról, feje felett a varjú nevetve csapkodja szárnyait. A sötét összepréseli a lányt, csontjai megreccsennek, szilánkokként roppannak bele a húsába.

Kata elhagyja az egyik lábujját útközben, de mit törődik vele. Sosem járt korábban táncházban, és most izgalommal vegyes kíváncsisággal tekint körbe. A lányok pántlikában, a derekukon egy-egy legény keze, a sarokban cigányok zenélnek, füstös, pálinkás levegő. Kata szeméből kövér könnyecsepp buggyan ki: itt van mindenki, és itt van ő is.

Lávaként önti el a forráság, amikor észreveszi Jankót a tánctéren. Úgy lépked felé, mint a menyasszonyok a templomban, a padlóból kiálló szálkák átfúrják a meztelen talpát. Félúton megáll, maga sem hiszi, hogy mindez valóság.

A lányok körözni kezdenek, fejükön borral teli üveg, kezükben fehér keszkenő. Arcuk és karjaik összerosódnak, bezárják Katát a kör közepébe. A cigány ráhúzza, az emberlánc egyre szorosabb Kata körül. Hasába éles fájdalom nyilall, összecuklik. A tánc abbamarad, mindenki hátrál, egyedül Szabó Panka nem. Ő odalép hozzá, szelíden felsegíti, majd egy borral teli üveget helyez a fejére.

Katát mágnesként vonzza magához Jankó, tekintetük összekapaszkodik, talán ilyen a boldogság. A pillanat elnyúlik, bele a végtelenbe, csak akkor ér véget, amikor Jankó leveszi a bort a lány fejéről, és fenéig issza. Megtörli a szája szélét, majd mosolyogni kezd, mosolya azonban vicsorrá torzul, a szeme kidülled. Gőzölgő testét fekete pikkelyek lepik el, a kezén hosszú karmok nőnek. Kerékgyártó Gyula előlép a sötétből, lefogja Katát, amíg Jankó letépi róla az alsóneműt, és a lány ágyékába nyúl.

Ma sincs tojás, tojó sincsen. Kata megragadja az egyik tyúkot, és elindul vele a házba. A tyúk merev, mint a kő, az egyik szeme mégis kinyílik, ahogy fejével lefelé lóg a kezében.

A havas táj tejfehér ködbe olvad az udvaron és azon túl, elmossa a határokat föld és ég között. A fák törzsei fekete vonalakként ágaskodnak, a tó némán áll a medrében, minden mozdulatlan.

Kata nem öltözött fel, hálóruhában, mezítláb megy az udvaron, beleolvad a tájba. Szőke haja leengedve, arcán a szeplők kifakultak. A lába közül vér csöpög a hóba.

Minden mozdulat küzdelem, minden lépés metsző fájdalom. Az ikrek hőembere darabokban, a verandán Mózes elégedetten csócsálja az orrát. A kereszt

arccal előre fekszik a kis rakáson, ami az öccse emlékét őrzi. Kata megigazítja a keresztet, nincsenek farkasok.

Kihűlt a szoba, a fiúk vacogva szürcsölik odabenn a tejet. Az anyja szemei szikrákat szórnak, miközben Kata az asztalhoz lép, miért nem öltöztél fel, lányom. Homlokát ráncolva elveszi tőle a tyúkot, és alaposan szemügyre veszi. A teste kopog, a tolla befeketedett, a tojókája összenőtt. Ijedten kapja tekintetét Katára, ám amikor a férje belép a konyhába, a köténye alá rejti a madarat. Úgy kanalazza a tejfölt, mintha mi sem történt volna. Hallgass, lányom.

A Jézus Krisztus születésnapja, karácsony van, ünneplőt ölt a család. Kata érintetlenül hagyja a neki porciózott tejet, az anyját figyeli, ahogy nehézkesen lehajol és felöltözteti az ikreket. Az apa hangosan rája a kenyeret, a fiúk visítanak, nem akarnak tiszta inget húzni. Hagymaszag tölti be a házat.

Az ünnepi ruhát édesanyja előre kikészítette Katának, a tulipános székre. A lány lehúzza magáról a hálóinget, aminek véres a hátulja. Az anyja azonnal ott terem mellette, csomóba gyűri a ruhát, és a kemencébe dobja. Beleköp a tűzbe, és háromszor keresztet vet. A vér a kezére kenődik, a tűz lobog és pattog a csendben.

A család az éjféli szentmisére tart, a gomolygó köd megnyílik a lábuk előtt. A tölgyfánál Kata a varjút keresi, de hiába, nemhogy az ágakig, az orráig sem lát. Anyja a szeme sarkából figyeli őt, közben menetelnek tovább, mintha bíráik elé igyekeznének. A sort az apa vezeti, akár egy újszülöttet, úgy cipeli karjában a háromlábú széket, amin a műhelyben dolgozott. Ma van a napja, ma megtudja a világ.

A falu házai kopott ünneplőben köszöntik a Kisjézust, ablakaikban fény pisálkol. A templom harangjai megkondulnak, mindjárt itt az éjféli.

A templombelső hideg, akár egy jégverem, de a hit felmelegíti a lelket. Akkor is vigaszt nyújt, amikor Katát csúfolják, amikor ráordítanak, akkor is menedék, amikor a kisöccse eltűnik, és nem érzi többé anyja simogató ujjait a bőrén. A mozaikos ablakokban szentek, előttük kopott térdeplő. A sarokban betlehem, az oltárnál aranylő feszület. Jézus végtagjaiból ömlik a vér, osztozott a mi sorsunkban.

Amikor a falubeliek a templomba lépnek, keresztet vetnek. A lányok kezében egy-egy vödör víz, a legények zsebében korom. Kata édesapja zsolozsmázik, majd a betlehem mellett feláll a háromlábú székre.

A pap az oltárhoz lép, az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében. Az Úrkrisztus azért született, hogy elűzze a sötétséget, és világosságot hozzon. Dicsőség a magasságban Istennek, dicsőség Jézusnak, és békesség a földön a jóakarató embereknek.

Jankó, Jankó, jajveszékel egy anya, aki megkésve, esztét veszve esik be a templom kapuján. Az arca a koponyájára feszül, elcsuklik a padsorok között.

Jankó felkoncolva lóg egy kötélén, a tehenek mellett, kizsigerelték. A beleit éppen egy varjú tépte, amikor édesanyja rátalált. Jaj, ki tette ezt vele, jaj, ki tette.

Zúg a templom, remeg a levegő, biztos egy boszorkány. Boszorkány! A falusiak szemében gyűlölet villan, orrcimpájuk kitágul, karjuk kalapácsként sújt előre. A tökkelütött Jeremiás fulladozva vihog.

Kata hasa fájdalmas görcsbe rándul, hiába a több réteg gyolcs, az ágyékából folyni kezd a vér. A lány édesanyja a kendőjével törli, törli, de az csak folyik, patakokban.

Boszorkány, kiáltja egy asszony, és dülledt szemekkel Katára mutat, a lány anyja habog. Boszorkány, visszhangozzák a falusiak, körbezárják, kitépik Katát a szárnyai alól, majd az oltárhoz cibálják.

A feszületen árnyékok játszanak, az árnyékok feketére színezik a vért Jézus csuklóján. A pap bólint, mire az asszonyok letépik Katáról a szoknyát. Csupa vér. Jeremiás hisztérikusan nevet, majd felzokog, az anyja ájultan terül el a padban, Kata apja bénultan roskad a székére.

Mire megvirrad, a köd szertefoszlik. A levegő kristályos, a felhőket áttörő fények a háztetőkön kergetőznek. Egy tehén bőgése visszhangzik. A főtéren parázs pislákol, békésen öleli magához az elfeketedett testet, ami fölötté magasodik. Szénpikkelyek, fehér csont, vörösre sült hús. Csonka karok, meggörcbült lábak, előrehanyatló fej, az arcot letépte róla a forróság. Az ablakokon édeskés, szúrós szag kúszik a házakba, és a falak repedéseibe ül. A kocsma nyitva, a templom zárva. A hó megolvadt.

Káldy Sára

„De ki lehet Zsoltár?”

Vörös István *Százötven zsoltár* című kötetének hagyománytörténeti-teológiai kontextusa

Bevezetés

Vörös István zsoltárversei kortárs folyóiratokban, később önálló zsoltárkötetben jelentek meg. A nagy ívű vállalkozás: a Biblia egyik legtöbbet hivatkozott könyvének, a Zsoltárok könyvének mintájára százötven zsoltárverset számláló kötet fogadtatása irodalmi és vallásos körökben, különböző felekezeti fórumokon is visszhangra, méghozzá jobbára kedvező, lelkes, a kötetet üdvözlő visszhangra talált. Vörös István kötete számos egyéb kortárs zsoltáros vállalkozással együtt aláhúzza a zsoltárkutatásban mindig is konszenzusos megállapítást, hogy a Zsoltárok könyvének irodalmi presztízse mit sem fakult kanonizálása óta. Párhuzamosan a bibliatudományokkal, az adott korabeli irodalom is mindig újraértékeli, újraolvassa, sőt az irodalom át is írja a zsoltárokat az adott kor epiztémájának megfelelően. Dolgozatomban arra keresem a választ, hogy a zsoltárok mely tulajdonságai azok, amelyek a versbeszédben a kortárs magyar líra számára érvényes formát kínálnak. A zsoltáros hagyomány huszadik századi fordulatainak ismertetését követően a kérdést Vörös István *Százötven zsoltár* című kötetének¹ segítségével kívánom megközelíteni. A kötetnek az ószövetségi Zsoltárok könyvével való relációját vizsgálom. Az interpretációt a versek által megkívánt irodalmi értelmezési irányokon kívül a bibliatudományok idevágó, a tárgyalt zsoltárokra vonatkozó szempontjaival bővítem. A szerzőnek az említett kötetten felül vannak és folyamatosan születtek további zsoltárátiratai is. Ezek folyóiratokban és különféle internetes fórumokon jelentek meg. Bár a szerző bevallása szerint nem tervez új zsoltárfeldolgozást írni,² zsoltárversei mégsem tekinthetők lezárt korpusznak. A kötet ezzel szemben lezárt egész: „A könyvet befejeztem.” – írja Vörös István ugyanebben az interjúbán. A befejezettség deklarálásával összhangban azt, hogy a kötetet kiemelem a szerző parafrázisköltészetéből, a kortárs zsoltárkutatás azon irányára alapozom, amely a Zsoltárok könyvét mint kánoni művet tudatosan szerkesztett gyűjteményként – a szerkezetnek teológiai üzenetet

¹ Vörös István: *Zsoltárok*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2015, Borítócím: *Százötven zsoltár*. Továbbiakban a kötetre a *Százötven zsoltár* néven hivatkozom.

² „A mondhatatlan kimondásának küszöbén”, avagy „csodálatos szószaporítás” (Beszélgetés a zsoltárokról Lackfi Jánossal és Vörös Istvánnal), Tiszatáj, 2022. december, Eredet és parafrázis – A Zsoltárok könyvének aktualitása, 72.

tulajdonítva – fogja fel. Ebben a megközelítésben az ószövetségi könyv szerkezete összevethető a parafráziskötetével, amely szintén nagykompozíciónak tekinthető. A *Százötven zsoltár* hálózatszerű utalásrendszerével nemcsak a Zsoltárok könyvéhez viszonyul, de azzal a kultúrkörrel is dialogizál, amely az ószövetségi zsoltárt eredetszöveggént, hivatkozási pontként tartja számon.

A kortárs zsoltár hagyománytörténeti előzményei

Vörös István kötete egy meglehetősen gazdag, folyamatosan bővülő hagyományfolyamba érkezett. A kortárs irodalomban számottevően vannak jelen zsoltárok. Erről tanúskodik többek között a Tiszatáj zsoltáros kiadása, vagy a szép számmal előlépő zsoltáros kötetek, mint amilyenek Vörös-kötete mellett Borsodi L. László, Lackfi János, Petőcz András stb. kötetei. A zsoltáros témájú versek hosszú utat jártak be, mire a teljesen szabad, szinte ellenőrizetlen parafrázisoktól³ a szorosabban vett parafrázisokon, fordításokon át a kortárs, parafrázisként csak lazán értelmezhető zsoltáros versekig. A zsoltárparafrázis vázaltszerű hagyománytörténeti áttekintése során azt a fordulópontot mutatom be, amely a huszadik századra a világi és a vallásos olvasatok különválásához vezetett, és amelynek eredményeképpen a magyar zsoltárköltészet kilépett a vallásos/nemzeti hagyományból.

A zsoltár, mint a modern vers előképe, történeti prototípusa, régóta foglalkoztatja a szakirodalmat. A zsoltárok irodalmi hasznosságáról sokat elmond, hogy milyen széles körű és folytonos a zsoltárköltészet hagyománya az irodalomban. A magyar irodalomban a régiségtől kezdve a tizenkilencedik századi nemzetiesített bibliai mintákon át a kortárs zsoltárköltészetig folyamatos a zsoltárhagyomány. A Szenczi Molnár Albert-féle zsoltárfordítás a mai napig megjelenik a protestáns liturgiában. A reformáció ötszázadik évfordulója alkalmából a Zsoltárok könyvének ünnepi kiadása készült, amelynek előszavában Pecsuk Ottó a fordítások nyelvi hasznáról értekezik a nemzeti irodalmi nyelvek kialakulásában. Amikor Pomogáts Béla sorra veszi a magyar zsoltárhagyomány történetének fontosabb fejezeteit, különös hangsúlyt fektet a zsoltároknak, zsoltárfordításoknak és zsoltárparafrázisoknak a magyar nyelvre, kultúrára és irodalomra gyakorolt hatására. Felhívja a figyelmet a zsoltárok egyidejű univerzalizmusára és személyességére, amellyel a poétikai felhasználhatóságuk okának egy lehetséges magyarázatát adja. „Dávid király zsoltárai nem csupán szakrális szövegek, hanem, bátran mondhatjuk így: lírai költemények, amelyek az emberi lénynek

▼
3 Lásd erről Pap Balázs tanulmányát, ahol bemutatja, hogy a korai magyar zsoltárfordításokba belekeveredhetett nemcsak még némiképp magyarázható módon Jézus Krisztus, de a Pápa, és Luther alakja is.

a Mindenhatóval kezdeményezett »beszélgetését« rögzítik. Jelen van bennük az elhagyatottság, az istenkeresés, a panasz, a lélek titkainak felfedezése, az Istennel kialakított kegyelmi viszony békességszerző tapasztalata – egyszóval mindaz az érzés, élmény, kívánság, amely a magányos vagy éppen a népe sorsáért felelősséget vállalni kész és a népe sorsa miatt aggódó emberi személyiség belső világát megmozgatja. A zsoltároskönyv ennyiben nemcsak vallásos és közösségi, hanem tulajdonképpen személyes lírai alkotás is.⁴ Pomogáts rámutat, hogy a Zsoltárok könyvének változatos műfajai közül a panaszénekek futották be a legnagyobb irodalmi karriert, aminek okát a történelmi tapasztalatban, a magyar kultúra esetében a veszélyeztetettség érzésében látja. „Korai költészetünkől kezdve, Kölcsey Ferenc Himnuszán és Vörösmarty Mihály Szózatán át Ady Endre, Babits Mihály, József Attila, Illyés Gyula, Reményik Sándor és Dsida Jenő költészetéig (és tovább) a történelmi veszélyeztetettségnek ez a tragikus érzése, ez a fájdalom szinte állandó motívumként (mondhatnám: »Leitmotivként«) járta át irodalmunkat. A psalmus-hagyományt költészetünk egyik leginkább meghatározó és ösztönző tradíciójának és poétikai örökségének kell tartanunk.”⁵ A huszadik században már nyilvánvalóan differenciálódik a zsoltárhagyomány, Vörösmarty Szózatának esetében már tetten érhető világi szemlélet megerősödik a bibliai mintákat követő lírában. Beszédes, hogy Dávidházi Péter külön tanulmányban érvel a Szózat vallásos olvasatának létjogosultsága mellett, holott volt idő, amikor nem is létezett a költeménynek másmilyen olvasata. Részben kontextuális olvasati javaslaton alapuló érvelése bemutatja, hogy milyen erősen jelen volt a bibliai minták ismerete és beazonosítása Vörösmarty kortársai körében.⁶ Ugyanakkor az, hogy a vallásos olvasat néhány évtized alatt teljesen kikopott az elterjedtebb értelmezési gyakorlatból, tünetértékű. Ennek a folyamatnak lehet a huszadik század első felére következménye, hogy azokon kívül, akik „a próféta szerepének prohászkai értelmezését követték, azaz Isten nevében, az általa adott hit és küldetéstudat biztonságában fogalmazták meg feladatukat”,⁷ nagy számban jelent meg a zsoltárokat és bibliai szerepmintákat világi síkon megszólaltató líra. Rónay László már ennek a folyamatnak egy olyan későbbi állomásáról beszél tanulmányában, amelyben a transzcendentális világolvasatok háttérbe szorulásának hatása a költészetben is érezhetően kifejtette a hatását. Olyan hangsúlyeltolódás

▼

4 Pomogáts Béla, Magyar zsoltárhagyomány, Erdélyi Toll 7. évf. 3. sz., 2015, 5.

5 Uo. 17.

6 „Gyulai transzcendens vonatkozású olvasata a maga korában nincs egyedül, sőt a szórványos adatok alapján feltételezhető, hogy Vörösmarty kortársai nagyjából ugyanígy olvashatták e verset. Erre mutat, hogy Deák Ferenc kifejezetten imaszerűnek találta és ereklyeként tisztelte, s erre, hogy Szemere Pál szerint Vörösmarty »hódola szózatában az isteni szent akaratkak, az isteni szent sugalmaknak, (...) s az egyébiránt sötéten komoly tárgyat imaszerű mosoly sugaraival derítette föl.«” Dávidházi Péter: „Vágy jöni fog”, Bibliai minták nemzetiesítése a magyar költészetben, Ráció Kiadó, Budapest, 2017.

7 Rónay László: „Szememet ezer rémség nyúzza”, Proféták és zsoltárosok 20. századi irodalmunk első szakaszában, I. rész, In.: 2002. év, 67. évfolyam, 2. szám, 128.

figyelhető meg a bibliai tematikájú, sok esetben profetikus hangvételű költeményekben, amely során a „próféciaák világi síkra tevődtek át, s a próféták szívesebben kérkedtek gyarlóságukkal, esendő voltukkal, mint küldőjük erejével.”⁸

Ennek a fordulatnak az eredménye, hogy az eddig alapvetően nemzeti irodalmi hagyományok terében élő műfaj a huszadik században sem szűnik meg irodalmi tényező lenni, sőt a huszadik század megváltozott episztéméje és kollektív traumái között érvényes megszólalási forma lehet, a nemzeti irodalmi hagyományból kilépve, a zsidó-keresztény kultúrkör közös szövegeiként megjelenő nemzetközi tendenciába illeszkedik.

A zsoltárok irodalmi presztízse

Vörös István kötete – amikor a költészetet teszi meg tárgyául: Zsoltárnak maga Apolló állt (...) – annak a kérdésnek a vonzásába kerül, hogy mi teszi a zsoltárt az irodalom számára ilyen kiemelten fontos alapszöveggé. Az ókori héber zsoltár Istenhez szól, ősi nyelven szól, nyelvében hordozza a szakralitást a Szentírás kanonizált részeként, ezért a zsoltárparafrázis természeténél fogva részesül a Szentírásnak fenntartott érdeklődésből. A zsoltárokat életben tartja a liturgia, hétről hétre használatban vannak, így anakronizmusuk ellenére a közösség számára ismerős szöveggént működnek, ami felülírja a nyelvi távolságot. A liturgia szempontjából is a világ legterheltebb szövegei közé tartoznak. A zsoltárok szerepe a Biblián belül is kiemelt, az Újszövetség több ízben is idézi őket, parafrázálásuk már a Biblia korában megkezdődött. A szöveg presztíziséhez ezen túl hozzátartozik a zsidó hagyománynak egy számunkra nehezen felfogható viszonya a Biblia szövegével. A szövegtest pontossága életbe vágóan fontos a zsidó hagyományban. Ha a Szentírás másolása során a másoló hibát vétett, megtisztító eljárásan kellett átesnie.⁹

Az ókori gyűjtemény verseinek nyelve, műfaja és formája is közrejátszik irodalmi hasznosíthatóságukban. Keresetlen élőbeszédszerű hangütésük, kötetlen beszédmódjuk, gondolati paralelizmusuk, kötetlen szótagszámú sorokból álló verseik, érzékletes képeik elegendő kiindulási alapot szolgáltatnak ahhoz, hogy a modern és posztmodern szabadvers visszavezethető legyen rájuk.

▼
8 Uo. 128.

9 Bókay Antal: *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*, Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 35.

Az aktualizáció nehézségei

Annak ellenére, hogy a formán túl a huszadik században tematikailag is aktuális kérdésfelvetéseket találhatunk a zsoltárokból, nem aktualizálhatóak problémamentesen. A hozzáférést akadályozzák a fordítási nehézségek, illetve, hogy nem megfejtett a zsoltárok feliratainak jelentése, vagy némely zsoltárban a megszólaló személyek változásának oka.

A szövegegyüttesben találhatóak olyan történelmi, kronológiai ellentmondások is, amelyeket a kutatás és az írásmagyarázat többek között a narratológia, retorika módszereivel próbál megmagyarázni. Ezenkívül vannak bizonyos zsoltárok, amelyeket a liturgikus háttérük ismerete nélkül nehezen lehet értelmezni, az interpretáció alapját képező liturgia mibenléte viszont polémia tárgya.¹⁰ Mindezekből kitűnik, hogy a zsoltárparafrázisok esetében előforduló kontextusváltás, jelentésvesztés nem magyarázható kizárólag szekularizációs hatásokkal. A zsoltárok kódolt megközelíthetlensége számos esetben eredményez teológiai szempontból inautentikus lírai olvasatokat. A posztmodern zsoltárparafrázis számos esetben tematizálja a jelentés hozzáférhetetlenségét, a kontextusváltás tényét, és szükségesnek érzi a zsoltárok újraírását, aktualizálását.

A Zsoltárok könyve mint kompozíció

Egyes zsoltárok kutatásának eredményei mellett az újabb kutatás (a hetvenes évektől kezdődően) a kánoni Zsoltárok könyvét *mint átgondoltan szerkesztett gyűjteményt* vizsgálja. A Pszaltérium-exegézis irodalmi egésként kezeli a Pszaltériumot részgyűjteményeivel együtt. Módszertani kiindulópontja, hogy minden egyes zsoltárnak önállóan, és a gyűjteményben elfoglalt helye alapján is van eredeti nyelvi, irodalmi és teológiai jelentéstartalma.¹¹ A végsőszöveg-exegézis és a kánonkritika kapcsolódása a Zsoltárok könyvének olyan átfogó interpretációit adja, amelyek tekintetbe veszik a gyűjtemény szövegeinek közvetlen és tágabb kontextusát is, a gyűjteményben elfoglalt helyüket, illetve azt is, hogy a Biblia hogyan utal rájuk.¹²

▼

¹⁰ Rózsa Huba: *Az Ószövetség keletkezése*, Bevezetés az Ószövetség könyveinek irodalom- és hagyománytörténetébe, II. kötet, Szent István Társulat, Budapest, 2002, 323, 330–332.

¹¹ Uo. 332–334.

¹² Simon T. László: *Hozzatok szavakat magatokkal*, Közelítések a zsoltárokhoz, Szent Maurícius Monostor, Bakonybél – L'Harmattan, Budapest, 2007, 106. A kánonkritikáról magyarul lásd még: Fabiny Tibor: *Szóra bérni az Írást – Újra*, Irodalomkritikai és teológiai irányok a Biblia értelmezésében, Nyolc tanulmány és vita, (Hermeneutikai Füzetek 33), Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 2010. A kontextuális zsoltárexegézis, illetve „Zsoltárkönyv-exegézis” történetéről, módszereiről részletesebben lásd: Németh Áron: *„Királyok zsoltára, zsoltárok királya”* A 72. zsoltár előállása és teológiája a Zsoltárok könyve redakciójának tükrében, Exit Kiadó, Kolozsvár, 2018, 15–21.

A Zsoltárok könyvének kánoni interpretációja: az 1., a 73. és a 150. Zsoltár

A bibliai Zsoltárok könyve komplex mű. Annak ellenére az, hogy a legkülönbözőbb helyzetekben lévő emberekhez szól.¹³ Simon T. László az egyéni zsoltárokat olyan általános mintaként értelmezi, amelyet az olvasó a maga élete aktualitásaira vonatkoztathat.¹⁴ Northrop Frye gondolatmenetére támaszkodva ezt a behelyettesíthetőséget kiterjeszti a közösségi zsoltárokra is.¹⁵ A Simon T. László által bemutatott *dávidológia*¹⁶ szerint a zsoltáríró Dávid király azon kívül, hogy mintát ad, reménységet is jelent a hívő ember számára.¹⁷ Így a dávidi mintát követve a hívő eljuthat a panasztól a dicséretig. Ha elfogadjuk, hogy a behelyettesíthetőség minden zsoltárra (az egyéni és közösségi zsoltárokra is) igaz, akkor miért beszélhetünk mégis az aktualizáció nehézségeiről? Vörös István kötete erre összetett választ ad, melyet a kánoni interpretációs irányzat egyik képviselője, Walter Brueggemann segítségével közelít meg. Walter Brueggemann amellettt érvel a Zsoltárok könyve kánoni formájáról írt tanulmányában, hogy a bibliai Zsoltárok könyvének formájában, szerkezetében teológiai szándék jelenik meg: „a) az 1. és 150. zsoltár szabja meg ezen irodalmi korpuszban a hit határait az engedelmisségben és dicsőítésben; b) panaszok és dicsőítések nyújtják azt a dinamikát, melyben az 1. zsoltár egyszerű Tóra-kegyessége veszélybe és kérdések kereszttüzébe kerül, míg végül győzedelmeskedik. A 25. és 103. zsoltár a Tóra-kegyességen túllép; c) a 73. zsoltár különleges és döntő helyet tölt be a panasz és meggyőződés nagy drámájában.”¹⁸ Elemzésében kiemelten foglalkozik a bibliai könyv elejével és végével. Az 1. zsoltár tudatosan szerkesztett bevezető a gyűjtemény előtt.¹⁹ Brueggemann

▼

13 Biblia magyarázó jegyzetekkel, [Revideált új fordítás (RÚF 2014)], Magyar Bibliatársulat – Kálvin Kiadó, Budapest, 2018, 658.

14 „a zsoltárok is nemcsak autoritásra találnak Dávid orfeuszi alakjában, hanem »szerzőjük« sorsának alakulása azt is lehetővé teszi, hogy minden élethelyzetre alkalmas s alkalmazandó imádsággá váljanak. S amikor a Dávidot követő korok gyermekének szavakat kell találnia bűnbánatára és örömére (...) csak mintegy az adatokat kell megváltoztatni, hogy személyes imádságként használhassa őket.” Simon T. László, *Hozzátok szavakat*, 2007, 66.

15 Northrop Frye a királyi metaforáról írja: „Azonosíthatunk valamit a mint szóval, ahogyan a -val, -vel raggal is. Amikor ezt a kétféle azonosítást összekapcsoljuk, és az egyedet azonosítjuk a csoportjával, akkor különösen erőteljes és árnyalt metaforát kapunk, melyet gyakorta királyi metaforának neveznek, azon az alapon, hogy minden intézmény közül a királyság a legszimbolikusabb. (...) A király legfontosabb feladata, hogy alattvalói szemében egyéni formában képviselje a társadalom egységét.” 159–160. És ennek a megfordítása a Gal 2,22 alapján: „Az egyén itt nem a társadalmi testben találja meg beteljesedését, a metafora megfordul, immár nem az egységesítés, hanem a teljes decentralizálás metaforája lesz: a test egésze teljes minden egységben.” Northrop Frye, *Kettős tükrök*, Európa Kiadó, Budapest, 1996, 179.

16 Ugyanerről, »davidizálás«, mint Dáviddal közösségben imádkozás fogalmáról lásd még: Rózsa Huba: *Az Ószövetség keletkezése*, 2002, 334.

17 „A korabeli olvasók az emlékből dicséretté lényegült király személyében önmagukra találtak, s benne fedezték fel saját hányattatásuk értelmét, életük végső távlatait. Hiszen ami Dáviddal történt, az velük is megtörténhet, meg is fog történni. A fogság után egyre kidolgozottabbá váló »davidológia«, a zsoltárokból és prófétákból egyaránt kitapintható relecture szerint az olvasók általa, vele és benne látták lehetségesnek, hogy eljussanak a panasztól a dicséretig. Simon T. László: *Hozzátok szavakat*, 2007, 44.

18 Brueggemann, Walter: *Az engedelmisség és dicsőítés kötelekében*, A Zsoltárok könyve mint kánon, In.: Theológiai Szemle, 2015/1, 4.

19 Brueggemann interpretációjától eltérő értelmezés szerint a Zsoltárok könyvének nyitánya, bevezetése valójában az első és második zsoltár. Erről bővebben lásd: Simon T. László: *Hozzátok szavakat*, 2007, 109.

megállapítja, hogy az első zsoltár bejelenti a teljes könyv témáját és elvárásait. A hívő embernek, aki szüntelenül a Tórán gondolkodik, jól megy sora, a gonoszoknak, azaz hitetleneknek pedig rosszul. „A Zsoltárok bevezetőjeként ez a zsoltár kijelenti, hogy a Zsoltárok könyve az Istenben bízók örömmel engedelmes közösségének íródott, és szándéka azt létrehozni és hitelesíteni.”²⁰ A 150. zsoltár a Zsoltárok könyvének tudatos lezárása. Tiszta dicsőítés. Brueggemann szerint a Zsoltárok könyve a 73. zsoltárban programot vált.²¹ Ez a zsoltár teodiceával kezdődik, és éppen az első zsoltár állítását kéri számon, ha Isten jó a tiszta szívűekhez, akkor a gonoszoknak hogyan mehet jól a sora, miközben a hívők szükségét szenvednek. A látszólag megfordított, de valójában jöbi kérdésről²² (hogyan mehet rosszul a hívő sora, ha Isten az ellenkezőjét ígérte) és annak feloldásáról a 73. zsoltárban Martin Buber is Brueggemannhoz hasonlóan vélekedik: a teodicea feloldása nem jóvátétellel, azaz nem úgy valósul meg, hogy a bűnösök elnyerik jogos büntetésüket, az igazak pedig jogos jutalmukat, hanem úgy, hogy a zsoltáros Isten szentélyében túllép, felülemelkedik a kínzó kérdésen.²³ Az Istennel való közösség fontosabbá válik, mint az, hogy az első zsoltár erkölcsi világrendje működik-e, vagy sem.²⁴ A példaként említett értelmezések a zsoltáros hang által bejárt utat mint érési folyamatot ismerik fel. A példaszerű, kötelességteljesítő hitéleti törekvések az Istennel való élő kapcsolattá változnak, és ennek a folyamatnak fontos állomását, fordulópontját jeleníti meg a 73. Zsoltár fordulata. Az első zsoltár kijelentése úgy válik valósággá a zsoltáros számára a 73. Zsoltárban, hogy a külső körülmények nem változnak. Az Istennel való közösség elérése hosszú és küzdelmes folyamat tehát, amelyet az Írás folyamatos és elmélyült tanulmányozása előz meg.²⁵ Az érési folyamat²⁶ a zsoltárokhoz hasonlóan az engedelmességtől és kötelességtől – a Tóra tanulmányozása, a Törvény betartása – az Istennel való örömteljes közösségig, a felszabadult dicsőítésig vezet.²⁷ A zsoltárok Brueggemann-féle kánoni értelmezése szerint tehát a Zsoltárok könyvének szerkezete és formája, a zsoltárok sorrendje önmagában is teológiai üzenetet hordoz. Az Isten iránti engedelmességtől az örömig, a kötelességtől a felszabadult dicsőeretig vezet ez a teológiai ív.

▼

20 Brueggemann: *Az engedelmesség és dicsőítés kötelekében*, 2015, 5.

21 Uo. 11.

22 Buber, Martin: *A döntő szó a szív szava*, A 73. zsoltár, In.: *Vigilia*, 1983. év, 48. évfolyam, 3. szám, 178.

23 Zsolt 73,17: „amíg be nem mentem Isten szentélyébe, és meg nem értettem végső sorsukat.”

24 Brueggemann: i. m. 11.

25 Buber: *A döntő szó a szív szava*, 178.

26 A személyes hitet építő imádságról: „az imádságban is végbemegy egy tudatosodási folyamat, amelynek során a spontán dicsőítésből hálaadás, a panaszból kérés lesz.” Cziglányi Zsolt: *A zsoltárok időtállóságáról*, In.: *Vigilia*, 2008. év, 73. évfolyam, 4. szám, 243.

27 Brueggemann, *Az engedelmesség és dicsőítés kötelekében*, 2015, 15. jegyzet.

Vörös István: *Százötven zsoltár* című kötete és a zsoltár-könyv-exegézis

Vörös István *Százötven zsoltár* című kötete a zsoltárok könyvéhez hasonlóan szerkesztett gyűjtemény. Irodalmi minősége miatt ez magától értetődőbb, mint a Zsoltárok könyve esetében. A kötet arra vállalkozik, hogy a százötven zsoltár mindegyikét átírja, mégpedig szorosan kapcsolódva az eredeti darabokhoz. A kötet egyik fontos kérdése éppen az aktualizáció lehetősége, amelynek nehézségeiről csak érintőlegesen írtam fentebb. Kérdés, hogy Vörös István kötetének valóban invenciója-e, hogy aktualizálja a zsoltárokat. A *pásztor* átírása *villany-pásztor*ra ennek a kérdésnek csak egyik – bár beszédes – példája. Úgy gondolom, hogy a Vörös-kötet a zsoltárokkal mint irodalmi nyersanyaggal lép kapcsolatba, és amikor a zsoltárokat faggatja, akkor a zsoltárokkal ellentétben nem Istenről és Isten hatalmáról, hanem a költészet és a nyelv hatalmáról beszél. Fókusz és tárgyváltás ez, amelynek következményei a kompozíció szempontjából a *Zsoltárok könyve* teológiai üzenetével összhangban alakulnak. Az aktualizációs törekvések természetével kapcsolatos kérdésre az egyes versek vizsgálata mellett hamarabb kaphatunk választ, ha összevetjük a *Zsoltárok könyve* és a Vörös-kötet szerkezetének sarokpontjait a megelőző részekben vázolt szempontok alapján.

A Zsoltárok könyve kánoni értelmezésének fényében Vörös kötetének első és utolsó versében sem az 1. zsoltár egyértelmű erkölcsi világrendje, sem a 150. zsoltár felszabadult öröme nem jelenik meg teológiai üzenetként. Ugyanakkor a kötet koncepciója mégsem zárja ki, hogy a két zsoltárt a kánoni megközelítés szempontjai szerinti keretnek tekinthessük, s egyben egy teológiai ív kezdő és végpontjának, annak ellenére, hogy mint látni fogjuk ez a teológiai ív nem a kötet, inkább a *Zsoltárok könyve* alapján a kötetre vetített értelmezés jellemzője. Azért vizsgálom mégis, mert a kötet maga is érdekelt abban, hogy az olvasót bizonytalanságban tartsa azt illetően, hogy a zsoltárok szakralitásához hogyan viszonyul. Szénási Zoltán kritikájában rámutat a *Százötven zsoltár* és a *Zsoltárok könyve* közötti szoros kapcsolatra, ugyanakkor a kötet a bibliai zsoltároktól való távolságtartását is hangsúlyozza: a „Vörös zsoltárokból kirajzolódó istenkép (...) sokrétűbb annál, hogy a teológiai norma kontrollját elbírná.”²⁸ A kötet formája számos ponton követi a Zsoltárok könyvének formáját, és a héber költészet jellemzőit. A Vörös-kötet is százötven zsoltárt számlál, a parafrázisok címei a Zsoltárok könyvéhez hasonlóan a zsoltárok számai, a parafrázisok is számozott versekből épülnek fel, és sok esetben a parafrázisok alcíme is kapcsolatban áll a zsoltárok felirataival. A parafrázisok szövege a zsoltárok szövegén alapul, szó

28 Szénási Zoltán: *Nyelvet öltő hagyományok*, Vörös István: *Százötven zsoltár*, In.: Jelenkor 2015, LVIII. évfolyam, 12. szám, 1379.

szerinti, tartalmi idézetekkel és allúziókkal átszőtt, jellemző alakzata a héber költészetre is jellemző gondolati paralelizmus.²⁹ A *Százötven zsoltár* tartalmazza a Zsoltárok könyve jellemző műfajait is.³⁰ Mindez magában hordozza a kánoni megközelítés érvényességét a kötetre, hogy a fenti megjegyzésekkel ugyan, de a Brueggemann-féle értelmezés kritériumainak alá vessük a kötet keretét alkotó *I. és CL. Zsoltárt*. A kánoni megközelítés a formában megnyilvánuló teológiai jelentést vizsgálja. Vörös kötetének formája pedig tudatos és szoros rokonságot mutat a Zsoltárok könyvével, vagyis megtörténik a felhívás az applikációra.

I. ZSOLTÁR: 1 Csak az lehet boldog, aki / jó is. – mondja a Zsoltár. / 2 De ki lehet Zsoltár? / 3 Az egyistenhit bevezetése / óta kisebb és nagyobb / istenek is arra kényszerültek / idővel, hogy valami állást / vállaljanak az egyetlen / hatalmon maradónál. / 4 Zsoltárnak / maga Apolló állt. / 5 Amit komoly arccal / kéne mondanía, / mosolyogva mondja. / 6 Amit szigorúan kéne, / azon nevet. / 7 Az Úr törvényében van / gyönyörűsége, de nem hiszem, / hogy boldog lenne. / 8 Olyan, mint a folyóvizek / mellé emelt gát. Többnyire / haszontalan, aztán néha / mindenki rázúdul. / 9 A homlokára / homokzsákokat pakolnak, / rogyadozik és nyög, / gyomorszájon vágja a folyó. / 10 Valahol átszakad, mert / tudja az Úr az igazak útját. / 11 De jobban tenné, ha / jönne homokot lapátolni.

A teológiai ív a 2-es számmal jelölt sorban³¹ máris megszakad. A leíró részben megnevezett, szubjektumként konstituált *Zsoltár* olyan entitásként jelenik meg, amely semmiképpen nem egy legfelsőbb entitás vagy ennek hangja. A bibliai zsoltár esetében nincs a megszólaló személyére vonatkozó referenciális utalás, nyilvánvaló, hogy az Isten szavaként olvasandó. Az első zsoltár olyan bölcsességi irodalmi műfajú kijelentés, amelyet a Zsoltárok könyvéhez későn, a kanonizáció lezárásakor csatoltak a babiloni fogságot követő időben, amikor a bölcsességet rendszerbe foglalták, teologizálták. A bölcsesség által Isten szól az emberekhez.³² Amikor az *I. Zsoltár* a második számú sorban rákérdez arra, hogy ki lehet Zsoltár, akkor eltéríti az eredeti zsoltár irányát, amely arra vonatkozik, hogy ki lehet boldog. Amíg az ószövetségi Zsoltárok könyvében a százötvenedik zsoltárban be is teljesedik ez az Istennel való közösségen alapuló boldogság a dicséretben, addig Vörös kötetének záró zsoltárában a következőt olvashatjuk:

▼

²⁹ Uo.

³⁰ Rózsa: *Az Ószövetség keletkezése*, 2002, 335.

³¹ Vörös István követi a bibliai mintát, mely a zsoltárokat versekre osztja, azonban a számmal ellátott különböző hosszúságú egységeket a Vörös-kötetben található parafrázisok esetében problémás lenne verseknek hívni.

³² *Biblia magyarázó jegyzetekkel*, 2018, 771.

CL. ZSOLTÁR: 1Dicsérjétek a Szolgát. / Dicsérjétek a fizika / törvényeit, mert teszik, / amivel az Úr megbízta őket. / Dicsérjétek a társadalmi / törvényeket, mert / összezavarják az Úr rendelkezését. / 2Feddjétek meg az Urat / passzivitásáért. Már / alig-alig teremtet valami újat. / 3Rójátok meg az Urat / kereplők és sípok hangjával, / autóberregéssel és repülőmorgással. / 4Káromoljátok / vonatcsattogással és / buldózerbögéssel. / 5Szidalmazzatok sírva, / haragtól elnémuló hangon. / 6Átkozzatok, mint a szerelmes, / aki már nem bírja el / a test testben talált gyönyörét. / 7Fulladjatok káromolva / mindennél bujább, gyönyörűbb, / igazabb, hűségesebb, valóságosabb / távollétébe. Ámen. / Ne legyen szavatok se.

A Zsoltárok könyve záró doxológiájának felhívása – Dicsérjétek az Urat! – helyett a vers záradéka elnémulásra szólít fel. Az ellentét azonban éppen Brueggemann interpretációjának segítségével magyarázható. Ha feltesszük, hogy a zsoltárok megértése és az ember saját életére vonatkoztathatósága engedelmesség, tanulás és elmélyülés eredménye, amely ugyanakkor Isten kegyelméből történik, akkor teológiai szempontból inautentikus olvasat vezet a *Százötven zsoltár* záró verséig, amely ennek megfelelően az eredeti Zsoltárok könyvében található teológiai ív tükröképeként konstruálódik meg. A *Százötven zsoltár* záró versének távolsága az eredeti 150. Zsoltártól abból fakad, hogy Vörös kötetében elsősorban az eredeti zsoltárok végső tárgyától, azaz Istentől tartott távolsága válik önértékké.

A távolság igazságértékére vonatkozó sorok („Fulladjatok káromolva / mindennél bujább, gyönyörűbb, / igazabb, hűségesebb, valóságosabb / távollétébe”) következményei a kötetben nyomon követhetőek. A kötetről megjelent recenziók és kritikák többsége kiemeli a kötet rokonságát a szerző korábbi műveivel,³³ hangsúlyozva a gép metaforát, amelyről Pataky Adrienn kritikájában azt olvashatjuk, hogy *Százötven zsoltár* munkacímében is megjelent. A kötet, mielőtt a végső címe *Százötven zsoltár* lett volna, a *Vörös István gép zsoltárai* munkacímet viselte.³⁴ „Dolgozik bennem egy gép” idézi a szerzőt Pintér Viktória,³⁵ Bazsányi Sándor *A Vörös István zsoltárgép*³⁶ címmel jelenteti meg kritikáját a kötetéről az ÉS hasábjain. A gép metafora Vörös aktualizációs eljárásaira, transzformációs gesztusaira, illetve a pontosan százötven darab zsoltáratírat előállításának már-már kényszeresnek tűnő célkitűzésére³⁷ is utal. A gép metafora azt sugallja, hogy a kötetben a zsoltárok előre betáplált szabályok (a Zsoltárok könyvének költészete) és adatok (a zsidó-keresztény kultúrkör szövegei) alapján generálódnak. A gép

33 Vörös István: *A Vörös István gép vándorévei: fejlődésregény*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 2009.

34 Pataky Adrienn: *Vörös István: Százötven zsoltár*, In.: Kortárs, 2016/02, 103.

35 Pintér Viktória: *Istenszünet*, Vörös István: *Százötven zsoltár*, In.: Tiszatáj, LXX. évfolyam, 6. szám/2016. június, 119.

36 Bazsányi Sándor: *A Vörös István zsoltárgép*, In.: ÉS, LX. évfolyam, 8. szám, 2016. február 26.

37 Uo. „*A Vörös István gép vándorévei* című, 2009-es verseskötet szerzője ezúttal zsoltármenetbe kapcsol, és meg sem áll a bibliai Zsoltárok könyvében kijelölt darabszám teljesítéséig.”

metafora ilyen felfogása a szövegek genealógiájával szolgál a kötet interpretációjához. Ha azonban a gép metaforában involvált távolságtartás gesztusát emeljük ki, akkor ugyanennek a gesztusnak a motivációja hirtelen egybevág azzal, amit korábban a Vörös kötet kapcsán a távolságról állítottunk.

Ha távolság van, akkor nincs érdemi kommunikáció. Vörös kötete újra meg újra megszólítja Istent. A változatos aposztrophék a kommunikáció sikertelenségének megjelenítéseként foghatóak fel, melynek hangsúlyozása a gesztus repetitív megjelenése által a kötetet szervező alakzattá válik. A kötet nemcsak gyakran, de változatos módokon szólítja meg Istent. Az Úr megszólítása a Szentírás-magyarázatnak is minden korban tárgyát képezi, az Úr helytelen megszólításának messzemenő következményei lehetnek.³⁸ A *Százötven zsoltár* verseiben található aposztrophék vizsgálatához Jonathan Culler nagy hatású tanulmányára támaszkodom.³⁹ Kezdetnek vizsgáljuk meg a következő aposztrophét az eredeti Zsoltárok könyve 3. zsoltárából: „Uram, mily sok ellenségem van, mily sokan támadnak rám!” (Zsolt 3,2). A vocativus itt magában hordozza az előfeltételt, mely szerint a megszólító a megszólított teremtménye, ami azt vonzza magával, hogy az így megszólított Úr, Teremtő, aki gondoskodik teremtményeiről most is gondoskodni fog a hozzá folyamodóról. A megszólítás vocativusában kódolva van az, hogy a „megidézett” szubjektum, Isten meghallja azt, aki Őt ezen a módon megszólítja, illetve vele meghatározott viszonyban áll, ami Őt bizonyos dolgokra kötelezi: hiszen Isten igazat mond, erre hivatkozik a megszólító. A 3. és 4. versben ezután a zsoltáros hang arról panaszkodik, hogy „[s]okan mondják rólam: Nem segít rajta Isten! (...) De te, Uram, pajzsom vagy nekem, dicsőségem, aki fölemeled fejem.” (Zsolt 3,3k). Tanulmányában Culler az aposztrophé olvasásának második szintjénél arról beszél, hogy az aposztrophé vocativusa teremti meg azt a kommunikációs teret, amelyben a költő az univerzummal beszédbe tud elegyedni. Azonban ebben mindig involválódik az is, hogy ez csak közelítés lehet, akarat, amelyről az aposztrofikus költemények tudnak is.⁴⁰ Vörösnél mindez úgy jelenik meg, hogy az aposztrophé gesztusában konstituálja az interszubjektív viszonyt, és megképezi az isteni „te”-t. A Biblia „Te”-je, azaz Isten úgy jelenik meg, mint a Culler által meghatározott harmadik olvasási szint⁴¹ „te”-je: a *másik* szubjektum, aki énként a másik „te”-t azaz a lírai ént, a megszólítót képezi meg. A Biblia teológiailag oldja föl azt, ami

▼
38 Gondoljunk csak a névtalomra, vagy a Jahvista / Elohista forrásokra a Zsoltárok könyvében. Szemléletes példáját adja ugyanennek a kérdésnek az Ézs 7,10–13 esete is, amelyhez kapcsolódó kommentárjában Ravasz László arra hívja fel a figyelmet, hogy Istennek Áhához való viszonya kifejeződik az Úr megszólításában. „Ezután így szólt az ÚR Áhához: „Kérj jelt Istenedtől, az ÚRtól, akár lentől a mélyből, akár fentről a magasból! „De Áház így válaszolt: Nem kérek, nem kísértem az URat! „Akkor ezt mondta Ézsaiás: Halljátok meg, Dávid háza! Nem elég, hogy embereket fárasztotok, még Istenemet is fárasztjátok?” Ézs 7,10–13. Ebből következik, hogy: „Igen, a próféta Istene nem Akházé.” Ravasz László: *Öszövenségi magyarázatok*, Kálvin Kiadó, Budapest, 1993, 278.

39 Culler, Jonathan: *Aposztrophé*, In.: Helikon-Irodalomtudományi Szemle 2000/3 – XLVI. évfolyam, 370–389.

40 Culler: *Aposztrophé*, 2000, 378.

41 Uo. 376.

a költészet esetében tovább differenciálódik. Az olvasás harmadik szintjén a költő nem lehet biztos benne, hogy a megképzett megszólított valóban meghallja-e őt, illetve válaszolni tud-e neki, ezért kénytelen reflektálni saját fikcionalitására, a megszólítás sikertelenségének az aposztrophéba kódoltságára. Culler példái közé illenek Vörös kötetének aposztrophikus költeményei is. Ezekben a kommunikáció nehézségei, később fiktív volta válik hangsúlyossá, reflektálttá. Az aposztrophé sikertelensége nyilvánul meg abban a gesztusban, hogy Vörös kötetében a lírai hang újra és újra megpróbálkozik Isten megszólításával. Azonban hamar nyilvánvalóvá válik, hogy még az *Úr*, *Uram* megszólítások is a parafrázisokban a bibliaitól eltérő szubjektumot jelölnek. Isten attribútumai a bibliai istenképpel összeegyeztethetetlenek: „Az Úr az én oształyvezetőm (...) Az Úr az én vakvezető kutyám” (XXIII. *Zsoltár*), „Hölgyem, hogy / szerethetsz más népet, / nem csak a mienket?” (XLIV. *Zsoltár*), „De mért Úr? / Nem, nem, nem hímnemű. / 2 Az Asszony az én kösziklám? / Nem, nem, nem nőnemű, / 3 Talán meg kéne fordítsuk: / A Köszikla az én uram és asszonyom. / A Vár az én uram és asszonyom. / A Szabadító az én uram és asszonyom, / az én hermafroditám, nemtelen lényem, / osztódóm és osztatlanom. / A Pajzs, az Üdvösség Szarva az én osztatlanom. / 4 A Kösziklához kiáltok, / aki dicséretre méltó. / A Dicsérethez kiáltok, / aki kösziklához méltó” (XVIII. *Zsoltár*). A kötet egészét nézve Isten megnevezése és a vele való viszony meghatározása sem következetes. Márpedig, ha itt visszatérünk a Culler által felvetett relációig (amelyik az olvasás harmadik szintjén a megszólítottal való viszony által képezi meg a megszólító szubjektumot), akkor azzal szembesülünk, hogy a képlékeny, fiktív, de mindenképpen távol lévő isteni szubjektum egy képlékeny, fiktív, távol lévő megszólító szubjektumot konstituál. Az első zsoltár kérdése: „ki lehet Zsoltár?” esetében korábban megállapítottuk, hogy Vörös kötetében a zsoltár semmiképpen nem egy felsőbb entitás, vagy ennek hangja. Vagyis a zsoltár elválik Istentől. Amíg az eredeti zsoltárok tárgya Isten, addig Vörös kötete Isten helyett a „Zsoltárt” teszi meg tárgynak, a zsoltárt faggatja, aki Istent meg tudja szólítani. A *Százötven zsoltár* tehát elsősorban nem azt kutatja, hogyan kommunikálhat Istennel, hanem azt, mi a „Zsoltár”, hogy kommunikálni tud Istennel. Olvassuk ennek fényében az *I. Zsoltár* következő sorát: „Zsoltárnak maga Apolló állt” párban a *CL. Zsoltár* záró soraival: 7Fulladatok káromolva / mindennél bujább, gyönyörűbb, / igazabb, hűségesebb, valóságosabb / távollétébe. Ámen. / Ne legyen szavatok se.

Konklúzió

A *Százötven zsoltár* és a Zsoltárok könyve összehasonlítása nem feltétlenül magától értetődő, a kortárs zsoltárversek önálló szövegvilágot hoznak létre, amely az eredeti zsoltárok ismerete nélkül is működik, és amely erősebben kapcsolódik

Vörös István költészetének világához, nyelvi, képi és motívumrendszeréhez, mint az eredetszövegekként megjelölt zsoltárokhoz. Ugyanakkor, ha az összehasonlítást mégis megtesszük, azzal a tapasztalattal gazdagodhatunk, hogy az eredeti zsoltárokat és zsoltárértelmezéseket a Vörös-kötetre olvasva következetes és helytálló olvasatokat kapunk.

Foglalkoztam többek között az aktualizáció kérdésével a zsoltárkutatás azon megállapításának fényében, mely szerint a zsoltárok már kezdetektől úgy működnek, hogy azok szituációja behelyettesíthető az egyénével. Vörös István azonban a tartalom aktualizációja, és a zsoltáros szituációba helyezkedés helyett sok esetben nyelvi aktualizációt, modernizálást imitál, olyan módon, hogy ez a nyelvi játék végső soron távolít az eredeti jelentéstől.

Ennek egyik kiemelt esete a név és a megszólítás szerepe a kötetben. A kérdéskör jelentősége többek között abban nyilvánul meg, hogy a versbeszélő hangja hogyan konstituálódik. Amíg a Zsoltárok könyvében a név és megszólítás egy stabil Istenképpel relációban létező beszélőt rajzol ki, addig a *Százötven zsoltár* képlekeny és változó megszólítottja egy hasonlóképp szétszóródó és képlekeny beszélőt körvonalaz.

Innen egy lépés megállapítani, hogy a megszólítás címzettjének megváltoztatása milyen következményeket von maga után a szerkezetben, mégpedig, hogy amíg a Zsoltárok könyvének zárata felé haladva a zsoltárok hangja egyre csak erősödik, addig a Vörös-kötet elnémulással ér véget.

Vagyis mind az aktualizáció (tartalmi helyett formai), mind a behelyettesítés (a beszélő helyett a címzetté), mind pedig a név és a megszólítás központi elemei az eredeti zsoltároktól tartott távolsággal hozzák működésbe a kötet dinamikáját, mégis az eredeti zsoltárokat meghatározó szövegkohéziós erők alá vetettek maradnak, még ha tartalmukat tekintve ellenkező eredményre is jutnak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bazsányi Sándor: *A Vörös István zsoltárgép*, In.: ÉS, LX. évfolyam, 8. szám, 2016. február 26.
- Biblia magyarázó jegyzetekkel*, [Revideált új fordítás (RÚF 2014)], Kálvin Kiadó, Budapest, 2018.
- Bókay Antal: *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*, Osiris, Budapest, 1997.
- Brueggemann, Walter: *Az engedelmesség és dicsőítés kötelékében*, A Zsoltárok könyve mint kánon, In.: Theologiai Szemle, 2015/1, 4–14.
- Buber, Martin: *A döntő szó a szív szava*, A 73. zsoltár, In.: Vigilia, 1983. év, 48. évfolyam, 3. szám, 177–182.
- Cziglányi Zsolt: *A zsoltárok időtállóságáról*, In.: Vigilia, 2008. év, 73. évfolyam, 4. szám, 242–249.
- Culler, Jonathan: *Aposztrophé*, In.: Helikon-Irodalomtudományi Szemle 2000/3 – XLVI. évfolyam, 370–389.

- Dávidházi Péter: „Vagy jöni fog”, Bibliai minták nemzetiesítése a magyar költészetben, Ráció Kiadó, Budapest, 2017.
- Fabiny Tibor: *Szóra bírni az Írást – Újra*, Irodalomkritikai és teológiai irányok a Biblia értelmezésében, Nyolc tanulmány és vita, (Hermeneutikai Füzetek 33), Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 2010.
- Frye, Northrop: *Kettős tükör*, Európa Kiadó, Budapest, 1996.
- Németh Áron: „*Királyok zsoltára, zsoltárok királya*”, A 72. zsoltár előállása és teológiája a Zsoltárok könyve redakciójának tükrében, Exit Kiadó, Kolozsvár, 2018.
- Pataky Adrienn: *Vörös István: Százötven zsoltár*, In.: Kortárs, 2016/02, 103–105.
- Pintér Viktória: *Istenszünet*, Vörös István: Százötven zsoltár, In.: Tiszatáj, LXX. évfolyam, 6. szám/2016. június, 118–121.
- Pomogáts Béla: *Magyar zsoltárhagyomány*, In.: Erdélyi Toll, VII. évfolyam, 2015, 3. (25.) szám, 3–17.
- Ravasz László: *Ószövetségi magyarázatok*, Kálvin Kiadó, Budapest, 1993.
- Rónay László: „*Szememet ezer rémség nyúzta*”, Próféták és zsoltárosok 20. századi irodalmunk első szakaszában, I. rész, In.: 2002. év, 67. évfolyam, 2. szám, 128–136.
- Rónay László: „*Szememet ezer rémség nyúzta*”, Próféták és zsoltárosok 20. századi irodalmunk első szakaszában, II. rész, In.: 2002. év, 67. évfolyam, 3. szám, 200–208.
- Rózsa Huba: *Az Ószövetség keletkezése*, Bevezetés az Ószövetség könyveinek irodalom- és hagyománytörténetébe, II. kötet, Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2002.
- Simon T. László: *Hozzatok szavakat magatokkal*, Közelítések a zsoltárokhoz, (Lectio Divina 6.) Szent Maurícius Monostor, Bakonybél – LHarmattan, Budapest, 2007.
- Szénási Zoltán: *Nyelvet öltő hagyományok*, Vörös István: Százötven zsoltár, In.: Jelenkor 2015, LVIII. évfolyam, 12. szám, 1378–1381.
- Lackfi János, Vörös István: „*A mondhatatlan kimondásának küszöbén*”, avagy „*csodálatos szószaporítás*” (Beszélgetés a zsoltárokról Lackfi Jánossal és Vörös Istvánnal), Tiszatáj, 2022. december, *Eredet és parafrázis – A Zsoltárok könyvének aktualitása*, 66–72.

„A valódi gondolkodásban ki kell lépni a polarizációból”

Dr. Várady Tiborral Frank Dávid beszélget

– *Hogyan jellemezné a családja történetét Délvidéken? Melyek azok a családi élmények, amelyek leginkább meghatározták az identitását?*

– Ez egy hosszú és bonyolult kérdés, pár dolgot említenék. Nagybecskerek, ahol születtem, több száz évig olyan város volt, ahol egy nemzetiség aránya sem érte el a 40%-ot. Tehát a város körülbelül egy-egyharmada volt magyar, szerb és német. Ami azt jelenti, hogy a háromnyelvűség egy természetes dolog volt. Ha valaki ügyvéd, szabó vagy borbély akart lenni, kellett hogy beszéljen mindhárom nyelven. Nagypám¹ 1893-ban nyitott ügyvédi irodát, németül jól tudott, de szerbül is tudott tisztességesen. A nálam tíz évvel idősebb Ivan Ivanji, nagyon híres ember volt, zsidóként Újvidékre menekült a Bánát német megszállása alatt, Újvidéken járt iskolába, majd ott is bekövetkezett a német megszállás, elvitték Auschwitzba. Aztán azok közé került, akik visszajöttek. Ő lett Tito tolmácsa, mert kitűnően tudott németül. És nem azért, mert német egyetemre járt volna, hanem mert becskerekai volt. Persze nagyon jó értelmiségi is volt.

– *Hogyan élte meg gyermekként és fiatal felnőttként a többnyelvű, többkultúrájú délvidéki környezetet?*

– Én lehettem az utolsó generáció, amely még ingyen kapott három nyelvet. Habár a német már távozóban volt, de én még németül is ingyen tanultam meg. Tehát ez volt az egyik sajátossága annak a környezetnek, amit én Isten áldásának nevezek. Aztán itt van az, hogy a változások is nagyon testközelben voltak. Az apám és én ugyanabban a szobában születtünk, de nem ugyanabban az országban. Változtak a dolgok. És aztán volt a német megszállás is, mely alatt egészen kisgyerekként, de szintén jelen voltam. Tehát a sok változás, a nyelveknek a sokasága, azt hiszem, hogy egy gondolkodást is ihletett. Hozzáteszem, egy olyan környezetben születtem, ahol nagypám is, apám is jogász volt. Az iroda nagyrészt mindennapi perekre összpontosított, és ezeknek a mindennapoknak a szereplőit személyesen láttam, míg bejártam a családi irodába.

– *Volt-e a családban olyan személy, akinek a példája korán irányt mutatott?*

▼

Várady Tibor (1939) vajdasági magyar jogtudós, egyetemi tanár, író. Belgrádban végzett jogot, majd a Harvard Law School-on kapott S.J.D. fokozatot. Hosszú ideig az Újvidéki Egyetem Jogi Karán tanított, és ott ő indított először, 1970-ben párhuzamos magyar nyelvű oktatást. Később a Közép-európai Egyetem (CEU) és az Emory University professzora volt, tanított a Berkeley, Cornell, Sorbonne és más egyetemeken is. Kutatási területe a nemzetközi magánjog és a nemzetközi választottbíráskodás, e téren világszerte elismert szaktekinély. 1992-ben Jugoszlávia igazságügyi minisztere volt Milan Panić kormányában. A Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia tagja, számos nemzetközi díj és elismerés birtokosa.

¹ Várady Imre (1867–1959) jogász, országgyűlési képviselő.

– A nagyapám mindenképpen olyan volt. Kisebbségi politikus volt és neki sikerült létrehozni az első világháború és Trianon után az első magyar művelődési egyesületet.² Ez 1921-ben volt, tudtommal Erdélyben csak 1925-ben sikerült, Felvidéken csak 1926-ban. Persze létezett tolerált magyar kulturális tevékenység Erdélyben is, Felvidéken is, de egy ideig nem alakulhatott az új hatalom által is elismert egyesület. A nagybecskereki magyar művelődési egyesület korai megalakulásánál segített az, hogy a nagyapám tényleg nyitott volt, nemcsak egyféle nemzetiséggel barátkozott, hanem szerbekkel, németekkel, zsidókkal és másokkal is. És az első világháború alatt, még a magyar hatalom idején nagyon sok szerbnek segített – volt, akinek az életét is megmentette –, akik szerepet kaptak a Monarchia bukása után. Úgyhogy nagyon jó személyes kapcsolatai voltak a nagyapámnak a szerb értelmiségiekkel, akik számítottak, és ez komoly előnyt jelentett utána a magyar kisebbségi jogok megteremtésében. Tehát családi hagyományként tudatosodott bennem az, hogy a kisebbségi jogokért nemcsak úgy kell harcolni, hogy a saját embereim között adok hangsúlyt ezeknek a dolgoknak, hanem az érveket a döntéshozók felé is kell irányítani. És a döntéshozókkal is emberi kapcsolatot tartani kell. Nagyon fontos, amit a nagyapámtól tanultam. Az apám is ezt követte azzal, hogy szerepe volt a becskereki művelődési életben, egyszer a vajdasági parlamentben is, de sokkal kevésbé volt jelen a politikában, mint a nagyapám. Nagyapám életében a kisebbségi politika komoly szerepet játszott. Ebből én akkor elég sokat éreztem, de keveset tudtam. Most, amikor a nyugdíj után a családi irattárral kezdek foglalkozni, pontosabban látom, amit akkor csak éreztem.

– *Melyek voltak a legkorábbi élményei, amelyek a jog felé irányították? Volt-e meghatározó tanára vagy találkozása, amely új távlatot nyitott?*

– A jog az természetes volt a számomra, mert a nagyapám és az apám is jogász volt, és a családi irodában én valami szépet láttam. Tehát ezért ez nem egy külső inspiráció volt, hanem valamiképpen természetes. Voltak bennem irodalmi érdeklődések és próbálkozások is, de ezek nem voltak olyan intenzívek. És azt is láttam, hogy elég sok író végzett jogot. Tehát valamiképpen természetes volt, hogy jogot tanuljak. Utána, míg jogot tanultam, elindult az *Új Symposion*³ előbb, mint melléklet, és ebben egy valami nagyon izgalmas megmozdulást láttam. Úgyhogy a diplomázásom után a családi ügyvédi irodába mentem, de csak rövid időre, mert úgy döntöttem, hogy az Újvidéki Jogi Karon folytatom – és ebben szerepe volt annak is, hogy egy színtéren akartam lenni a *Symposion*nal.

▼

2 A Torontálvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület volt a trianoni utóállamokban először jóváhagyott magyar kulturális intézmény.

3 1965–1992 között megjelenő irodalmi, művészeti, kulturális, társadalmi folyóirat, melyben a fiatal korosztály újszerű és avantgárd irodalmi, képzőművészeti törekvései kaptak helyet. (<https://www.vamadia.rs/periodika/uj-symposion>)

– *Hogyan élte meg az újvidéki és belgrádi egyetemi éveket? Miben adott mást a jugoszláv jogi képzés, mint amit később a nemzetközi tapasztalataiból látott?*

– A belgrádi jogi éveknél az első – kicsit különös érzésem – az volt, hogy életemben először voltam egy olyan környezetben, ahol szinte senki sem ismert. Volt az albérletemben egy becskerekai szobatársam, volt egy-két becskerekai kollégám, de amikor én indultam, akkor – ezt nem olyan régen ellenőriztem – körülbelül 2600-an voltunk elsőévesek. Ebből van, aki csak formálisan iratkozott be, mert el akarta halasztani a katonaságot, de körülbelül kétezer tényleges diák volt. Becskereken, azok is, akiket személyesen nem ismertem, a nevemet felismerték, mert egy kisvárosban voltunk, ahol néhány generáció alatt valamilyen szerepe volt a családomnak. Úgyhogy egy olyan környezetből, ahol én – hogy így mondjam – valaki vagyok, egy olyan környezetbe kerültem, ahol teljesen ismeretlen senki vagyok. Tehát itt valamiképpen előről kezdtem egy felfelé menetelést. Aztán érdekes barátságok is alakultak a Belgrádi Egyetemen. Megismertem az apámnak egy közeli barátját, aki egy hihetetlenül érdekes ember volt, Szerb Lászlónak hívták, írtam is róla. Ő csáktornyai és zsidó származású volt. Zágrábban kezdett ügyvédkedni, de jött a Nezavisna Država Hrvatska,⁴ és zsidóként Csáktornyára menekült, ahol a magyar hatalom alatt diszkrimináció volt, de életben maradhatott. És aztán jött 1944. március 19., amikor Horthy országa német megszállás alá került, és Szerb Lászlót elhurcolták Borba. Itt egy szobában voltak, és nem messze egymástól volt az ágyuk Radnóti Miklóssal. Író és újságíró barátaim nagyon sokszor mondták, hogy interjút kellene készíteni Szerb Lászlóval. Én többször kértem, de nem akarta. Azt mondta, ez egy lezárt dolog az életében. Egyébként ő volt a Jugoszláv Külügyminisztérium főtanácsosa anélkül, hogy párttag lett volna. Egészen kivételes jogász volt. Tulajdonképpen Tito-párti volt, de nem volt kommunista. És ő tárgyalta Jugoszlávia nevében a német elnökkel, Adenauerrel a hadi kárpótlásról. És az apámmal ők nagyon közeli barátok voltak, mert egy évfolyamban tanultak Zágrábban. Apám révén kerültem igazán jó kapcsolatba Szerb Lászlóval. Úgyhogy nagyon érdekes emberek voltak Belgrádban. Aztán Újvidéken ez egy induló jogi kar volt. Akkor még a várban volt az épület egy darabig. És itt párhuzamosan ment az életemben az akkor beugró és induló *Symposion* és a jogi kar. Na most, ha kérdezed a nemzetközi tapasztalatokat, nekem egy különös szerencsém volt, hogy a világháború után én lettem az első kelet-európai, aki a Harvard Jogi Karára került. Itt hozzá kell tennem, voltak mindenféle vizsgák, tesztek, ez-az, de itt volt az is, hogy az ezt valószínűleg szintén megérdemlő magyar, lengyel, csehszlovák kortársaimnak nem volt esélye. A titói Jugoszláviának több esélye volt. Tehát az, hogy én lettem az első, ez egy ilyen

4 Független Horvát Állam.

előnyös helyzetben is múlt. Aztán odakerültem, és ez nagyon intenzív és érdekes volt. Ha azt mondom, hasonlítsam össze, voltak tantárgyak a belgrádi karon, mondjuk a kötelmi jog, amit egy Konstantinović nevű tanár tanított, ami nem volt nagyon más, mint a Harvardon. Az alkotmányjog Belgrádban tiszta politika volt, a vizsgára lehetett készülni, de nem igazán lehetett élvezni. A Harvardon ez sokkal nyitottabb volt, aztán itt volt az is, hogy az amerikai jogi oktatás az európaival – és most nem csak a jugoszlávról beszélek – szemben dialógusra épül. És hogy dialógus lehessen, ott a diákok az órára készülnek. Tehát minden óra előtt el kellett olvasni azokat az ítéleteket, gondolatokat, cikkrészleteket, amelyek előadásra és vitára kerülnek. Tehát egy más, sokkal aktívabb élet volt. Itt van az is, hogy én 1967–68-ban voltam magiszteri fokozaton és aztán átléptem doktorira, ez a vietnámi háború éve volt, nagyon sok avantgardista mozgalom és más mozgalmak éve, úgyhogy nagyon érdekes volt ez a nyitottság és sokban rokonságot éreztem az *Új Symposion* és amerikai élményeim között.

– *Mely tanulmányi vagy szakmai hatások járultak hozzá ahhoz, hogy már fiatalon a nemzetközi jog, a nemzetközi magánjog és a nemzetközi kereskedelmi jog felé fordult?*

– Amikor én pályáztam az újvidéki jogi karra, akkor nemzetközi magánjogra pályáztam. És hadd mondjam, hogy emögött valami, talán túl kemény szó, ha azt mondom, hogy megalkuvás, de valami kompromisszumkeresés volt. Ugyanis abban az időben egy olyan tantárgyon, ami politikaközelben volt, mint mondjuk az alkotmányjog vagy a közigazgatási jog, nagyon kockázatos volt őszinte véleményt írni. Mert ez a politikát érintette. És akkor ezen a téren vagy teljesen hatalomkövető vacakságok születtek vagy bátor cikkek, amelyeknek a szerzőit kidobták az egyetemről. A nemzetközi magánjog egy ezoterikus dolog volt. A nemzetközi magánjog területén én hősiesség nélkül is pontosan azt írhattam, ami a véleményem volt. Be kell valljam, ez is kihatott a választásra. Egy olyan területet kerestem, ahol tényleg jogászként mozoghatok, habár mondjuk engem is érdekelt akkor az alkotmányjog, aminek voltak politikai kötődései. De a nemzetközi magánjogot választottam, mert ez egy olyan ezoterikus dolog volt, és itt anélkül, hogy hős vagy kidobott legyek, és pláne anélkül, hogy áruló legyek, szabadon írhattam. Később őszintén megszerettem a nemzetközi magánjogot. Ehhez kapcsolódott a külkereskedelmi jog és különösen a külkereskedelmi választottbíráskodás, amiről talán a jogász pályámon a legfontosabb írásaimat közöltem.

– *Hogyan emlékszik az első jogászai éveire Jugoszláviában? Mi volt a legmeghatározóbb szakmai kihívás vagy felismerés ebből az időszakból?*

– Nos, az első éveim azok a nemzetközi magánjog pályáján mentek, és a gyakorlatom a külkereskedelmi választottbíráskodással volt kapcsolatos.

Itt egy nagyon nagy előnyt jelentettek a nyelvek. Én az ingyen kapott három nyelv mellett más nyelveket is kaptam Beeskereken. Apámnak volt egy francia kliensnője, aki nem tudott fizetni, és akkor ehelyett nekem franciaórát adott. Aztán később úgy folytattam, hogy már az apám fizetett. De nekem hatól tizenkét éves koromig hetente három franciaórám volt. És elég jól tudtam beszélni és olvasni franciául, de írni nem igazán. És aztán amikor tizennégy éves voltam, akkor az apám mondta, úgy látszik, az angol lesz a legfontosabb nyelv, és angolórákra kezdtem járni. Na most a külkereskedelmi választottbírászkodás terén ma inkább gorombán dominál az angol, de akkor roppant fontos volt több nyelv ismerete is, úgyhogy nagyon sok szerephez azért jutottam, mert öt nyelven beszéltem. Így kezdtem közeledni a választottbírászkodás gyakorlatához is. Úgyhogy a jogász éveim, a szakmai éveim azok azon a pályán indultak, amelyen később folytatódtak.

– *Milyen szerepet játszottak a pályájában a külföldi tanulmányutak, ösztöndíjak, és hogyan alakították át a jogról és a politikáról való gondolkodását?*

– A Harvard mellett voltak más ösztöndíjaim is Németországban, Franciaországban. A Harvard volt természetesen a kulcsfontosságú. Nagyon fontos volt számomra a jogot egy perspektívából nézni. És a politikát is. Érdekességgént mondom, hogy amikor én Amerikában voltam a Harvardon, akkor szinte minden szabadgondolkodású nyugati diáktársam, barátom az amerikai hatalom ellen volt. Az amerikai barátaim is. Mert úgy érezték, hogy igazságtalan a vietnámi háború. A magyarországi barátaim inkább Amerika mellett voltak. Mert valamiképpen ők úgy érezték, hogy az az igazi bátorság, ha a Szovjetunió ellen vannak. És a Szovjetunió és Vietnám egy oldalon voltak. Na most, amiben nekem Amerika segített persze nem az volt, hogy a Szovjetunió felé forduljak – a Szovjetuniót ugyanúgy elítéltem, mint a magyarországi barátaim. De segített arra ráismerni, hogy a valóságot látni nemcsak úgy lehet, hogy egy rosszat elítélsz, hanem ha azt a másikat is közelről látod. Tehát az én akkori szépen, jól gondolkodó magyarországi barátaimnak egy sokkal idillikusabb képe volt a Nyugatról, mint nekem. Mert úgy látták, hogy olyan rossz a kommunizmus, hogy annak az ellentéte az csak nagyon jó lehet. Én nem szerettem meg a kommunizmust, de kint azt láttam, hogy a szabadgondolkodás az a másik oldalt is kritikusan kell hogy nézze. Tehát a valódi gondolkodásban ki kell lépni a polarizációból. Nagyon eseménydús és lüktető éveket láttam Amerikában, és láttam, hogy a rossznak az ellentéte nem biztos, hogy nagyszerű, hanem kritikusan kell nézni a másik oldalt is.

– *Hogyan látta kívülről Jugoszlávia állapotának alakulását akkor, amikor részben már nemzetközi közegben is aktívan dolgozott?*

– Jugoszláviában én érdekesnek tartottam ezt a titói el nem kötelezett politikát.⁵ Aztán itt van az is, hogy voltak abszolút érzékelhető előnyök, többek között az is, hogy a Harvardra kerültem. Az is, hogy tizennégy éves koromban én el tudtam menni a nagynénémhez Hollandiába, egy magyarországi, csehszlovák vagy lengyel barátom nem tudott volna Nyugatra utazni. Másrészt mégiscsak egy kemény egypártrendszer volt. És 1971-ben egy betiltás ellen védtem az *Új Symposion* két számát, amelyek betiltása teljesen abszurdum volt. Tehát voltak bizonyos nyitottságok, az el nem kötelezett politika is valami volt, ami intellektuálisan is, ha nem is azonosul az ember vele teljesen, de érdekes és emberileg elgondolkodtató volt. De mégis egypártrendszer volt, amelynek voltak enyhébb és gorombább periódusai. [...] A *Symposion* szerzőit börtönbüntetésre ítélték mondjuk egy humoreszk miatt. Tehát látni kellett ezt is, azt is.

– Mikor vált számára egyértelművé, hogy a jogász szerep mellett közéleti felelősséget is vállalni kíván?

– Az én első próbálkozásaim a kisebbségi jogok terén voltak, és nem biztos, hogy politikai próbálkozásoknak nevezném. 1970-ben nekem sikerült először párhuzamos magyar jogi oktatást indítani az Újvidéki Jogi Karon. Ezt nevezhetjük politikai lépésnek is, de nem feltétlenül. És ebben nagyon nagy szerepe volt annak, hogy Nikola Vorgić volt a dékán. Ezt a Vorgićot korábban elítélték kvázi szovjet együttműködés miatt, de tulajdonképpen ebben nem volt semmi igazság. Miután elítélték, akkor nem vette föl senki sem gyakornoknak. Végzett jogász volt, és az apám fölvette. Utána ő visszatért a kommunista pártba, komoly tudományos eredményei is voltak, ő lett a dékán, és nagyon nagy szerepe volt abban, hogy én magyar oktatást tudtam indítani. Tehát közéleti próbálkozásaim a kisebbségi jogok területén voltak. Nem a parlamentben léptem föl, hanem a jogi karon, különböző művelődési egyesületekben, elsősorban a becskerekai Petőfi Magyar Művelődési Egyesületben. Tehát ilyen közéleti ténykedésem volt a hetvenes években. És aztán a nyolcvanas évek vége felé a valamennyire politikainak mondható, a rendszerből és a rendszer gondolkodásából kilépő cikkeket elég szép számmal írtam. És azután, amikor megindult a lehetőség, hogy a többpártrendszer felé közeledjünk, akkor az első alternatív párt az UJDI volt. Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu,⁶ a jugoszláv disszidens értelmiségieknek volt a szervezete. És ekkor már a rendszerváltás küszöbén voltunk, sok más országban is szerepet nyertek az értelmiségiek. Mert nem voltak más politikai pártok, nem voltak még politikai befolyást gyakorló üzletemberek. És mi azt reméltük, hogy

▼
5 Az el nem kötelezett politika (Non-Aligned Movement) olyan külpolitikai irányvonal volt, amelynek lényege az volt, hogy az ország nem csatlakozik egyik hidegháborús tömbhöz sem, vagyis sem a nyugati (NATO–USA), sem a keleti (Vársói Szerződés–Szovjetunió) blokkhoz.

6 Társulás a Jugoszláv Demokratikus Kezdeményezésért.

az értelmiségnek Jugoszláviában is nagyon komoly szerepe lesz. De aztán ezt félrelökte a nacionalizmus. Milošević is, Tudman is, mások is. Úgyhogy amikor az első választások voltak a szerb parlamentben,⁷ akkor néhány UJDI-vezér győzelmet is remélt a 250 tagú szerb parlamentben. Én nem voltam ennyire optimista, de egy szép eredményt reméltem. Sajnos lesújtó volt az eredmény, egyetlenegy helyet nyertünk. És ezt én nyertem, és nem azért, mert UJDI-tag voltam, hanem azért, mert becskerek voltam. Becskereken is választottak egy jelöltet, és a becskerek hagyományok... Tehát így kerültem utána a parlamentbe. Ott voltak más ellenzéki politikusok is, akik nem az UJDI-val indultak. Kapcsolatba kerültem Đinđić-tyel,⁸ Koštunicával,⁹ másokkal, aminek később haszna volt. De olyan igazi komoly szerepem nem volt. Aztán született meg a VMDK,¹⁰ és ezzel persze komoly kapcsolatot tartottam, és a VMDK parlamenti frakciójának lettem a tagja, de én valahogy mindig úgy éreztem, a kisebbségi jogokért az érveket valamiképpen a többségi környezet felé kell irányítani. Erre biztosan esély alakult volna az UJDI-n belül, de az UJDI nem lett nyertes. A parlamentben különösen jó kapcsolatba kerültem Csubela Ferencel, aki akkor a VMDK képviselője volt. Később ő lett a VMSZ¹¹ első elnöke.

– *Hogyan élte meg személyesen és szakmailag a kilencvenes évek elejének gyors és drámai változásait Jugoszláviában?*

– Ez nagyon fájó volt. Én tulajdonképpen azt láttam, hogy Jugoszláviának együtt maradva több esélye lenne, mert sokkal közelebb volt a Nyugathoz, mint más kelet-európai országok. De aztán gorombán eltávolodott a Nyugattól. Korábban arra is volt esély, ha nem esik szét, Jugoszlávia lesz az első kelet-európai EU-tag. Akkor még nem létezett az Európai Unió, hanem Európai Gazdasági Közösség volt. Én azt is láttam, hogy a többnyelvűségnek egy természetesebb otthona Jugoszlávia, ahol egyik nyelv sem éri el az 50%-ot, vagy alig éri el, és ahol mindenképpen többnyelvűsége van szükség. Tehát én valamiképpen Jugoszláviát láttam egy megoldásnak, de ebben nem egy kisebbségnek volt döntő szerepe, hanem másnak. Tehát nem a szétesésért szurkoltam, de ez történt. Ezt követően Jugoszlávia utódállamai lényegében visszaestek a titói Jugoszláviában elért, kicsit magasabb fejlettségi szintről, és teljesítményük elmaradt Magyarország, Lengyelország, Csehország, illetve más közép-európai országok szintjétől.

▼

⁷ Az első választásokat 1990 decemberében tartották.

⁸ Zoran Đinđić Szerbia miniszterelnöke 2001 és 2003 között meggyilkolásáig.

⁹ Vojislav Koštunica 2000-től 2003-ig Jugoszlávia utolsó elnöke, 2004-től 2008-ig Szerbia miniszterelnöke.

¹⁰ A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségét Ágoston András alapította 1990-ben válaszul az elharapódzó nacionalizmusra és a magyarok kisebbségi jogainak érvényesítésre.

¹¹ Vajdasági Magyar Szövetség, 1994-ben alapított vajdasági magyar politikai párt Szerbiában. Fő célja a vajdasági magyar közösség politikai képviselete, kollektív jogainak védelme, az anyanyelvhasználat, az oktatás és a kulturális autonómia biztosítása volt. A párt a szerbiai parlamentben és a vajdasági tartományi intézményekben is rendszeresen jelen van.

– Volt-e olyan konkrét pillanat, amikor először érezte, hogy az addigi szakmai pályája nem választható el a politikai, közéleti felelősségvállalástól?

– Tulajdonképpen nem igazán. Az én szakmám a nemzetközi magánjog, a választottbíráskodás, ami politikától függetlenül működött és haladt. Volt olyan választottbíró is, aki ide vagy oda szurkolt, de az ilyesmi nem volt meghatározó. Tehát nem kellett egy kivételes hős legyek, hogy tisztán és egyértelműen a jog oldalán maradjak. És hadd mondjam, ez nem is volt hátrány, mert a választottbíráskodás sok anyagi hasznot is hozott. És ehhez abszolút nem kellett politikai álláspontokat idomítani ide vagy oda. Tehát számomra a jog az külön volt választva a politikától valójában az egész pályám során.

– Mennyiben tekinti ma elkerülhetetlen következménynek, hogy ebben a történelmi helyzetben végül kormányzati szerepet is vállalt?

– Ez egy különös dolog volt. Ez akkor történt, amikor évenként egy-néhány hónapot Amerikában kezdtem tanítani, és akkor megalakult Budapesten a Közép-európai Egyetem, a CEU mint amerikai egyetem, és kaptam egy meghívást, hogy itt tanítsak. Akkor ezt elfogadtam, és 1992 júniusában eljöttem a feleségemmel lakást is keresni, hogy majd Pesten töltsünk egy szemesztert. Akkor jött egy egészen váratlan hívás Panićtól.¹² Na most Panićnak a hatalomra kerülése ma is valamennyire titok. Panić nekem személyesen többször is mondta, hogy Milošević megegyezett a Nyugattal. Mert Miloševićet akkor már nagyon sok minden fenyegette. És megegyezett, hogy egy szakértői jugoszláv kormány alakuljon, ahol egy amerikai businessman irányít. Ahol zömmel szakértők vannak, és egy kevés saját embere. Jugoszlávia akkor már csak Szerbiából és Montenegróból állt, így a jugoszláv kormánynak kevesebb hatalma volt, mint a szerb kormánynak. Viszont a nemzetközi jog alanya nem Szerbia vagy Montenegró volt, hanem Jugoszlávia. Tehát alakult egy ilyen kormány, és Panić szerint az volt az egyezségnek az egyik tétele, hogy ez átmeneti, lesznek választások, Milošević visszalép, és utána ez a Panić-kormány igazi hatalmat nyer. Ez azért is volt fontos, mert a jugoszláv parlamentben, amikor Panićot megválasztották, egy olyan parlamenti összetétel volt, ami szinte tisztán Milošević-párti volt. Mert az ellenzék nagy része bojkottálta a választásokat. Tehát a tisztán miloševići parlament soha nem választotta volna meg Panićot, ha csak maga Milošević nem utasítja. Hogy milyen volt és kik között volt ez az egyezség, azt sosem láttam élőben. Panić nekem néha nem egészen azonos variációkban mesélte. Papírt nem mutatott, talán nem is létezett, nem tudom. Ezen nagyon sokat töprengtem, Újvidékre jöttem, emlékszem, először

▼
¹² Milan Panić (1929) szerb származású amerikai üzletember és politikus volt, aki 1992-ben a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság miniszterelnöke lett. Rövid hivatali ideje alatt a nemzetközi elszigeteltség enyhítésére, a háborúk lezárására és a szankciók feloldására törekedett, gyakran szembekerülve Slobodan Milošević politikájával.

inkább a nem felé mentem, de aztán elmentem Panić-tyal tárgyalni, és ezen úgy éreztem, talán mégis lehet értelme csatlakozni. Nem terveztem egy tartós politikai pályát, számomra a szakmai pálya fontosabb volt, de éreztem, ha hozzá tudok járulni ahhoz, hogy legyen egy váltás Jugoszláviában, akkor ezzel be is fejezhetem a miniszterséget. Úgyhogy a végén elfogadtam. Érdekes volt az is, hogy Panić azt mondta, hogy azért javasolt, „mert a Harvard”, de nem tudom, hogy ki ajánlott neki. Utána jó néhányan mondták, hogy ők voltak, de nem biztos, hogy őszintén mondták. Tehát ezt tulajdonképpen nem tudom, biztos kapott valakitől valami javaslatot. Mellesleg Panić-tyal én szerbül kezdtem kommunikálni, de angolra váltottunk, mert külföldi tartózkodása alatt az ő szerb tudása nagyon elment, aztán fél év alatt valamennyire megerősödött, de továbbra is az angol volt az ő nyelve. Tehát itt egy átmenetnek az esélyét láttam, melyben talán valami szerepem volt. És így lettem igazságügyi miniszter egy olyan kormányban, amelynek inkább látszathatalma volt, mint valódi.

– *Hogyan írná le a minisztérium akkori állapotát, belső kultúráját, szakmai bázisát és a politikai elvárásokat?*

– A minisztériumban voltak a korábbi minisztériumból ott maradt emberek, akik nem igazán kezelték rokonszenvvel, de nem is lázadtak. Volt néhány ember, akiket nekem sikerült behoznom, akik szakértők voltak. A Panić-kormányban ott volt az emberi jogi és kisebbségügyi miniszter, Grubač, aki egy újjvidéki kollégám volt. És Grubačnak ajánlottam, hogy vegye fel helyettesnek vagy titkárnak Józsa Lászlót, aki később a Magyar Nemzeti Tanács elnöke volt éveken át. Tehát voltak nagyon értékes emberek, és volt egy néhány Milošević-ember is a minisztériumban és a kormányban. Na most itt van az is, hogy amikor Panić velem valami bizalmasabb beszélgetést akart folytatni, akkor kimentünk a folyosóra. Mert úgy volt, hogy az irodában valaki lehallgatta. Tehát ez a miniszterség egy nagyon érdekes dolog volt a tényleges és a látszathatalom között. Jugoszlávia nevében nekünk volt tárgyalási jogunk, de az igazi hatalom persze Milošević volt. Létezett egy szövetségi rendőrség, de ennek az épületét elfoglalta Milošević rendőrsége. Akkor én lépéseket tettem, és sikerült kijárni, hogy a belgrádi bíróság ezt visszaítélje. De ennek a végrehajtója a szerb rendőrség kellett volna hogy legyen, amely Milošević oldalán állt. Aztán itt van az is, hogy amikor volt egy fogolycsera, a horvát foglyokat a Horvátországban foglyul ejtett szerbekért, amit a Nemzetközi Vöröskereszt indított és nekem itt szerepem volt, hogy ez létrejött. Utána rengeteg fenyegetést kaptam én is és egy Kovács Oszkár nevű kollégám is, aki szintén becskeréki, akit Milošević javasolt, ő volt a kormány alelnöke. Kapott egy kemény, goromba levelet, amiben gyilkossággal is fenyegették, ő külön védelmet kapott. Nekem ajánlottak egy pisztolyt és mondtam, nem igazán kezelek pisztolyt, akkor ehelyett kaptam egy spray-t és egy tanácsot. Ugyanis

nekem volt Belgrádban egy szolgálati lakásom, melyet a kormánytól kaptam. Munka után leginkább hazamentem Újvidékre, de néha Belgrádban maradtam. És a belügyi szakértő vagy tanácsos azt mondta, sose ott szálljak ki a liftből, ahol a lakásom van, hanem két emelettel feljebb, és lejövet látom, hogy nem vár-e valaki az ajtó előtt. És ha vár valaki az ajtó előtt, akkor szökjek, ha nem, akkor menjek be. Hát ez volt a Panić-kormánynak a biztonsági szintje, de hála Istennek nem ért semmilyen támadás. Emellett törvényjavaslatokat készítettem, és azt hiszem, ebben szabadabban mozogtam, mint egy nyugati, de azért, mert nem a jelen parlamentnek készítettem, a jelen parlament előtt semmi esélye sem volt. Tehát valójában magam fogalmaztam a parlament elé terjesztendő javaslatokat a kisebbségi jogokról, a hadi szökevények jogairól és más törvényjavaslatokat. De tudtam, hogy ezek nem kerülnek valós porondra. A javaslatoknak nem volt esélye, mert a parlamentben miloševići többség uralkodott, az ellenzék meg alig volt jelen, mert bojkottálták a választásokat.

– *Kik voltak a legfontosabb szövetségesei és kritikusai a belépés pillanatában?*

– Az UJDI ismerőseim melletttem voltak. A kritikusok azok inkább számomra ismeretlenek voltak. Šešelj¹³ azt mondta, hogy a CIA és a Vatikán ügynöke vagyok. Hogy usztasa vagyok, és mivel usztasa vagyok, Magyarországhoz akarom csatolni a Vajdaságot. Mert az usztasák ezt csinálják. Volt egy ilyen örület is. Egyszer volt egy vitám a parlamentben, mikor Šešelj megkérdezte, hogy lehet ilyen ember Szerbiában miniszter. És mondtam, hogy azért, mert ellentétben veled, én Szerbiában születtem. Mert ő nem született Szerbiában. Na, ez poénnak elment. És persze lehetett olyan szidás is, ami nem jutott el hozzám. A magyar kisebbségen belül igazi kritikát nem éreztem. Igaz, a VMDK-ban voltak, akik gondolták, hogy igazibb lett volna hozzájuk csatlakoznom. Én valahogy úgy éreztem, hogy egy UJDI-féle értelmiségi közösség tagjaként a VMDK-val együttműködve hatékonyabb szerepem lehet a kisebbségi jogok terén. Itt voltak olyan nézeteltérések, amelyek mögött nem örület, hanem gondolkodás állt. És volt Šešelj... És hozzátehetem, hogy nemzetközi pozitívum is volt.

– *Melyek voltak azok a fő ügyek vagy reformok, amelyeket kezdetben kiemelt feladatának tartott? Miért éppen ezekre fókuszált?*

– Én ezt a gyakorlatilag fél évet, vagy nem is teljes fél évet inkább átmenetnek éreztem, mint valódi ügyintézésnek. De voltak dolgok, amelyek mégis... megszületett ez az egyezség a fogolycseréről Genfben, születtek Genfben

▼

¹³ Vojislav Šešelj (1954) szerb politikus, jogász és nacionalista ideológus, a Szerb Radikális Párt alapítója és vezetője. A jugoszláv háborúk idején a nagyszerb nacionalizmus egyik legismertebb alakja volt, szélsőséges retorikával és paramilitáris kapcsolatokkal. 2003–2016 között a hágai Nemzetközi Törvényszék előtt állt, végül jogerősen felmentették, politikai megítélése azonban továbbra is erősen megosztó.

egyezmények, amelyek a jövőbeli kisebbségi jogokra vonatkoznának, viszont a legtöbb esetben arról volt szó, hogy megfogalmazni valamit és várni, hogy jöjjön egy igazi kormányváltás. Tehát az a tény, hogy a Panić-kormány, kormány volt, de nem volt valódi hatalma. Nagyon sok találkozóm volt nyugati nagykövetekkel, nemzetközi szervezetek képviselőivel. Jó beszélgetések voltak, de valójában inkább magamat, mint Jugoszláviát képviseltem. Mert az igazi hatalom nem Panić volt. A választásoktól vártunk váltást, és nem tudom, kitérjek-e most a választásokra vagy...

– *Igen, térjünk ki rá!*

– December 20-án voltak a választások. És először Panićot nem engedték, hogy induljon. Az érv az volt ellene, hogy nem egyértelmű a jugoszláviai tartózkodási helye. És ez nem volt egészen abszurdum, mert ő Szerbiában született, Szerbiában nőtt fel, de már kamaszkorában kivándorolt, és az életének zömét Amerikában töltötte, ahol egy hihetetlenül sikeres üzleti karriert futott be. Tehát volt jugoszláv állampolgársága, hogy volt-e jugoszláv tartózkodási helye, ez nem volt olyan egészen egyértelmű. Sikerült a bíróság előtt ezt a dolgot rendeznem. Utána különböző külföldi szakértők segítettek az én kezdeményezésemre, hogy a választási törvényeket vizsgáljuk meg és bíráljuk. A bírálat megszületett, a változás nem igazán. És aztán a rádió és a televízió az százszázalékosan Milošević oldalán volt. Tehát itt egészen goromba volt a dolog. Emlékszem, egyszer az időjárás-jelentés is Panić-ellenes volt. Bemondták a Belgrádi Televízióban, hogy most esőt várunk, van, ahol havazást várunk, és most megmondanánk, hogy ott, ahol a horvátországi szerbek élnek, a Krajínában milyen idő van, de mivel Panić nem ismeri el sajátunknak Krajínát, sajnos nem tudjuk megmondani. Aztán később megmondták, milyen idő van Amerikában meg Ausztráliában meg satöbbi. Tehát még az időjárás-jelentés is Panić-ellenes volt. Na most nekem egy szerepet adott Panić, hogy a kisebbségeket mozgósítsam. És ez nyitott ajtón való kopogtatás volt, mert a vajdasági magyarok, de a szlovákok és a románok is persze sokkal inkább Panić, mint Milošević oldalán voltak. Egy igazi kulcsfeladat a koszovói albánok mozgósítása volt. Előbb az elnökükkel beszéltem, aki azt mondta, nem hajlandó szerbül beszélni. Telefonon beszélünk. Akkor kérdeztem szerbül, hogy hogyan, kérdezte, hogy tudok-e franciául, mondtam, hogy tudok, akkor átváltottunk franciára. De azt mondta, hogy nem akar találkozni, viszont küldött egy Fehmi Agani¹⁴ nevű embert, akivel a belgrádi Slavija kávézóban találkoztunk. És én mondtam, hogy ha Panić jön – mert Panić arra is megkért, hogy komolyan

▼

¹⁴ Fehmi Agani (1932–1999) koszovói albán politikus és szociológus, Ibrahim Rugova közeli szövetségese, a Koszovói Demokratikus Liga (LDK) vezető alakja volt. A kilencvenes években a békés ellenállás és a nemzetközi tárgyalások híveként Koszovó politikai rendezésén dolgozott. 1999-ben a koszovói háború idején gyilkolták meg Pristinában.

elemezzem a koszovói kisebbségi jogokat sértő bírósági rendelkezéseket –, akkor visszaáll az autonómia, visszaállnak a kisebbségi jogok, ami nekem érdekem is volt, mint kisebbséginek. Panićnak nem volt érdeke, Panićnak a biznisz volt a fontos, de ő elfogadta volna a kisebbségi jogokat, ha hatalomra kerül. Tehát valóban teret nyerhettek volna a kisebbségi jogok. És erre a koszovói albán azt mondta, hogy igen, ő ezt tudja, ezt érti. És akkor egészen sokkolt, mikor mondta, hogy de nekik jobb, ha Milošević nyer. És kérdeztem, hogy „akkor Miloševićre szavaztok?” Erre mosolygott, és azt mondta, „ha azt mondanám a barátaimnak, hogy Miloševićre szavazzanak, akkor engem lelőnének. Hanem azt fogom mondani, hogy ne szavazzanak. Akkor, ha Milošević nyer, egy darabig nekünk még rosszabb lesz, de utána nemcsak autonómiát kapunk, hanem külön ország leszünk.” Na most ennek az lett a következménye, hogy a koszovói albánok nem szavaztak. A koszovói albánoknak körülbelül 20% volt a szavazaterejük. Tehát, ha a koszovói albánok szavaznak, akkor Panić nyerhetett volna.¹⁵ Itt van az is, hogy Panić a győzelemtől is félt. Attól félt, ha ő nyer, Milošević nem adja át a hatalmat, és Panić élete veszélybe kerül. Panić elutazott Amerikába. Ott várta meg az eredményt, mert félt, hogyha Milošević nyer, akkor jön valami brutalitás. Én pedig még itt voltam karácsonyra, és aztán elmentem az amerikai Cornell Egyetemre tanítani.

– *Fel tud idézni olyan konkrét döntési helyzetet, ahol különösen éles konfliktus alakult ki a szakmai és a politikai megfontolások között?*

– Ezt nehéz mondanom, de mondom, hogy ennek az elkerülése az részben azon múltott, hogy a Panić-kormányban nem volt igazi hatalom. Törvényszövegeket nagyon jóindulatú, helyesen gondolkodó politikusok is kompromisszumot keresve fogalmazták, mert olyasmit kell írni, amit a parlament elfogad, és akkor igyekeztek, hogy jó is és elfogadható is legyen. Én olyasmit fogalmaztam, aminek semmi esélye nem volt. És lehet, ha győz Panić, és jön egy új parlament, akkor kicsit átfogalmaztam volna, hogy egy kicsit idomítsam a saját elképzeléseimet és a politikai realitást. De ebbe a helyzetbe – ami egyébként minden politikai pozícióban egy nagyon természetes helyzet, hogy az ember kompromisszumokat keres a meggyőződése és a politikai realitások között – gyakorlatilag nem kerültem, mert nem volt valódi hatalmunk.

– *Milyen volt a munkakapcsolata a kormány többi szereplőjével?*

– Itt voltak olyan emberek, akikkel tényleg jó kapcsolatom alakult ki, elsősorban Grubačot említeném, akivel baráti kapcsolatba kerültem, de másokkal is. És volt néhány Milošević-ember, akikkel nem igazán volt kapcsolatom. Sok olyan

▼
¹⁵ Milošević 57,46%-ot, Panić pedig 34,65%-ot szerzett az 1992-es szerb elnökválasztáson. Ezek voltak az akkori kormány hivatalos adatai – melyek nagyon vitatottak voltak.

emberrel is megismerkedtem, akik nem kormánytagok voltak, de részt vettek a különböző eseményeken. Alakult egy pár barátság is. Utána zömmel meg is szakadtak ezek a kapcsolatok, mert külön országokba kerültünk. Sajnos az évek múltán nemigen vannak már életben levők az akkori ismerőseim között – többnyire nálam valamivel idősebbek is voltak.

– *Voltak-e nemzetközi egyeztetések, amelyek markánsan befolyásolták a munkáját?*

– Voltak ezek a genfi tárgyalások a fogolycseréről. És aztán voltak nemzetközi tárgyalások, ahová mások mellett engem is meghívtak szakértőként, mondjuk Bosznia jövőjéről. De itt nem igazán politikusként szerepeltem, azért hívtak, mert miniszter voltam, de nem képviseltem valóban egy kormányálláspontot, hanem inkább gondolkodóként vettem részt ezeken a tárgyalásokon.

– *Melyek voltak azok az ügyek vagy botrányok, amelyeket máig meghatározónak érez a minisztersége idejéből?*

– Ügyeknél, ahol volt valami szerepem, két kegyelmi ügyet említenék. Az egyik: egy magyar író elfogtak a határon, kábítószer volt az autójában, amit az író szerint valaki más tett oda. Őt börtönre ítélték. Konrád György¹⁶ írt nekem egy levelet a PEN Club¹⁷ nevében, hogy indítsak kegyelmi eljárást. Én akkor ezt megindítottam. A döntést a köztársasági elnök, Dobrica Ćosić hozta, akinek szintén írói ambíciói voltak, és meghozta a pozitív döntést. Úgyhogy ez sikerrel járt, és ma is megvan Konrád György levele, aki nekem mint jugoszláv miniszternek magyarul írt levelet. Egy ennél bizarrabb eset volt Đilasnak¹⁸ a kegyelmi ügye. Milovan Đilas Tito mellett volt harcos partizán, de aztán ő lett az egyik első keményen disszidens értelmiségi. Könyveket írt, és emiatt börtönbe került. A titói hatalom kegyetlen volt vele. A Panić-kormány idején Đilas már jó ideje nem volt börtönben, hanem egy lakásban élt a családjával. Viszont Đilasnak a valamikori partizántársai, akik mélyen méltatlannak ítélték – és okkal – ezt a bebörtönzést, kegyelmi kérvényt adtak be. Na most itt az van, hogy ők tulajdonképpen nem kegyelemre gondoltak, hanem rehabilitációra, tehát annak a kimondására, hogy téves volt az ítélet. Mert a kegyelem azt jelenti, hogy nem vitatom, hogy mit tetél, de megbocsátok. Tehát a kegyelmi kérvény az megbocsátás. A rehabilitáció pedig annak a kimondása, hogy téves volt az ítélet. Na most kegyelmi kérvényt

▼

¹⁶ Konrád György (1933–2019) magyar író és esszéista, aki 1990–1993 között a Nemzetközi PEN Club elnöke volt. E minőségében a szólásszabadság, az írók jogainak védelme és a demokratikus átmenetek támogatása mellett lépett fel, különösen Közép- és Kelet-Európában.

¹⁷ A PEN Club egy nemzetközi írószervezet (Poets, Essayists, Novelists), amely a szólásszabadság védelmét, az írók üldözése elleni fellépést és az irodalmi együttműködés előmozdítását tűzte ki célul.

¹⁸ Milovan Đilas (1911–1995) montenegrói kommunista politikus és író, a második világháború után a jugoszláv vezetés egyik kulcsfigurája volt. Az 1950-es évektől nyilvánosan bírálta a pártállami rendszert, ezért börtönbe zárták, majd disszidensként vált ismertté.

én mint miniszter adhattam be, és Ćosić döntött. A rehabilitációról a parlament kellett volna döntsön, és ott nem volt igazán esélyem. De ezek a beadványozók valahogy nem érezték eléggé ezt a különbséget, és kegyelmi kérvényt kértek. Utána én elhívtam Đilast beszélgetni, hogy megmagyarázzam neki, ez nem igazán az, amit ő megérdemel. Ő nem tudott eljönni, elmentem a lakására, amely a jugoszláv parlament mögött volt. Nagyon kellemes beszélgetés volt, Đilas írt egy naplót, ahol ír is a mi beszélgetésünkről. Akkor én megmondtam neki, hogy jogilag mi a különbség. Ő azt mondta, hogy tudja, de mégis adjam be a kegyelmi kérvényt, mert ennek alapján meg van szabadítva minden büntetéstől. Mondom, de már leülte a büntetést. Azt mondja, hogy „igen, de a büntetés része a kitüntetéseim elkobzása. Ha ezt feloldják, visszakapom az érdemeket, és meg tudom mutatni az unokáimnak.” Mondtam, hogy jó, akkor persze. És akkor beadtam a kegyelmi kérvényt, de nem került sor a döntésre, mert ez már decemberben volt, és utána megszűnt a Panić-hatalom. De ez egy nagyon érdekes találkozás volt Đilasszal, és mondom, Đilas az ő naplójában erről ír is.

– *Milyen volt a viszonya a médiával abban az időszakban?*

– A média az inkább került, mint esélyt adott. Ez egy nagyon gorombán Milošević-média volt. Valamennyi kapcsolat azért volt. Létezett ellenzéki szerb hetilap és itt volt a *Magyar Szó* is. A *Magyar Szó*-ban és a szerb ellenzéki hetilapban volt esélyem gondolatokat közölni. A külföldi médiában is jelentek meg cikkeim.

– *Érezt-e különbséget a belső és a külső narratívák között ugyanarról az eseményről?*

– A belső alatt mit értesz?

– *A jugoszláviai médiát.*

– A legbrutálisabb különbségek azok Jugoszlávián belül voltak. Tehát a miloševići nacionalizmus volt a legdurvább, a leggorombább. Viszont erre válaszként a horvát média sem tartotta magát kereteken belül. Úgyhogy ez nagyon sok kilengést hozott. Most már emlékezmem kellene vagy nézmem, de inkább csak emlékdarabok maradtak, de azok szerint gyakorlatilag használhatatlan volt a médiának a zöme. Külföldi média is létezett – és mondom, volt egy-két szerbiai hetilap, amelynek valóban volt tartalma –, ezek azonban csak nagyon alacsony példányszámban jutottak el az olvasókhoz. Na most itt volt még valami, ami szerencsétlen volt. Szankciók alá került Jugoszlávia, és ezeket nem igazán bölcsen fogalmazták meg, mert a szankciók kiterjedtek a könyvekre is. Tehát korábban, ellentétben Budapesttel, Bukaresttel, Varsóval vagy Prágával, Belgrádban francia, német, angol hetilapokat lehetett vásárolni. A szankciók alatt nem, ami egy ostobaság volt, mert a szankciók tulajdonképpen nem ezek ellen kellett volna legyenek. Na most itt van az is, hogy a szankciók első célja nagyon logikusan a fegyver-

szállítás volt, tehát tilos volt fegyvert szállítani. De a fegyverszállítás folytatódott, mert voltak fegyvercsempészek, volt pénz a fegyvercsempészeknek, de újság-csempészek, és hogy ezek külön pénzt kapjanak, ilyen nem volt. És az Újvidéki Jogi Kar nemzetközi folyóiratokat és könyveket sem kapott. Tehát a szankciókat ott, ahol a miloševići hatalomnak ez kellett, könnyebben játszották ki. Mellesleg Panić kampánya alatt volt olyan probléma is, hogy alakult egy ellenzéki televízió, de nem voltak technikai eszközei, és tilos volt őket külföldről behozni. Akkor külön kértük a szankciók feloldását, hogy Panić is kaphasson eszközöket, illetve az őt támogató újságírók kaphassanak készülékeket. Sikerült engedélyt kapni, de a küldeményt a jugoszláv oldalon lefoglalták Milošević határőrei.

– *Mit tanult abból, hogy hogyan működik egy állam apparátusa belülről?*

– Nem egy idillikus képet alakítottam ki. És a nyugati diplomatákon, akikkel találkoztam, éreztem, nem egészen tökéletesek szakmailag. Volt egy beszélgetésem az amerikai külügyminiszterrel,¹⁹ ahol mondtam, hogyha jön Panić, akkor visszaáll az autonómia Koszovóban, és lesznek külön iskolák [...] És akkor mondta, hogy de miért „separate schools?”, „miért külön iskolák?” És akkor nekem beugrott, hogy Amerikában úgy lett az emberi jogokban előrelépés, hogy a feketék nem jártak többé külön iskolába. Tehát ő úgy érezte, hogy a külön iskola az diszkrimináció. És akkor én mondtam: „Okay, if it is the same school, then what language?” És akkor mondta: „Oh, good question.” De az, hogy ő valamiképpen, tehát az amerikai helyes-helytelennek a képleteit hozta ide, és annak ellenére, hogy egy külügyminiszter volt, és idejött, nem volt annyi tájékozottsága, hogy itt a külön iskola az egy jogokban való előrelépés. Tehát volt elég sok példa, amikor láttam, hogy nemcsak az idevalósiak, hanem a nagyobb országoknak a szakértői sem igazán szakmai zsenik mindenben. De ez így logikus, mert hát emberek vannak mindenütt.

– *Hogyan látja saját örökségét a kilencvenes évek regionális politika kontextusában?*

– A kilencvenes évek a nagyon goromba nacionalizmus évei voltak, és ez minden különbözőséget sújtott. Itt a túlélés volt a stratégia. Voltak ugyan komoly nemzetközi konferenciák, Szabadkán is, Bécsben is, ahol a jugoszláviai kisebbségekről volt szó, és ezeken is részt vettem, és ezeken nagyon szép gondolatok születtek, de ezek nem kerültek igazán a parlament asztalára. Aztán 2000-ben, Milošević bukása után adódott egy esély, és akkor születtek Jugoszláviában, később Szerbiában olyan törvények, amelyek – az, hogy mennyire vannak ma

▼
¹⁹ Miután Várady Tiborral elköszöntünk egymástól, egy e-mailben pontosította, hogy Cyrus Vance-szel már nem külügyminiszterként, hanem ENSZ kiküldöttként tárgyalt.

teljesen betartva, arról lehet vitatkozni – kisebbségi jogok és általános emberi jogok területén előrelépést jelentettek.

– Zárókérdésként, kérem, mondja el, hogy a *Panic*-kormány bukása és a jelen között mivel foglalkozott?

– Akkor volt az én szakmai életemnek a zöme. Itt talán a legnagyobb sikert egy tankönyv jelentette a külkereskedelmi választottbíráskodásról. Mert lett egy ötletem, amit tulajdonképpen a Harvard ihletett. A Harvardon nagyon érdekes volt, hogy ott amerikai jogot tanítottak, persze nemzetközi jogot is, mást is. De a tanárok zöme, aki Amerikában tanult, nem amerikai jogot tanult, hanem kaliforniai jogot, massachusettsi jogot, New York-i jogot, ilyen jogot, olyan jogot. Mert amikor ők voltak diákok, akkor még zömmel az egyes államok jogai voltak az oktatás témái. Akkor is létezett amerikai alkotmány, de jobban elkülönültek egymástól a tagállamok jogai. Na most utána sem szűntek meg az államok jogai, de annyira hasonlónak váltak, és sok helyen egyesültek is, hogy felmerült az az ötlet, hogy talán érdemes amerikai jogot tanítani. És aki diplomázik, az amerikai jogból diplomázik, és utána a massachusettsi, floridai satöbbi jogoknak a sajátosságát azt majd amúgy is beveszi, hogyha éppen ott lesz ügyvéd. Tehát az én tanáraink amerikai jogot tanítottak, bár korábban diákként nem amerikai jogot hallgattak. És nekem eszembe jutott, hogy a nemzetközi választottbíráskodásban mennyire intenzív a nemzetközi egységesítés. Vannak mintatörvények, melyeket az államok jelentős része elfogadott, vannak széles elfogadottságú nemzetközi egyezmények. A választottbíráóságok szabályzatai egyre inkább egyformák lettek. Úgyhogy nekem eszembe jutott, hogy talán lehetséges lenne egy világtankönyvet írni. Ahelyett, hogy külön magyar, angol, német, francia, amerikai satöbbi legyen. Mint ahogy a Harvardon amerikai jogot tanítottak és nem massachusettsit satöbbit. Ezzel az ötlettel elmentem az egyik legnagyobb amerikai kiadóhoz. Ők azt mondták, hogy roppant érdekes, a nevemet is ismerték, de azt mondták, hogy még jobb lenne, hogyha hozzátennék még valami nagyon hangzatos nevet mint társszerzőt. Akkor egy volt harvardi tanáromat, Arthur von Mehrent, és egy volt amerikai diáktársamat, aki a Cornell-en volt professzor, kértem meg, hogy legyenek társszerzők. Ők megegyeztek azzal a nagyon gáláns javaslattal, hogy az én nevem legyen az első. Habár az ABC szerint nem a V lenne az első. És utána írtunk egy tankönyvet a nemzetközi választottbíráskodásról világszinten. Eddig hét kiadása jelent meg.²⁰ És ez a tankönyv oda jutott, hogy mind az öt kontinensen használják. [...] Úgyhogy ezt tartom az egyik, vagy talán a legnagyobb szakmai sikeremnek.

2025. december 1.

▼

20 Tibor Várady – John J. Barceló III – Stefan Kröll – Arthur von Mehren: *International Commercial Arbitration – A Transnational Perspective*. St. Paul, MN, 2019.

Sinkó István

Emlék és varázslat

„Az igazság nem mondatokban rejlik,
hanem a torzítatlan létezésben.
Az öröklét nem az időben rejlik, hanem az
összhang állapotában.”
(Weöres Sándor)

Két alkotó, két életmű – az egyik már lezárult, végleges (ha van véglegesség), a másik még fejlődik, halad, kibontakozik a maga járta úton.

Molnár Péter és Szolláth Katalin pályáívei egymást keresztezték, majd egymás mellett haladtak tovább Molnár Péter két évvel ezelőtti haláláig. Két út egymás mellett, nagyon nem egyirányú, párhuzamosságuk mégis példás. A művész-házaspárok esetében különösen. Ismerjük azokat a történeteket, melyben az egyik fél – zömmel a feleség – lemond a saját karrierjének építéséről a másik kedvéért, a másik támogatásáért. Molnár Péter és Szolláth Katalin esetében szó nincs erről. A két életpálya egyenletesen a saját maga által választott mederben hömpölygött, s hömpölyög immár Katalin pályája tovább.

Molnár Péter unikális a magyar képzőművészetben, legalábbis, ami festészetet illeti. Alkalmazott művészként (illusztrátor, animációs filmes, illetve filmrendező) a hazai kulturális szcéna elismert alkotója. Ám festőművészként olyannyira saját nyelvet alakított ki, annyira egyedi, követhetetlen és sajátos mindaz, ami önálló alkotómunkájában megjelent, hogy besorolhatatlansága miatt szinte kívülállóként volt jelen a mai magyar festészet, képzőművészet színpadán.

Molnár egy meditációs folyamatot végzett, apró színpöttyökkel zen buddhista vagy középkori apáca türelmével rózta fel kis méretű képfelületeire a redukált formákat. Steve Reich szerialitása, Cage csendje – lám, zenei hasonlatokkal lehet csupán leírni a Molnár-életmű darabjait. Minimalizmus és/vagy redukcionizmus az, ami a képfelületeken megjelenik. A magyar festészetben két – tőle persze távol álló, mégis hasonló elmélyültségű alkotót tudnék idehozni példaként. Veszelszky Bélát és Molnár Sándort. Két olyan festőt, akik közül Veszelszky formákat, látványokat raszterszerű pontokra bontva, majd tovább bontva festette portréit, tájait, míg Molnár Sándor – különösen a fehér korszak, a semmi felé vezető utolsó öt-hét éves periódusában – a kép és a világkép eltűnését, feloldódását festette a maga által felépített festőjoga alapján.

▼

Jelen írás a 2025. október 8-án a kecskeméti Bozsó Gyűjteményben elhangzott megnyitóbeszéd szerkesztett változata.

Molnár Péter szemcsés, vibráló képein kutatni kell a témát vagy a címadó jelenséget. Egy-egy házfal, épületkontúr (*A San Lorenzo macskáit*), a *Hartai utazóláda* szinte Mark Rothko-i color fields hatású, mintegy monokróm kép. Akárcsak a *Pompeji részlet* vagy a *Kati lepkét álmodik* (ez utóbbinál finoman reflektál Szolláth szín- és felületképző világára).

Molnár csendes megszállottsága a képek felbontása, a foltok szinte láthatatlanná tétele sok szempontból jelez egy világnézetet. Olyan mitikus és álomszerű képzetet alakít ki, melyben minden valós dolog folyamatos átalakulásban, bizonytalanságban van. Ahol a kereső – a néző – csak saját magára van bízva, hogy felfedezi-e a rejtett értékeket. Fel tudja-e fejteni az időrétegeket? Ki tudja-e bontani a homályban a tájat, a valóságot.

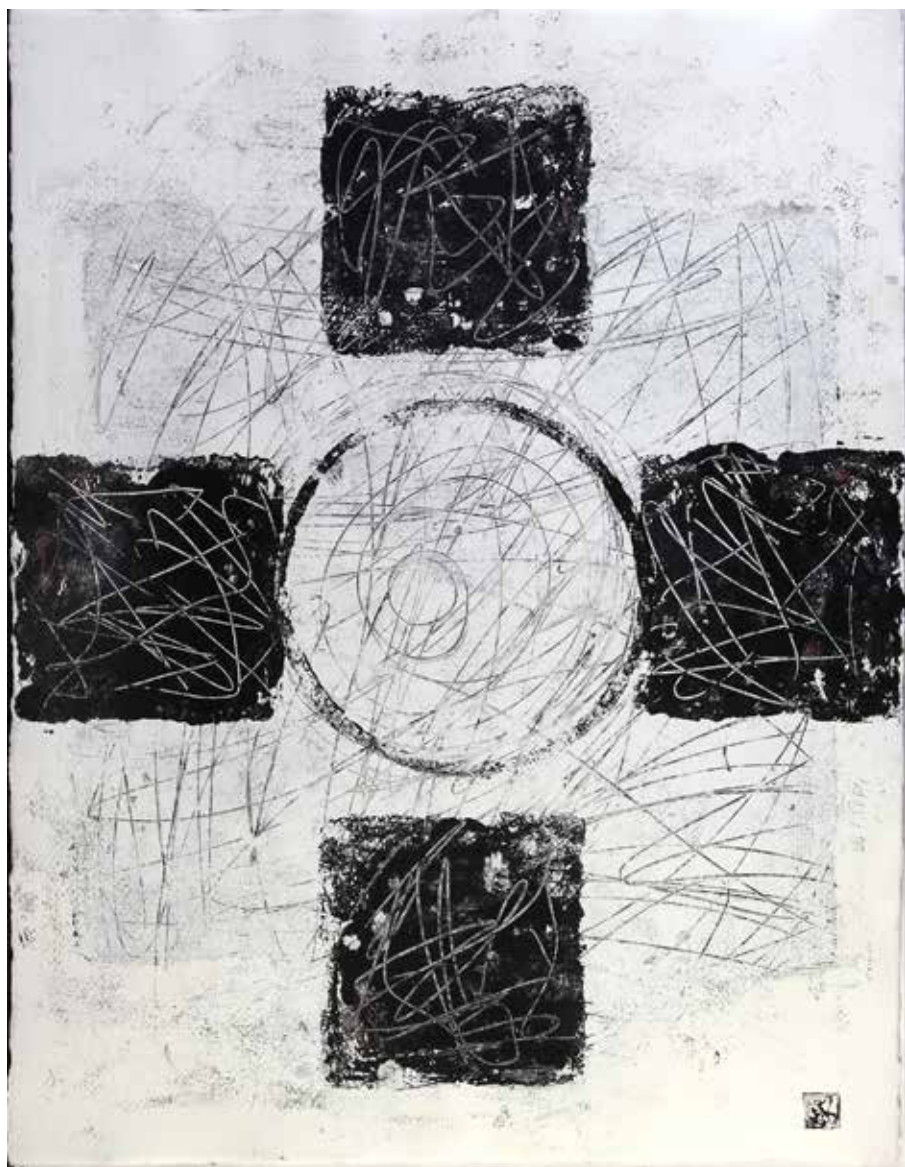
Szolláth Katalin útja másfelé visz – bár ez az út sem kanyarodik el a valóság teljes átformálásától. Attól a valóságtól, melyben szereplők vannak, arcok és alakok, helyszínek vannak, tájak és építmények, és ezeknek az egymással való kapcsolódásaik. Éppúgy szenzitív, éppúgy személyes, mint Molnár Péter alkotásai, csak a világ – és a képzőművészet nyelvének – más szegmenseit ragadja meg. Szolláth expresszivitása, temperamentuma és grafikus alkata olyan eleméntárisan kifejező (*Nyár*), olyan érzékletesen fájdalmas vagy ironikus (*Csontváry levelesszekrénye*), hogy a néző már a művek első látásakor élménytöltődést érzékel.

Szolláth hommage-szerű képein, grafikus festményein és festői grafikáin nagy tisztelettel fordul az általa nagyra becsült alkotók – többek között Dürer, Anna Mark, Csontváry, Matisse és Prutkay Péter – felé. Műveiben azonban nem idézi meg közvetlenül, és nem is parafrázeálja alkotásaikat: sokkal inkább önálló műveken keresztül tiszteleg előttük, saját képi világába építve be az irántuk érzett megbecsülést.

A Hokusai kertje című fekete-fehér lap a japán mester szellemiségét, a keleti minimalizmust idézi meg. *A Naplóm lapjai Péternek* sem Molnár Pétert, hanem a személyes, a hozzá fűződő érzelmi viszonyt, a drámát meséli el képregény formájában a sötét vagy épp elsötétülő téglalapokon, melyre drámai fekete gesztusnyom kerül.

Szolláth Katalin intellektusa és műveltsége belső erő, amely nem ül rá az alkotásokra, nem válik kívülálló okoskodássá. Tiszta és fegyelemmel bíró, technikailag kiválóan kivitelezett munkák ezek, egy remek életmű darabjai.

A két mester, a házaspár hic et nun e kiállításon mutatja meg nézőinek összetartozását, egyediségük párhuzamosan lezajlott alkotói folyamatait. Az egyikre emlékezünk, a másikkal együtt haladunk tovább. Jó, hogy egy pillanatban láthatjuk ezt a két utat itt a kiállítótérben találkozni.

Szolláth Katalin: Itt állók a kertben I. – Dsida Jenő verséhez, merített papír, tempera, 70×50 cm, 2024

Szolláth Katalin: Papírhajó Klee kertjében, papír, tempera, tus, újságpapír, 65x45 cm, 2025

Szolláth Katalin: Illés szekere, papír, tempera, 45×35 cm, 2024

Szolláth Katalin: Összefonódás, papír, tempera, pác, ceruza, 40×50 cm, 2025

Szolláth Katalin: Szálkák – Tisztelet Pilinszkynek, merített papír, tempera, ceruza, 70×50 cm, 2025

Molnár Péter: Hartai utazóláda, farostlemez, olaj, kb. 42×35 cm, 2018

Molnár Péter: Kagylók árnyékkal, papír, toll, tus, 20×40 cm, 1966

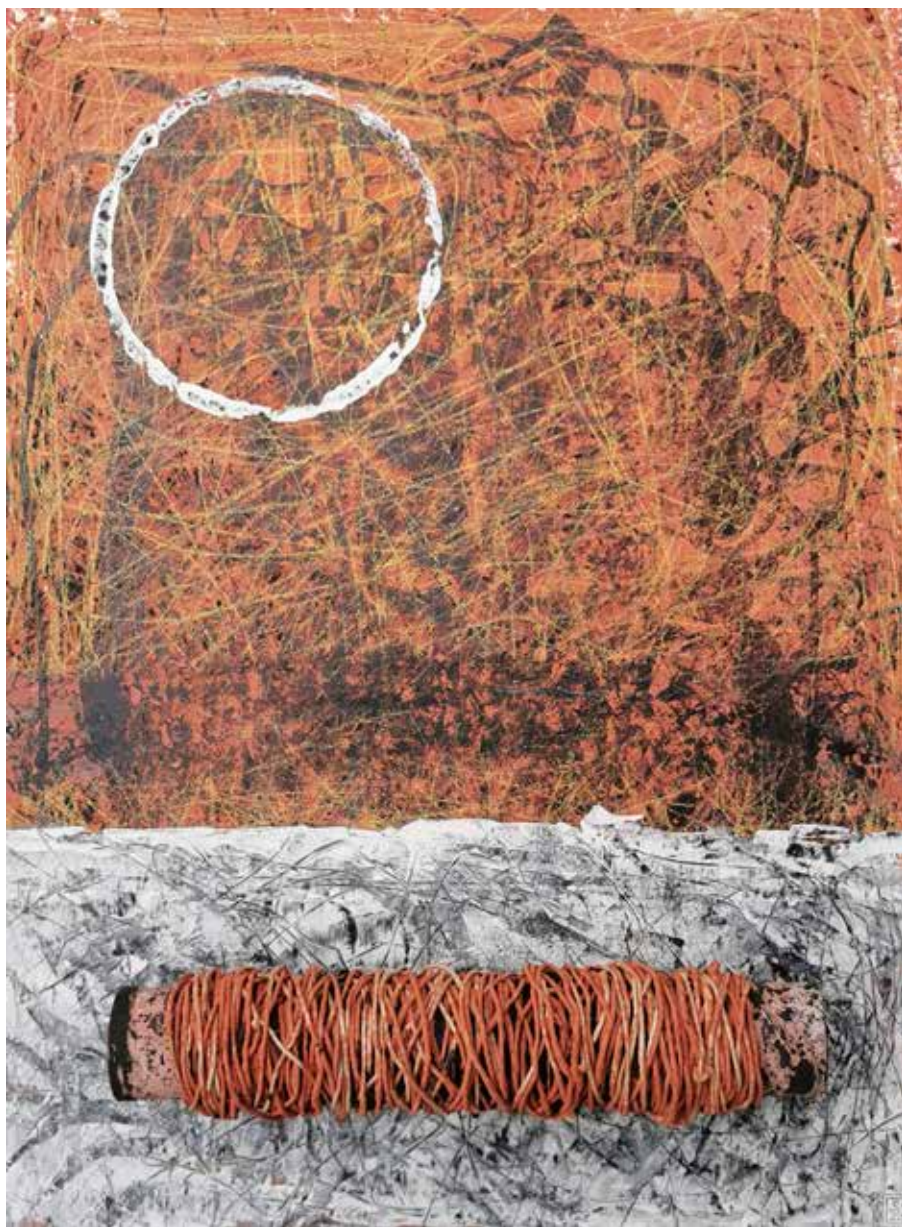
Molnár Péter: A San Lorenzo macskáái, olaj, préselt lemez, 37×35 cm, 2019

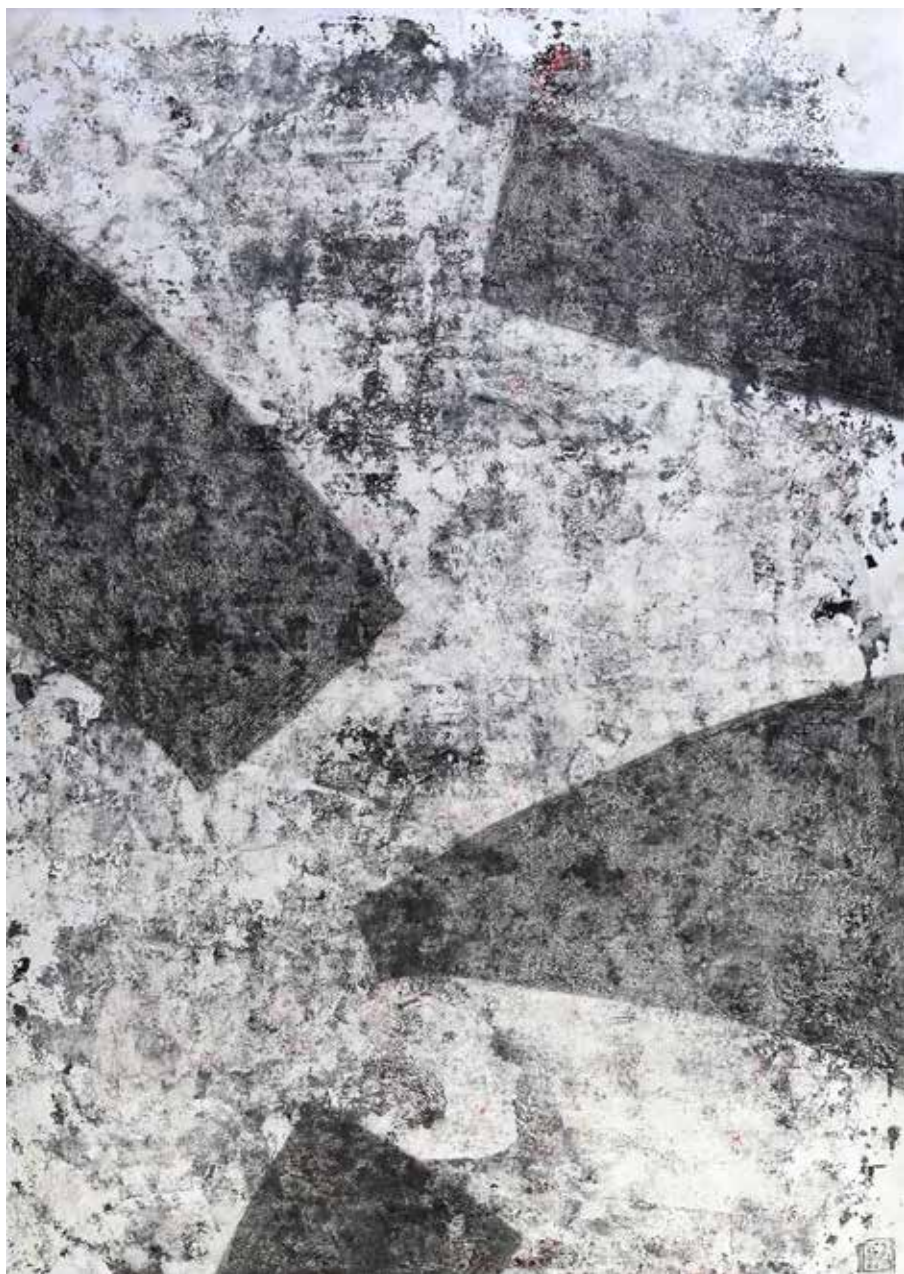
Molnár Péter: A tágasság ígérete, olaj, farostlemez, 37×35 cm, 2016

Szolláth Katalin: Kirakós kert, papír, tempera, 55x75 cm, 2024

Szolláth Katalin: Miért késlekedik Thészeusz, papír, tempera, ceruza, pác, madzag, 70×50 cm, 2025

Szolláth Katalin: Az elágazó ösvények kertje – Jorge Luis Borges novellájához, papír, tempera, ceruza, 70×50 cm, 2024

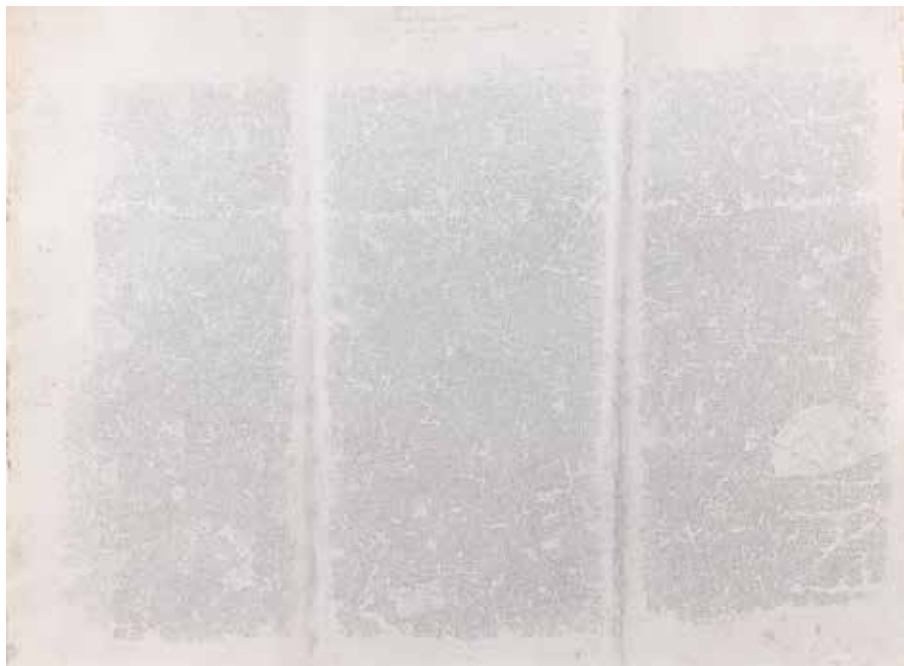
Szolláth Katalin: Elvadult kert, papír, tempera, ceruza, 70×50 cm, 2024

Szolláth Katalin: Utak II., papír, tempera, ceruza, 70×50 cm, 2025

Szolláth Katalin: Keresztkötés II., papír, tempera, madzag, 60x40 cm, 2025

Molnár Péter: Kati lepkét álmodik, merített papír, vízfesték, ceruza, 42×56 cm, 1995–2018

Sinkovicz László

Az okapik

Ráday Zsófia, Hartay Csaba és Peer Krisztián köteteiről

2025 őszén négy új megjelenéssel állt elő Simon Márton mikrokiadója, az Okapi. Ilyen és ehhez hasonló mondatok számtalan kritikában, recenzióban, tanulmányban hangzottak már el, egyszerűen azért, hogy egy bibliográfiai szükségszerűségnek tegyenek eleget: el kell tudni helyezni a köteteket a téridőben, visszakereshetővé kell válnia a hivatkozott oldalaknak stb. A kiadó emlegetése ezen a funkción túl, az esetek nagy részében nem releváns. A szövegeknek nem textuális része, a megértésükhöz önmagában kevésbé járul hozzá, inkább csak paratextusként tájolja az olvasót, mondhatni befolyásolja a mezőt, amiben az értelmezése megszületik majd.

Ha az utóbbi időben mégiscsak szó esett a szépirodalom és a kiadók kapcsolatáról, ez általában gazdasági és/vagy politikai diskurzusban történt. Akvizíciók, beolvasások, szimbiotikus együttélések, kiválások voltak a témák, amelyeket a kereskedői és kiadói identitások egymásba fonódása, illetve piacgazdaság és a kapitalista verseny logikája is diktált. Ennélfogva viszont a kiadói struktúra viszonylag merevnek tűnt, az irodalomtörténetileg is ismert és beágyazott nevek mellé nem nőttek fel újak, legfeljebb újabb ernyőmárka alá rendelődtek a korábbiak. Kivételek természetesen voltak.

Mindeközben viszont a nem-szépirodalmi térfélen egyre nagyobbá és a piac szempontjából releváns szereplőkké tudtak válni mások, akik leginkább a tömeg- vagy populáris irodalomra helyezték a hangsúlyt, helyüket és mozgásterüket ebben a térben jelölték ki. Egy-egy hatalmassá növe címmel könnyen láthatóvá tudtak válni.

Az látható tehát, hogy az utóbbi évek, évtizedek kiadói működését elsősorban (és sokszor talán kényszerűen) a piac logikája határozta meg. Vagy akképp, hogy a kiadás elsődleges szempontjává az eladhatóság vált, vagy aki egy-egy címből nem tudott óriási példányszámokat generálni, kénytelen volt egyre és egyre többet megjelentetni, hogy a végeredmény számára is pozitív legyen. Mindezen kevés csodálkoznivaló van, a szabadversenyt általában a tőke határozza meg, valójában a rendszerváltás előtti állapotok tűnhetnének furcsának.

Talán e trendnek ellenhullámaként vagy ellenkultúrájaként tűntek fel sorra az utóbbi években az olyan mikrokiadók, mint például a Két Hold, a Sonora, a Csirimojó és természetesen az Okapi is. S bár a mikrokiadók fogalma (még az irodalmi szűkítéssel is) rendkívül heterogén, mégis talán valamiféle közös étosz felrajzolható velük kapcsolatban. Eszerint a kiadói döntéseiket *nem elsősorban* a piaci gazdaságtan határozza meg, ebből kifolyólag olyan megjelenéseknek is teret adhatnak, amelyekre máshol talán nem lenne lehetőség.

Épp ezért kivételesen talán egy-egy szöveg mögött álló kiadó vagy a kiadó *ars poeticájának* értelmezése is releváns kérdés lehet. Esetünkben tehát a fő kérdés az, mi is az az okapi? Erre pedig három¹ 2025. őszi megjelenésen keresztül igyekszem megtalálni a választ.

Ráday Zsófia: A csendkirály utolsó beszéde

Rádaynak ez az első kötete; míg Hartay és Peer már számos megjelenésen vannak túl, ő nemrégiben, a kiadó nyílt pályázatán nyerte el a lehetőséget. (Ez már önmagában is több mindent elárulhat a fenti kérdésről.)

A *Csendkirály győzelmi beszéde* pedig igazán *játékos* kötet, de annyira, amennyire játékot csak egy gyerek vehet *komolyan*. Ez a játék ugyanis nem valaminek együgyű mimikrije, hanem világteremtés, fundamentális, az egész kötetet létrehozó aktus. Erre utal már a kötet és az utolsó ciklus azonos címe is, de a mondóka mottóvá emelése is. A ciklus szövegei pedig elkezdik kibontani a címek metaforikus sűrítéseit, a játékot és a csendet, elhelyezni ezek között a lírai ént, vele párhuzamosan pedig a megszólalás lehetőségeit is.

„Apám országa
játéknak indult, napközis államformának.
De minden szaváig elért a néma honfoglalás. [...]

A Csendkirály lánya vagyok, rég elveszett lánya.
Anyám csak álmában beszélt hozzám és mikor apám
meghallotta, hagyta, hadd aludjon tovább,
mondat közben végeztette ki. De a nyelve már enyém.”
[Cs. 84.]

A gyerekjáték tehát kiindulópont, de pár sorral később már ontológiai kérdéssé változik. A „csendkirály lánya” nemcsak a vers lírai énjét definiálja, de azt a pozíciót is, ahonnan a nyelv megszülethet. Ez az a nyelv, amelyen épp e kötet szólal meg, azaz tulajdonképpen e pontból hajt ki a teljes könyv. „Apám országát megtörni készülök. / Szóra nyitom a számat. / De nem szólok semmit. / Legyőzöm apámat.” [Cs. 87.] E versben összegződik, hogy ki (a csendkirály lánya), milyen nyelven (az anyáé), milyen nyelvi vagy nem-nyelvi térben (csend), milyen céllal hoz létre (rituális apagyilkosság) szöveget, azaz ez a szöveg határozza meg a világteremtés peremfeltételeit.

▼
¹ A szövegben a kiadónak csak arról a három, 2025 őszién megjelent új kiadványáról lesz szó, melyekben új szövegek láttak napvilágot, így Dunajesik Máttyás *Ég* című, a költő magyar nyelvű életművét lezáró gyűjteményes kötetéről ezúttal nem szólok.

A záróvers, a *szökés* is mintha hasonló kérdést járna körbe, ez is az írás és a nyelv szabadságáról beszél, meglehetősen performatívan.

„menekül egy gyorsabban egészen a
sorok végéig ahonnan már nincs tovább sehova a
mező széléig egy pillanatra meg is áll egy kicsit a
margó előtt visszalép párat a
lendületért mert nem a
vers egyedül az üres félelem képes bezárni a
betűinket egy írásjelek nélküli és végtelen mondatb”
[Cs. 93.]

Az olvasó tekintete elől menekülő szöveg vagy a mondatvégi, talán épp lendületet vételező „a”, (amit talán épp a Csendkirály lányának lázadása hozott létre), épp a csendben, pontosabban a hiányban, a mondatból való leszakadásban találja meg a szabadságát. Ezzel utalva a korábbi állításaira: „nem szölok semmit. / Legyőzöm apámat.”

De a lázadás vagy a szabadság lehetőségeit nem csak a menekülésben találja meg a kötet, a nyelv más dimenzióiban is, ám ezeket hajlamos genderkérdésekként (is) felvetni. A *komplexusban* a nőiség szintén másságként, másik nyelvként, a Másik nyelveként jelenik meg, ahogyan korábban az anyáé majd a lányáé is. (És ennek mottója is a hallgatás-megszólalás ellentétére utal az Odyseus Complex dalszöveggel – ám egészen máshogy, mint korábban a *Csendkirály...* ciklusban a John Cagedal megidézésével.) „minden nőben Ithakát keresed / ezért egyikőnkben sem bírod elviselni a tengert” [Cs. 25.] A nőiség tehát itt még/már nem a némaság ellentéte, természeti jelenség, amelyet e másik odüsszeuszi alak a nyelvvel próbál meg keregetni. Mintha ezúttal a kultúra és a természet ellentéte állna itt.

„neveket osztasz nekik sajátod betűiből
és mi nem becézhetjük őket gyermekeinkként
mert mindegyik téged jelent
ha fáznak nem takarhatjuk be őket hullámainkkal
mert apjuk bőrét örökölték
térképet vésél nekünk hozzájuk a csillagokba
de mindegyik hozzád vezet el”
[Cs. 27–28.]

Végül azonban mégiscsak valahogy e zabolázatlanság, természetiség kerekedik felül és győzi le ezt a fallogocentrikus világot. „és te nem lehetsz mitológiánk teljes jogú tagja / amíg nem neveztünk el rólad komplexust” [Cs. 28.] Bár a mítosz és a

komplexus mégiscsak nagyon hangsúlyosan nyelvi és kulturális termékek, szóval talán mégis kérdéses, végül ki inkorporál kit?

Talán már ezekből is jó látszódik, hogy Ráday kötetét textuálisan leginkább a mese és a mitologikusság szervezi. Ezek különböző kombinációjából teremti meg azt a magánmitológiát, amelynek nyelvi közegéből kiemelkedhet a saját szövegvilága. Ebbe ugyanazon a helyi értéken kerülnek be az antik görögség elbeszélései, a kereszténység szimbolikája vagy mesei világok – ezekből az alkotóelemekből teremt egy ezeknél is ősbibb vagy legalábbis autentikusabb és természetibb vagy természetesebb, de mindenképp saját világot. Ahogy minden jó kombináció, a végén ez is több lesz alkotóelemeinél. Ezért szólalhat meg a kereszténység egyik kitüntetett műfaji formája saját természetisteneként (*Ártéri zsoldár*), vagy válik Isten természeti képződménnyé (*Isten háta*), de ugyanígy része e nyelvi térnek egy Lázár Ervintől kölcsönzött (angyal) figura (*Embercsinálók*) és egy saját mesei-mitikus lény (*Porcelánkirály*), de tud kölcsönözni mottót mémoldalról is (*Beérkező levelek*), helyezi egymás mellé a technocitást és a mítoszt (*lupa*), vagy épít szöveget a banalitásból (*Osztálytalálkozó*).

Mindez azonban nem pusztán nyelvjáték, inkább értelmezői gesztus. Az eredeti helyeikről kimozdított figurák, regiszterek más megvilágításba kerülnek, új szögből válhatnak értelmezhetővé. Mintha a lírai én e kimozdítások által tudná interpretálni a nőiség, a hit, a humanitás, a vallás, a kultúra, a hatalom stb. kérdéseit.

A komolyan játékos és a mesei-mitologikus-világteremtő mellett Ráday költészete rendkívül vizuális is. Bár értelemszerűen nyelvi gesztusokból építkezik, az alkotóelemei is nyelvek, a szövegek mégis mintha folyton láttatni akarnának (vagy nem akarnak, csak teszik). A *Csendkirály*... szinte mindegyik szövege mintha egy-egy álló- vagy mozgóképbe vezetne, a versek e képek valamiféle verbalizációi.

„A decemberi kéz madárcsontváz.
Repked a néni körül, könnyű tárgyakat,
pikk dámát, nyers tésztát csipeget,
mint egy nyugtalan fecske szelleme.
Kései fészket épít az övéinek.”
[Cs. 15.]

Sőt, néhányszor parodisztikusan filmnyelvivé válik (*Kié lesz az utolsó banán*), de olykor eltávolodik ettől, és mintha a saját vizualitásának (s ezzel persze nyelvének) szerkesztettségét vinné színre (*Tervrajz altatóhoz*). A játékaik tehát mindeneke előtt nyelvjátékok, átemelnek, kimozdítanak, reflektálnak.

Hartay Csaba: *Nehéz beszélni az északi táborról*

Hartay Csaba költészete viszont még Ráday Zsófiához képest is hangsúlyosabban képinek látszik. A *Nehéz beszélni az északi táborról* a borító alapján mintha Rothko rokonságát ígérné, és a líranyelv valóban emlékeztet is a gesztusok minimalizációjára; a szövegekben láttatott képek viszont ennél jóval gazdagabbak. Ő és Ráday is (és velük párhuzamosan a kortárs és/vagy fiatal líra nagy része) igyekezik megszabadulni a költői nyelv minden díszítettségétől, egyre prózaibbá válni, s eközben megírt tartalmaik egyre vizuálisabbakká válnak. Mintha egyre redukáltabb nyelvvvel szeretnének egyre képibbé válni.

Ez a vizualitás azonban mégis inkább a szövegek felszíne, ahogyan elbeszélnek valamit. Hartaynál ez a fundamentálisabb réteg talán leginkább emlékeztet munka és az idő tagolására tett kísérlet. Mindez a *Csonthéj és csigaház* versekben jelenik meg a leghangsúlyosabban. „Mama villára szúrva a karéj kenyeret, gázláng felett/ készít nekünk piritóst.” [N. 11.] Ezek a versek azonos címekkel, de más-más tartalommal mintegy szabálytalan gondolatritmusként ismétlődnek a makroszerkezetben, mintha maguk is az idő mutatói, múlásának „koppanásai” lennének. Ez a fajta struktúra jelenik meg már a kötet nyitódarabjában is:

„Elhúzott sárga függöny, ébredő kisfiú, a reggel horizontján távozó varjak. Ajándék, hogy ők repülhetnek, és ajándék, hogy ő maradhat. Ajándék minden, amit fel sem ismerünk. Az értéktelen időkoppanások. Az ütem, ami ottlét és maradás.”

[N. 7.]

Már itt, a kezdőpontban megjelenik a később is gyakran visszatérő ház, a szintén vissza-visszatérő varjak, amelyek nem a kötetszerkezet egészében, inkább a vers belső logikájában szintén az idő múlásának jelölői. De ez a darab azért is emelkedik ki részben a többi közül, mert itt látható először a gyerek, a ház, a szülők és az ajándékba adott két könyv, a *Beszélni nehéz* és az *Északi tábor*. S mivel ezek címéből áll össze Hartay kötetének címe is, könnyen olvasható kicsinyítő tükörként, inverz nagyítóként – mintha már ebben jelen lenne a teljes könyv minden alkotóeleme. Valamiféle mikrokozmosz ez. Azért is, mert ahogyan kibomlik belőle az időszemlélete, akképp ismétlődik ez is a többi *Csonthéj*-versben is.

„A bújás, a menekülés, a rejtőzködés.
Padlások, bunkerek, deszkából tákolt ólak.
Maradni akartunk, tudtuk, sérülékeny.
Azok a régi felhők vonszolták az időt.”

[N. 12.]

„Egyetlen évszak sincs tisztában a saját sorszámával. Szó-
lítják, a kijelzőn felvillan egy számjegy, csengetnek, de
nincs indulás, csak lassú, folytonos vonulás.”

[N. 14.]

Mindezek alapján az idő egyrészt egy, a szemlélő rögzített pontjához képest nyílszerű, átvonuló entitás: a varjak, a felhők, az évszakok a változás, a haladás jelölőpontjai, azt mutatják, hogy az idő egyenes vonalon mozog. Másrészt azonban már az évszakokban is jelen van a körforgás gondolata, ami később expliciten is megjelenik például a *Benyitokban* vagy az *Éjjel még lehűlben*. „Boldogok a tűzre dobott fényképek, festmények. / Eszmélésünkben válnak pernyévé. / Hajnalban óraállítás. / Átállunk a tavasz oldalára. Megnyerjük a feltámadást.” [N. 31.] Mintha Hartay kötetében az időtapasztalat egyszerre lenne lineáris és körkörös.

Ezt támaszthatja alá az is, hogy a kötet utolsó verse visszatér az elsőhöz, módosított formában megismétli azt: újra megjelenik a sárga függöny, de a kisfiú helyett már a lírai én húzza el, és ő néz fel az égen vonuló varjakra. „Elhúzom a sárga függönyt, és felkapaszkodva, orrommal / érintem a hideg ablaküveget. Milyen hit húzza az égre / ezt a végtelen varjúszőnyeget? Beszűrődik a károgas szilánkos hangja. Megint elkezdődik egy örökké.” [N. 60.] Az idő itt azonban már nem semleges entitás, nem neutrális keret, amiben csak elhelyezkednek a létezők, ellenségessé vagy legalábbis domesztikálандóvá válik.

„Nekünk kellene megszelídíteni az időt, de a kezdődő
évbe menekül. Nem fogynak el a varjak. Tavaly indult
a raj, és átfolyik az év pereme fölött. Varjak az időben.
Mi ugyanabban a lakásban, ugyanaz a függöny, ugyanaz
a lemondás. Megint elkezdődött egy örökké.”

[N. 60.]

Úgy tűnik, a körkörösség kulcsa az emlékezés, ez hajlítja önmagába az időt, a kisfiú helyére álló „én” egy hurkot hoz létre, és egyben világossá teszi kettejük azonosságát is. Az első vers még a linearitást, az idő múlását hangsúlyozta, itt azonban a körkörösség kerül előtérbe. Mintha újfent egymást tükrözné a mikro- és a makroszerkezet: épp ott válik hangsúlyossá a körkörösség, ahol a kötet is körkörössé válik. Mindezt pedig még inkább hangsúlyozza, hogy kétszer is megismétli: „Megint elkezdődik egy örökké.” Ez pedig egy kifejezetten izgalmas újrafogalmazása az örök visszatérés motívumának, amelyben nemcsak az örökben ismétlődik minden, de az örökké is ismétlődik.

Valamiféle – legalább motivikus vagy metaforikus – kiutat ebből a körforgásból az összetört gömbakvárium jelenthetne, ha nem épp a reménytelenség

lenne a jelzője, és a képben nem ismét a hal- és varjúlét, a statikus megfigyelő és a felette elvonuló idő feszülne egymásnak. (A halak egyébként szintén visszatérő motívumai a kötetnek.) „Reménytelen, mint egy összetört gömbakvárium. Hal- / bolt, madárbolt, és csak pikkelyek, és csak tollak a folyo- / són. Fodrozódó tükrű holtág. E kettős világban idő és ma- / radás, varjak és vermelő halak, ahogy a fel- / hők halottat / termő ágyneműkként költöznek az iszapba.” [N. 60.] Mindezt még jobban elmélyíti a kötet ajánlása, a *Fiamnak* is, hisz ezzel mintha megduplázódna a fiú és az én pozíciója, a fiú már nemcsak a lírai én fiatalkori önmagáént értelmezhető, hanem a fiaként is, így, úgy tűnik, egy újabb szinten is önmagára záródik a struktúra. Hartay kötetének végén nincs szokési lehetőség, nincs lendületet vevő majd elrugaszkodó „a”, mint Rádaynál, amikor véget ér, kezdődik előről, újraindul a hetek, hónapok, évszakok és örökkék körforgása.

A képszerűség mellett azonban van még egy pont, ahol kapcsolódni tud egymáshoz ez a két, egyébként markánsan különböző költészet és nyelv (bár ez lehet a véletlen műve is). Mindkét kötetben jelen van egy-egy erős definíciós kísérlet is, mintha mindketten arra tennének kísérletet, hogy pontosan meg tudjanak írni valami rendkívül absztraktot. Hartaytól *A boldog ércei*, Rádaytól pedig a már érintett *Tervrajz altatóhoz* akár párversekként is olvashatók. „A boldogság tengerparti séta. / Valaki karórát ejt a homokba. // A boldogság görög hegység. Ouzót kortyolnak a kövek.” [N. 38.] illetve „A tökéletes felhő gyapjúzombi, csont és szőr. / A tökéletes felhő isten lábtörlője. / A tökéletes felhő veszett haszonállat.” [Cs. 50.]

Miközben azonban próbálják megragadni tárgyakat, ironikus módon mindkét kísérlet szürreálisba fordul.

Peer Krisztián: Pazarlás

A fentebbiekhez hasonló definíciós kísérlet található Peer Krisztián *Pazarlásában* is. Ahogy Ráday és Hartay szövege is, a *Néplélek* is egy absztrakciót próbál meg körülhatárolni: „legjobb szomszéd az erdő / legjobb indián a halott indián / legjobb védekezés a támadás / legjobb főzelék a hús / legjobb gyümölcs a pálinka” [P. 47.]. De hamar véget is vet a rokoníthatóságnak. Hamar láthatóvá válik, hogy ez itt másfajta nyelvi anyag. „legjobb gyerek amelyik már elköltözött / a kertben egyetlen kártevő van: a kertész / legjobb könyv ami fa marad” [P. 47.] Már e rövid részletből is kitapintható, hogy a vizualitás és a festészeti látványjelleg háttérbe szorul, a nyelv válik elsődlegessé. A kötet hangsúlyosan és sokféleképp beszél is mind a saját nyelvéről, mind saját magáról, mint kötetéről.

E tekintetben fontos irányadó már a fülszöveg is. Mintha már előre definiálná, miként kellene tekinteni a kötetet, mi a költészet, az írás szerepe. „A húsleves. Napon lenni. Megérteni. Mégis csinálni. Lehet-e nagy költő, akinek a mű

másodlagos, max. arra jó, hogy fedezze a kisigényű megélhetést?” A költészet a testi működés és funkciók, a létfenntartás feleslege, látszólag másodlagos az önfenntartás banális öröme mellett, tranzakcionális aktus, amely a megélhetéshez szükséges. „Régóta mondogatom, hogy a költészet: szem. Most elárulom, hogy száj – értelmet ad a dolgoknak, amik erre egyáltalán nem szolgáltak, de nem is szorulnak rá. Az öröm értelmetlen, oda költészet nem jut el. Az öröm fészekhangyó, a költészet pedig az a kiapadhatatlan anyamell, amivel jóllakott költő viccből spriccel.” Ez alapján a költészet megint csak felesleg, *pazarlás*, másodlagos, ahol a szöveg öröme szóba sem kerülhet. Képes megragadni dolgokat, értelmet adni nekik, csak hogy erre semmi szükség. Ornamentikus és nem ontologikus. Ezért válik a *Néplélek* definíciós kísérlete is iróniává.

A tranzakcionális jellegét vagy a szó nem-filozófiai értelmében vett egzisztencializmusát többször tematizálja a kötet, már rögtön a nyitóversben, az *Előlegben* is. Ez részben egy Móricz-ösztöndíj sorsát írja le, mindeközben pedig egy ismeretlen E/2 megszólítottat is részévé tesz ennek a (vagy egy bizonyos fajta) gazdasági működésnek. „De ne szólj róla senkinek, kérlek, / mert csak neked tudtam kiharcolni, / tudom, milyen helyzetben vagy. / Gombokért leszel a cinkosom.” [P. 11.] Ez az E/2-ben megszólított – aki minden bizonnyal az olvasó – cinkosa, ágense a gazdasági működésnek, sőt, maga az olvasás válik ökonomiai aktussá, miközben a szöveg maga is – ismét csak: (ön)iróniával – az irodalom gazdaságát tematizálja.

Mindez még hangsúlyosabban jelenik meg a kötet több pontján, a legtöbbször cím nélkül, intarzaszerűen beékelődő szövegekben.

„Ez itt a klubtagok számára felajánlott exkluzív,
korábban máshol nem publikált írás (vers? regényrészlet? napló?),
Amiért remélgetőleg zsooo forint honoráriumban részesülök,
mivel vállaltam, hogy ezt az alkotást
máshol, még közösségi oldalon sem jelentetem meg az
elkövetkezendő egy évben
(kivéve, ha kötetbe válogatnám
– ha behívod tagnak a barátodat, nem fogom).”
[P. 48.]

Mindez lehangsúlyosabban (vagy talán: legfrivolabban) pedig a 146. oldal betoldásában jelenik meg, hiszen itt a ritmikus-rímes forma, a folyamatosan csökkenő betűméret, amely végül mintegy tölcserként mutat rá a szöveg végére illesztett QR-kódra, még inkább kiemeli ezt az ironikus szövegjátékot, mivelhogy a kód a könyvben többször említett Patreon-oldalra vezet, így aztán valóban kiteljesedhet az olvasó és szöveg gazdasági kapcsolata.

E problémakör pedig az eredetiség kérdésébe is beleíródik. Ez ugyanúgy megmarad a gazdaságtan igencsak hétköznapi regiszterében, s nem tud a szöveg ontológiájává válni, vagy legalábbis nem egy ironikus távolságtartástól mentes ontológiává. Ez utóbbi továbbra is húsleves, a megértés, a napon levés stb. tere, nem a költészeté, az csak mindezek feleslege, ornamentika, nyelvjáték. Ilyen nyelvjáték az is, hogy a korábban idézett szöveget a 48. oldalról az 50.-en egy áttetsző lap követi, amely ráhajtvá újabb szöveget ékel be az előzőbe. Mindezt ráadásul úgy, hogy a szövegmódosítás maga épp az eredetiséget tematizálja.

„De ez már nem az az alkotás, amiről a deal beszél,
minden betoldással távolabb kerül,
és tisztább helyzetbe én.
Thészeusz egyik hajóját a másiktól
nem különbözteti meg más, csak a sufinituning.”
[P. 50.]

S ha mindez nem sűrítene eléggé a szövegjátékot, ezek mellett, mintha a megíró-dásban, születésben lévő szöveg korrektúra-kommentárjaiként jelennének meg széljegyzetek, jellemzően a szerzőtől és Vida Kamillától. Ezek természetesen a leírt szövegeket egészítik ki, így tulajdonképpen eldönthetetlené válik, hol is érnek véget, mi az eredeti formájuk, mi az, amire az olvasó egyáltalán szöveggént gondolhat.

Talán már az eddig leírtakból is kitűnhet, hogy a vizualitást Peer Krisztián kötete kapcsán egészen máshogyan kell és lehet értelmezni, mint Ráday Zsófiánál vagy Hartay Csabánál. Nem annyira a szövegeken belül, inkább könyvtárgyként értelmezhető, azaz a kötetet mint objektumot (is) érdemes vizsgálni. Mintha objektté (is) válna azzal, hogy a már felsorolt áttetsző lapokon, kommentárokon és más beillesztéseken túl is rendkívül gazdag tipográfiai, könyvészeti, tördelési és grafikai megoldásokat alkalmaz. Különböző idézetek (vagy ahogy a kötet nevezi: jegyzetek) jelennék meg a margókon, van olyan szöveg, amely dupla oldalon (*Húsleves*), van, amelyik tükörben olvasható (*Huszonéves bölcsességek*), vannak kézzel írt jegyzetek, legalább háromféle betűtípus, és még lehetne sorolni. Ezért is lehet, hogy az első lapokon egy kézírásos jegyzetben (amely szintén tipográfiai megoldás) *imitált readymade*-ként definiálja magát a könyv.

Ez alapján viszont az is látszik, hogy Peer szövegeinek központi tárgya és anyaga maga a nyelv, a formai megoldásokra azért van szüksége, hogy a nyelvjátékot formálhassa. Az eredetiség gazdaságtanába így hajítódik bele Thészeusz hajója, amelyre érkezik a kommentár (újra az olvasóra reflektálva), „VIDA: Gugliznom kellett. PEER: Majd gugliznak ők is, én is mindennap felütöttem kamaszkoromban a *Bakost*. VIDA: Erre is guglizni fognak.” [P. 51.]

E tekintetben úgy tűnik, a *Pazarlás* építőanyaga ugyanaz, mint az Esterházy-szövegeké, legközelebbi rokona pedig a *Bevezetés a szépirodalomba*. Hozzá hasonlóan ebben is újra helyet kapnak saját, korábbi szövegek, más szerzőktől és a tömegkultúrából vett idézetek, mások által átírt Peer-szövegek, de még az erre vonatkozó „pályázati” kiírás is. De a szövegek is meglehetősen gyakran reflektálnak önmagukra, a saját létjogosultságukra is. „Ez a vers, hidd el, képes lesz megindokolni magát / eltitkolni pótmegoldás mivoltát, ez a vers képes lesz főcsapássá válni, / csak győzd a tanulságot kívárni.” [P. 148.], illetve „és akkor önmagáról kezd szólni a vers azzal a jelszóval, / hogy így ragadja meg saját születésének pillanatát.” [P. 74.] De többször saját születésüket is magukban foglalják: „Az okostelefonba pötyögöm ezt az állomáson / – magammal csetelek, / hogy normálisnak tűnnek –, / az autocorrect textre javítja a taxit.” [P. 41.] Egy ponton pedig közvetlenebbül is idézi Esterházyt: „ez már nem a valakinek egyszer majd meg kéne írnia, / hanem a megírás maga?” [P. 119.]

A formai megoldások inkorporálása miatt viszont nem tudni, hol kezdődik, vagy hol ér véget a kötet. A megannyi saját és idegen beékelődés és tördelési, tipográfiai megoldás után már nehéz eldönteni, hogy a köszönetnyilvánítás nem csak egy újabb prózavers-e? A *Tartalomjegyzék*? A *Jegyzetek*? A borítón szereplő ajánlások? De ugyanígy nem tudni, hogy a minden Okapi-kötetben szereplő kvázi *ars poetica*, nem válik-e szintén Peer-szöveggé. A balra és csonka sorokba rendezett Brehm-szöveg akár újabb versként is olvasható.

„hanem a laikusok
számára is egy
pillanat alatt
megállapítható
volt, hogy
az új nemzetség
új faja a többi
ismert emlős-
állattól lényegesen
különbözik.”

Ezzel viszont a kiadó maga is nyelvjátékká, textussá, értelmezhető és értelmezendő szöveggé, definíciós kísérletté válik. Nem csak kontextuálisan, irodalmi működésként sarkall arra, hogy interpretálhatóvá tegyük, mi is az az okapi.

A kiadónévvé emelt totemállat tehát öndefiníció. Az okapik egyik fő tulajdonsága pedig – legalábbis azok közül, amit a kiadó fontosnak tartott kiemelni –, hogy azonnal és egyértelműen megkülönböztethetők más emlősöktől. A laikusok

számára viszont az is feltűnhet, hogy egy ironikus csavarral az okapi épp azért más ennyire, mert túlságosan hasonlít. Egyszerre zebra, szarvas, zsiráf és gazella. Mintha genetikai jelölők játéktere lenne, amelyben nagyon különböző elemek válnak összefoghatóvá egy, többé-kevésbé egységes keretben.

S könnyen lehet, hogy nemcsak okapi, de az Okapi is ez: egymástól határozottan elkülönöződő szövegek játéktere, amelyeket nagyjából egységes keretben tudnak láttatni. És épp ezért róluk is megállapítható, hogy nemcsak önmaguktól, de – főleg amikor együtt látszódnak –, a többiektől is lényegesen különböznek. Ráday, Hartay és Peer kötetei egymástól nagyon eltérő játékterek, mégis mozaikként nagyon organikusan helyezkednek el egymás mellett, együtt rajzolnak ki valamilyen képet. Ettől pedig a kiadói szcena és valószínűleg a teljes kortárs irodalom is gazdagabb lett.

(Mindhárom: Okapi Press, 2025)

Gömöri György

Beszélgetés 1956 szellemi örökösével

Mécs Imre: Hiszem, mert képtelenség

Nagy szolgálatot tett mindnyájunknak a Magvető Kiadó, amikor a *Tények és tanúk* sorozatában, Magyar Fruzsina és Mécs Anna gondozásában kiadta Nővé Béla beszélgetőkönyvét Mécs Imrével. Mécs 1956-os halálra ítélt műegyetemista és későbbi szabad demokrata politikus élete példaértékű; ebben a kötetben többet mond el az újabbkori magyar történelemről, mint sok más pályatársa. Ami életútját kissé megnehezítette, az az irodalmi rokonsága: nagybátyja Mécs László, a két világháború között rendkívül népszerű papköltő, akit a kommunista rendszer bebörtönzött.

Mécs Imre 1933-ban született, mélyen vallásos katolikus családban. Édesapja orvos volt, aki azt vallotta: a kereszténység lényege a szeretet. Feltehetően ezt gondolta Imre fia is, akinek egyik meghatározó második világháborús élménye az volt, amikor 1944-ben anyjával együtt le kellett költöznie a jezsuiták óriáspincéjébe, ahol 100-150 zsidó ember rejtőzött. Később Mécs egy alkalommal nyilvánosan megkövette a holokauszt áldozatait, és egy helyütt XXIII. János pápát idézi, aki szerint a jó katolikusnak a mulasztásokat is meg kell gyónnia. Mécs nem mondja ki, de úgy véli, a magyar katolikus egyház bűne az, hogy sokáig nem szállt szembe az 1938 után fokozódó zsidóüldözéssel. Aki nem tiltakozik az embertelenség ellen, maga is bűnrészes.

Mécs Imre négy évet töltött Pécsen az ottani jezsuita kollégiumban, de végül is a budapesti Eötvös gimnáziumban tette le az érettségit. Érdeklődése már tízéves korától természettudományos jellegű volt, s elmondja, milyen hatással volt rá egy olvasmánya, a *Madame Curie* című életrajz. Különös módon e sorok írójának is kamaszkori olvasmánya volt ez a könyv, de míg Mécset a lengyel születésű tudós asszony küzdelmes párizsi karrierje fogta meg, bennem mély rokonszenv ébredt az oroszok által leigázott lengyelség iránt, ami biztosan hozzájárult későbbi polonista szakosodásomhoz és működésemhez.

Nem mindennapi módon került be Mécs Imre a Műegyetem villamosmérnöki karára. Apja azt szeretne volna, hogy orvos legyen, de Mécs a mérnöki hivatást választotta, s hogy biztosan bejusson az egyetemre, egy huszárvágással megoldotta a dolgot: fölcsapott egy évre villanyszerelőnek, ennek révén mint „munkáskáder” simán bejutott a Műegyetemre. Hosszan mesél itteni tanulásáról, kedvenc professzora Simonyi Károly lett, aki az „egyetemességet” tanította. Mécs azzal szerzett jó pontokat az egyetemen, hogy szakérettségiseket korrepetált és emiatt minden tárgyból jól fel kellett készülnie. Szerinte fontos dátum volt a Műegyetem

életében 1953, amikor Nagy Imre miniszterelnök reformjai megengedték a szakértettségiseknek, hogy visszamenjenek korábbi munkahelyükre, illetve lehetővé tették a tanároknak, hogy megbuktassák a rosszul felkészült hallgatókat. 1953 és 1956 között nemcsak a Műegyetem szakmai színvonala javult, de megváltozott a hallgatók szociális összetétele is, mivel elég nagy számban vettek föl a Mécshez hasonló új „munkáskádereket”.

Mécs hitelesen számol be az 1955-ös osztrák államszerződés utáni magyarországi hangulatról. Bár Rákosi Mátyás megpróbálja visszanyomni a szellemet a palackba, ez Hruscsov Sztálint leleplező beszéde után nem sikerül, a reformokra várakozó értelmiség a Petőfi Kör-vitákkal erősen megtolja a változás szekerét. Bár Mécs azt mondja, részt vett két Petőfi Kör-vitán, nem érzékelteti az újságíróvita szinte forradalmi hangulatát. Nincs jelen a Rajk-temetésen sem, tehát bizonyos értelemben meglepetésként éri az október 22-én a Műegyetemen rendezett nagygyűlés, ahol a Szegedről érkezett küldött felszólítja a mérnökhallgatókat, lépjenek be a MEFESZ-be. Itt történik az, hogy hat óra tájban Szilágyi József ötödéves gépészmérnök-hallgató kér szót és „rendkívül vehemensen” (147) azt mondja, „ti itt pontokat szerkesztetek, miközben Varsóban dörög az ég” (147–148). Szilágyi számot ad arról, mi történik Lengyelországban, ahol a szovjet csapatok körülvették Varsót, hogy megakadályozzák a lengyel pártvezetésben beállt reformista fordulatot. Ez felizgatja a mérnökhallgatókat és Mécs szerint, „ekkor jött létre a szolidaritási kivonulás gondolata”. Ez azonban csak a műegyetemisták szempontjából igaz, mivel ekkorra már a bölcsészkaron és a Képzőművészeti Főiskolán eldőlt, hogy másnap kivonulunk, tüntetünk a szorongatott lengyelek mellett. Még hozzá jelszavas felvonulást tervezünk, amelyek közül az első: „Függetlenség, szabadság, / lengyel–magyar barátság!” Ráadásul a mérnökhallgatók elszántságát jelentősen fékezte Marián István alezredes, katonai parancsnok, akinek hatására még aznap éjjel az október 23-i csöndes felvonulás mellett döntöttek a budai oldalon, azzal, hogy a pestiekkal majd a Bem-szobornál találkoznak.

Más szóval egyeztetniük kellett a pesti egyetemi karokkal. Mécs nem csupán, hogy nem említi a bölcsészkar fontos szerepét a másnapi tüntetésben, de azt sem látja be, a pestiek transzparencsei és hangos jelszavai nélkül sokkal kevesebben tudtak volna arról az emberek, mi történik, egészen másképp alakult volna a Bem-szobornál végződő, végül is a forradalomhoz vezető tüntetés. Egyetlen megjegyzése arról, hogy mi volt a bölcsészkar „szerencséje” – a történelmi dokumentáció szempontjából az, hogy a Magyar Filmhíradó nem őket, a csöndes tüntetőket filmezte, hanem az ELTÉ-t, azt a jelenetet, ahogy a bölcsészkar menete áthalad a Margit hídon. Amit a Bem térről a Parlamenthez való átvonulást illeti, Mécs emlékezete eléggé bizonytalan: „*valakik* elkiáltották magukat: »menjünk a Parlamenthez«”. Kurziváltam az első szót, mert történe-

tesen én is ott voltam a Bem-téren, ahol egy fiatalember a szobor talapzatáról ezt kiáltotta: „Polgártársak(!), itt nincs hangerősítő. Menjünk át a Parlamenthez, ahol Déry Tibor fog szólni hozzátok!” Mécs a Margit hídon át ment vissza Pestre, ahol már a tömeggel együtt kiabálta a lengyelbarát, majd egyre forradalmibb jelszavakat. A Parlamentnél őt is elfogja az a „pünkösdi hangulat”, hogy „minden magyar egyet akar”. Megvárja az egyre késlekedő Nagy Imre érkezését, és ő is leírja, hogyan váltott hangot Magyarország exminiszterelnöke, aki az „Eltársak” megszólítással kezdte, majd a „Barátaim”-mal folytatta lényegében a tömeget nyugtató beszédét. Mécszet egy Csepel teherautó viszi sokadmagával a Rádióhoz, ahol nem vesz részt a harcokban, hanem egy idő után hazamegy a József körüti lakásukba, hogy hajnalban ő is tankcsikorgásra ébredjen: megjöttek a szovjet páncélosok.

Erről a beavatkozásról Mécs Imre nagyon tárgyilagosan beszél. A szovjeteknek csak akkor volt tűzparancsuk, ha lőttek rájuk, viszont a nyitott páncélautók és a régi, második világháborús T-34-esek rendkívül sebezhetők voltak a házilag készített Molotov-koktélokkal. Mécs elmondja, hogy a felkelők a beavatkozáson érzett minden dühük ellenére sajnálták az utcai harcban elesett fiatal szovjet katonákat, akik „[i]szonyatos félelemben éltek, rettegetek” (181), mert „[a] harckocsi önmagában béna kacsa” (182), városban csak a gyalogság képes felvenni a harcot az ellenséggel. Ugyanakkor elmondja, hogy felháborította, amikor a szovjet katonák lőttek a mentőkre és a tűzoltókra is.

Valószínűleg abban is igaza van Mécsnek, hogy a Nemzetőrség megszervezésének gondolata a Műegyetemről, Marián alezredestől indult ki. Mivel a honvédség többsége nem avatkozott be a harcokba, kellett egy rendfenntartó fegyveres erő, amelyik különösen akkor lett fontos, amikor a szovjetek pár napra kivonultak Budapestről, hogy ne ismétlődjenek meg a Köztársaság térihez hasonló atrocitások. Számos műegyetemistához hasonlóan Mécs Imre is belépett a Nemzetőrségbe, volt fegyvere, de nem használta, csak járőrözött. Ettől függetlenül a Kádár-restauráció idején egyedül emiatt is letartóztathatták és elítélhették volna.

Egyetértek Méccsel abban is, hogy az ellenállás november negyedike után nem szűnt meg, csak más formát öltött. Ebben fontos szerepe volt a munkástanácsoknak, amelyek tárgyaltak ugyan Kádárékkal, de a szovjet csapatok teljes kivonását követelték. Ez az ellenállás lényegében 1957. január elejéig tartott, amikor a Kádár–Münich-kormány bevezette a sztrájkolók ellen alkalmazható halálbüntetést.

Mécs említi az ellenállás egy fontos, kevesek által ismert epizódját, a Kárász-missziót. Kárász János főhadnagy a Bárány János vezette felkelő csoport parancsnok-helyettese volt, akit azzal küldtek ki Bécsbe, tudja meg, van-e lehetőség nyugati katonai segítségre. Kárász beszélt a bécsi brit katonai attaséval, és azzal jött vissza, hogy semmiféle ellenállásnak nincs értelme. Ezért is gondolja Mécs, hogy

a MUK (a Márciusban Újra Kezdjük) Kádárék provokációja volt, amivel igazolni lehetett a tömeges internálást.

1957 tavaszán Mécs egy budai villában lakott, letett több vizsgát az egyetemen és anyja tanácsára júniusban hazaköltözött. Szinte azonnal letartóztatták. Bár még ekkor is ellenállt a szovjet szuronyok által Magyarországra kényszerített Kádár-rendszernek, Mécsot megdöbbsentette a megtorlás módja és brutalitása. Először nem vallott, majd, amikor a nyomozótól megtudta, hogy barátai és ellenálló társai mit vallottak, elmondta ő is, amit a nyomozók már tudtak. Első fokon halálra ítélték és hónapokig „halálsoron” volt a Gyűjtőfogházban. A halálra ítételekről érvényes Angyal Istvánnak Mécs által idézett megállapítása: „ezeknek fejek kellenek”, lényegtelen, hogy a vádlottak valóban elkövettek-e egy főbenjáró bűnt. A megtorlás önkényességére jellemző Fónay Jenő ügye, akit majdnem kivégeznek amiatt, hogy a forradalom alatt megmentett két ávós tisztet, kihozva őket a Széna téri „Szabó bácsi” főhadiszállásáról. Bár a megmentettek tanúskodnak Fónay mellett, az ügyész azzal érvel, mekkora befolyása lehetett a felkelők között ennek az embernek, hogyha elengedték vele a két foglyot! Fónay Jenőt végül is nagynénje, a népszerű színésznő menti meg a kivégzéstől, Fónay Márta, aki Dobi István segítségével kieszközli neki a kegyelmet.

De ha már valakit elítéltek, az sem lehetett nyugodt a Kádár-rendszer első éveiben, amíg létezett az ún. „sárga csikó”-elv, tehát az a gyakorlat, hogy bárkit újra elítélhettek egy újabb perben. Mécs rámutat, hogy az akkori Legfelső Bíróságon létezett egy különleges tanács, amelyik bármelyik ítéletet megváltoztathatott; ha tehát valaki első fokon 15 évet kapott és fellebbezett, másodfokon halálra is ítélték. Emiatt a bebörtönzöttek között elterjedt, hogy nem szabad fellebbezni, ez történt Bali Sándor szerszámkészítő, a Központi Munkástanács egyik vezetőjének ügyében is, amikor egy különösen tisztességes ügyész (Egressy András) rávette Bali feleségét, adjon be válópert, amelynek ürügyén beszélhetett férjével, s figyelmeztesse, azonnal vonja vissza a fellebbezést! Ez megtörtént, Bali a 12 évnek csak a felét töltötte le, 1963-ban amnesztiával szabadult.

A kezdeti Kádár-rendszer brutalitásáról (ami vidéken gyakran még súlyosabb volt, mint Budapesten) senkitől még olyan részletes és drámai szöveget nem olvastam, mint ebben a könyvben Mécs Imrétől. Személyes vallomása megerősíti az ismert tényt, hogy soha ennyi embert nem végeztek ki és internáltak Magyarországon, mint ezekben az években. A kivégzettek túlnyomó többsége munkás származású volt, a kevés értelmiségi közül az egyik legdrámaibbnak Mécs Szirmai Ottó búcsúzását írja le, akit családjának régi kommunista volta sem mentett meg az akasztófától. Mindez titokban, „népbírók” részvételével történt, gyakran a Horthy-rendszertől megörökölt „úriember” bírókkal.

Mécs nem csinál titkot abból, mennyire csalódtak az ötvenhatos elítéltek Illyés Gyulában és Németh Lászlóban. Árulásnak érezték, hogy ezek a korábban

tisztelt és népszerű írók aláírták az 1957-es tiltakozást az ENSZ-bizottság „magyar ügyi” döntései ellen, Némethnek különösen felröva 1959-es moszkvai, pohárköszöntős látogatását, miközben Kádárék naponta akasztgattak és Bibó István életfogytiglani büntetését töltötte. Mécs „iszonyatos megdöbbenésről” beszél és arról, hogy „sokan összetépték Németh László könyveit, mert bent a börtönben volt egy bizonyos Németh László-kultusz” (230). Megjegyzi azért, hogy volt, aki ellenállt Kádárék nyomásának, illetve nem hitt ígéreteiknek, például Nemes Nagy Ágnes (és teszem hozzá, még páran a volt „újholdasok” közül) nem írták alá az 1957-es ENSZ-ellenes nyilatkozatot.

1956 után a nyomozók Budapesten nem verték a vádlottakat, azok több esetben büszkén vállalták, hogy fegyvert fogtak a szovjetek ellen. Ami a börtönviszonyokat illeti, Mécs szerint az örök primitív brutalitásán kívül a legrosszabb a mindent átható bűdösség volt. Ez összefüggött a kübli (ürítő-vödör) állapotával, amin még az sem segített, hogy a börtönbeli segédmunkás Darvas Iván azt egyszer elegáns franciasággal mutatta be a raboknak. A Gyűjtőfogházhoz képest a váci börtönben már javult a helyzet, ott már nem voltak kivégzések és Mécs hamarosan átkerült a börtön vegyi laborjába, ahol Göncz Árpád mint fordító is dolgozott, valamint a debreceni egyetemről idekerült Papp József fizikus, aki nemzetközi hírnévű tudós létére csak a börtönben tudott „érvényesülni”. Ezután 1961-ben, a Deme Kálmán-féle kezdeményezéssel egy régi templom épületében megszervezték azt a mérnöki tervezőirodát, amelyik évekig rengeteg hasznot hozott a magyar népgazdaságnak, Mécs is itt dolgozott, számos színes anekdotát mond el az 1963-as amnesztiát megelőző évekből.

Ami a szabadulás élményét illeti, a volt életfogytigos megható pillanatokról számol be: a virágüzletben egy virágáros néni, aki megtudja, hogy az újonnan szabadult „ötvenhatos”, megcsókolja; a taxis nem fogad el tőle pénzt; családja boldogan fogadja. Utána munkát keres, az igazgatók fölvennék, de a személyzetis (káderes) a priusza miatt mindenütt elutasítja. Végül a Híradástechnikai Szövetkezetben kap állást, ahová fel tudja vetetni a Nagy-budapesti Központi Munkástanács volt vezetőjét, a frissen szabadult Rácz Sándort is. Mécs tíz évig, 1973-ig dolgozott a Híradástechnikánál, és annak ellenére, hogy közben belügyes besúgók „vigyáztak rá”, nem volt rossz dolga.

Más szóval élhetett magánéletet. Ebben szerepet játszott egy bizonyos „nagyon csinos” hölgy, Irénke, akit valószínűleg a Belügy állított rá, sikeresen. Később megnősült, gyerekei születtek – minderről elég lakonikusan számol be. Fontosabb az, hogy miután egy tévélaborban kezdett dolgozni, feltalált egy *digitális impulzusgenerátor* nevű műszert, aminek 1972 táján még a Szovjetunióban is nagy sikere volt, olyannyira, hogy a börtönviselt villamosmérnököt meghívták Moszkvába. Tíz napot töltött ott és jól érezte magát, mert az egyszerű oroszok

„nagyon kedvesek”. Feltehetően nem nagyon beszélt velük a Gyűjtőfogházról és más börtönélményeiről.

Ami a politikai szereplést illeti, Mécs Imre 1977-ben kezd aktivizálódni. Szabó Miklós történész hatására aláírja a csehszlovák Charta 77 melletti magyar tiltakozást és kapcsolata megerősödik Donáth Ferencsel, akit még a börtönből ismer. 1981–82-ben már rendszeresen találkoznak a volt ötvenhatosok és Mécs is részt vesz azon a kilencszemélyes kerekasztal-beszélgetésen, amit a későbbi 56-os Intézet Oral History Archívuma őrzött meg, s amelynek résztvevői között ott van Rácz Sándor, Vásárhelyi Miklós és Mérei Ferenc, akit Mécs szeretettel „Mérei papa” néven emleget. Mécs részt vesz az 1984-ben alakult Duna Kör munkájában és itt ismeri meg második feleségét, Magyar Fruzsínát. (Akiről két helyen kicsit mást ír, mert a 486. oldalon az áll: „[Fruzsínával] 85 szeptemberében lobbant fel szerelmünk”) Közben buzgón terjeszti a *Beszélő* című illegális folyóiratot, amiből a Fruzsínánál rendezett házkutatás is talál vagy 240 darabot!

Az egypártrendszer lebontásában Mécs Imre már nagyon hatékonyan közreműködik. Interjúkat ad külföldi adóknak, és 1986-ban már részt vesz egy illegális „56-os konferencián”. Ekkor még lényegileg azonos az ún. demokratikus és a népi ellenzék álláspontja, bár a népiek Pozsgay Imrével egyezkednek, hogy megkapják az engedélyt ma is létező, *Hitel* című folyóiratukhoz. Ezzel kapcsolatban Mécs elmondja, „56-ot... nem lehet beszkatulyázni”, vagyis az egyszerre volt „proletárforradalom”, magyar polgári forradalom és nemzeti felkelés. Mécs természetesen tagja az 56-os Emlékbizottságnak, fontos szerepe van abban, hogy végül is a 301-es parcellát rendbe hozzák és „rehabilitálják” a kivégzetteket Nagy Imrértől kezdve a Tompa utcai felkelőig. Ugyanakkor Mécs több alkalommal beszámol Soros György hathatós segítségéről és arról, hogy az Amerikában milliommossá lett Soros „a magyar rendszerváltás egyik legjelentősebb előkészítője volt.” (514) Ezzel én is egyetértek, mert az ingyen adott Xerox-gépek nélkül sokkal nehezebb lett volna a magyar közvélemény átformálása, az egypártrendszer leváltása.

Így érkezünk el 1988 júniusáig, amikor egy nagy tüntetés végén Mécs elkezdték verni a rendőrök, akik közül az egyik letépte az ingét is. Mécs erről úgy számol be, hogy valami „eufória” lett úrrá a tüntetőkön, mert „[e]lőször fordult elő harminc éve, hogy Nagy Imréék nevét hangosan lehetett mondani.” (545) Pontosabban, hogy több száz ember ezt nyilvánosan megtette. (Nyomtatott folyóiratban ez már korábban megtörtént, legalábbis Nagy Gáspárnak N.I.-s kezdőbetűs versében). Megalakult a TIB, a Történelmi Igazságtétel Bizottság, amelynek elvi nyilatkozatát éppen Mécs olvasta föl Lakiteleken, az MDF találkozóján. Erre úgy emlékezik, hogy ezzel sikerült véget vetnie az „óvatos ellenzékiiségnek”. Viszont azt sem rejti véka alá, milyen fontos szerepe volt Németh Miklós miniszterelnöknek a rendszerváltás lebonyolításában. Először még nem nagyon bíztak benne, de Mécs öt később már „partnernek” nevezi a különböző akciókban és

megjegyzí, Németh „[m]ég azokat az utóvédharcokat is leszerelte, amelyek például a lengyeleknél megvoltak” (558)

Egymás után alakultak az új egyesületek és pártok: a Szabad Kezdeményezések Hálózatából 1988. november 13-án alakult meg a Szabad Demokraták Szövetsége, a Magyar Demokrata Fórum ellenpólusa. Ezzel kapcsolatban Mécs beszél a korai Fidesz szerepéről is, amelyikben Orbán Viktor még csak az egyik volt a szakállas fiatal emberek között, akik akkor még harciasan liberális nézeteket vallottak. Nem sokkal ezután Mécs Imre hosszan foglalkozik az „ősi mentalitások” szerepével, amelyek megfertőzik a magyar társadalmat. Ilyennek tartja az antiszemitizmust is, megemlítve, hogy a németeknél megtörtént a társadalmi szembenezés a náciizmussal, illetve annak legembertelenebb megnyilvánulásával, a zsidóüldözéssel. Mécs úgy gondolja, ez a szembenezés Magyarországon elmaradt, a többi között azért, mert vidéken nagyon sokan a zsidók 1944-es deportálásának azonnali haszonélvezőivé váltak. Mélyen igazak ezek a mondatok: „Semmit nem tisztázott ez a populáció, amelyik itt él, és most egy ilyen álhazafiságba, egy ilyen pszeudonemzeti érzésbe bemenekülve a lehető legrosszabb képét mutatja. Nem ilyen a magyar nép.” (590)

A beszélgetőkönyv utolsó fejezete az 1989-es évről szól és stílszerűen éppen ötvenhat oldalt tesz ki. Ami ebben az évben történt, Mécs azt a rá jellemző tárgyilagossággal mondja el. Ennek a fejezetnek legmeglepőbb részlete az, hogy a Belügy informátorain keresztül szinte az utolsó pillanatig rajta tartotta szemét az „ötvenhatosokon”, és hogy a hajdan elítélt Erdélyi Tibor, a Nagy Imre-újrateremtés egyik szervezője is beépített ember volt. A vértelen rendszerváltás hőse pedig nem Erdélyi, nem is az a fiatal ember, aki már tudja, hogy a szovjet csapatok ki fognak vonulni, mégis felszólítja őket a kivonulásra, hanem egy belügyes őrnagy, Végvári József, akinek köszönhetően nyilvánosságra kerül, hogyan próbálja az államvédelem átmenteni magát a független Magyarországra. (Később Mécs hiába igyekszik előléptetni az őrnagyot, ez az Antall-kormány heves ellenállásába ütközik). Mindenesetre Nővé Béla könyve egyfajta happy ending-gel zárul: 1989 őszén Mécs Imréék lakásából kiszereleik a „poloskát”, vagyis a lehallgató készüléket.

A könyvhöz Mécs Imre lánya írt megható előszót, azt névmutató és számos korabeli fénykép egészíti ki, amelyek közül az utolsó a Hősök terén készült 1989. június 16-án, ahol Mécs Imre is beszélt. Lehet, ez volt az utolsó pillanat, amikor még 1956 forradalmának szelleme hatotta át az egész magyar társadalmat.

(Magvető, 2025)

Földesdy Gabriella

„Rajzolta Madách Imre”

Madách rajzai és festményei. Andor Csaba és Varga Emőke könyve

Minél jelentősebb egy művész – legyen az író, költő, festő, szobrász, muzsikusz –, annál nagyobb a késztetés arra, hogy napfényre kerüljön minden más tevékenysége, legyen az egy másik művészi terület, esetleg naplóírás, gyűjtés, kézművesség, politikai szerep. A két vagy több területen egyaránt kiemelkedő tehetséggel rendelkező művészek leghíresebbike az a *William Blake* (1757–1827), akit grafikusnak és festőnek éppúgy nagyszerűnek talál a művészettörténet, mint romantikus költőnek. *Johann Wolfgang Goethe* is kiválóan rajzolt, képzőművészeti alkotásai megjelentek tíz kötetben (Lipcse, 1958–1973), publikált rajzait a művészet- és irodalomtörténet a költői életművének szerves kiegészítéseként tartja számon. A legsokoldalúbb művész talán *E.T.A. Hoffmann* lehetett (1776–1822), aki elsősorban zenésznek vallotta magát (operákat is írt, karmester is volt), másodszorban festőnek, grafikusnak, és csak harmadszorban írónak. Manapság kizárólag romantikus íróként tartjuk számon, szellemekkel, kísértetekkel teli elbeszélései a világirodalom remekműveivé váltak.

Sokoldalú művészek mindig is voltak, legtöbbjük hosszú távon feladta a sokirányú tevékenységet, és kikötött az általa legjobbnak vélt területnél, így *Jókai* sem lett festő, hanem író, *Herczeg Ferenc* is próbálkozott festéssel, de írói sikerei az írás irányába vitték inkább. A magyarok közül gróf *Bánffy Miklós* mozgott a legszélesebb palettán, ő több művészi területen is működött folyamatosan úgy, hogy nem adta fel közben egyiket sem. Kiváló író volt, novellái, drámái és regényei is a magyar irodalom remekei közé tartoznak, emellett grafikai tehetség volt, szabadidejében számos rajzot, jelmeztervet, illusztrációt készített, az operai intendantssága alatt szinte minden operának ő rajzolta meg a díszletét és a jelmezeit is. Nemzetközi politikusokról készült grafikai albuma világszenzációnak számított. Mellékesen komponált zenedarabot, és rendezőként is bemutatkozott többször.

Nagy kérdés, hogy sokoldalúság, művészi tehetség szempontjából hol helyezkedik el *Madách Imre*, *Az ember tragédiájának* költőzszenije? Ezt a kérdést próbálja körüljárni a 2025-ben megjelent kötet két szerzője: *Andor Csaba* (1949–2022) és *Varga Emőke*, a szöveg-kép viszonyok kutatója, tanszékvezető főiskolai tanár. *Madách Imre* (1823–1864) írói munkássága, a nemzeti drámává vált főműve indokolja is azt, hogy életének szinte minden napját feltárjuk, és alkotótevékenységének minden apró részletét megvizsgáljuk. Vajon a könyvben publikált hatvan grafikája és nyolc festménye milyen indítatásból készült, maradandóak ezek az alkotások önmagukban is, vagy csak kiegészítik a költő drámákban, versekben, egyéb írásokban ki nem fejtett gondolatait? Egyáltalán, miért fest, rajzol egy író,

költő, amikor ezernyi más dolgot is csinálhatna? Madách a most megjelent kötetben lévő rajzai és festményei sem készítésük idején (egy grafika kivételével), sem később nem publikálták őket, a költő halála után a leszármazottak őrizték, majd az ő haláluk után kerültek be az írásos hagyatékhoz, mintegy mellékesen.

Az Andor Csaba által létrehozott és általa 2010-ig vezetett Madách Irodalmi Társaság (alapítva: 1992) feladatának tekintette egyrészt Madách műveinek kritikai újrakiadását, műveinek újraértelmezését, minden, a költővel kapcsolatos életrajzi, kritikai, irodalmi vonatkozások feltárását, amibe az általa készített grafikák számbavétele is beletartozott. Így jutunk el addig a pontig, amikor Andor Csaba az OSZK kéziratárának levéltárosaként feltérképezte az összes meglévő Madách-művet, grafikát, festményt, majd leírást készített róluk. A számbavétel nagyjából 2021-re elkészült, hátra volt még a feladat nehezebb része, nevezetesen a művek térbeli és időbeli elhelyezése, a rajzok és festmények művészi értelmezése és értékelése, az irodalmi és képzőművészeti alkotások közti összefüggések megtalálása. Andor Csaba a feladatot Varga Emőkével osztotta meg, aki a hátralévő munkát egyedül végezte el a társszerző 2022-ben bekövetkezett halála miatt.

Végiglapozva a könyv hatvan grafikáját és nyolc festményét (néhány grafika és festmény elveszett, lappang vagy megsemmisült), számos kérdés merül fel a Madáchot kizárólag irodalmi alkotásaiból, illetve életrajzából ismerő kutató, irodalmár, tanár vagy egyszerű érdeklődő előtt. A kérdések triviálisnak mondhatók, a válaszok a legkevésbé sem.

Tanult-e Madách Imre rajzolni, festeni? Konkrét célok vezették rajzolás közben, vagy pusztán időtöltésnek szánta őket? Miért e három műfajban alkotott: portré, tájkép, karikatúra? Tudta-e, hogy rajzai, festményei csak az amatőr szintet ütik meg? Várt-e elismerést a rokonoktól, barátoktól a rajzokért, festményekért? És még ezeken túl is merülnek fel kérdések, leginkább arra vonatkozóan, mi az összefüggés a rajzok és az írásművek között? Figyelmen kívül hagyhatjuk azt az – egyébként nyilvánvalónak tűnő – kérdést, Madách nyilvánosságra akarta-e hozni rajzait, és mint grafikus vagy „képíró” művész bemutatkozni. Természetesen nem volt ilyen szándéka. Hiszen írásai esetében is rejtőzködő magatartást követett, drámáit nem vitte színházhoz bemutatás céljából, kétszer pályázott az akadémiai jelíges drámapályázaton, de nem nyert. A *Tragédia* ismertté válását elsősorban baráti tanács, biztatás segítette, nem az egyéni becsvágy. Introvertált személyisége, szerénysége kerülte a nyilvánosságot.

A kötet négy, egymástól jól elkülönülő szöveges elemző részre tagolódik (I. A rajzok keletkezése és tulajdonváltozásai; II. A Madách-rajzok deskriptív megközelítése; III. Képben szemlélésre késztetettség; IV. A Madách-tájrajz mint a realitás poétikus transzformációja), ezt követi a bőséges jegyzetanyag, irodalomjegyzék, majd az „ábrák”, végül a teljes reprodukált képanyag a címmel, lelőhely-lyel, dátummal (ha van), és a pontos mérettel.

Az I–II. fejezetből tájékozódhatunk a Madách-grafikák és festmények létrejöttének körülményeiről, származási helyükről, keletkezésük valós vagy feltételezett időpontjáról, illetve arról, pontosan mit ábrázol az adott rajz vagy festmény. A III. fejezetben a madáchi ábrázolástípusokkal ismerkedünk meg, részletekbe menő elemzését kapjuk a tájképeknek (veduta-hatás), az életképeknek, Madách karikatúrafelfogását követhetjük nyomon, valamint egyes portréinak a korban szokásostól eltérő ábrázolásaival ismerkedhetünk. A IV. fejezet már kizárólag a tájrajzok értelmezésével foglalkozik, olyan, az ábrázolásban csak látenszen meglévő tudattartalmak felállítására kerül sor, amelyek összefüggést teremtenek képi ábrázolás és Madách fő műve között.

Megpróbálom sorra venni a kötet képelemzésből adódó fontosabb megállapításait. Vajon mi motiválhatta a költőt rajzok, festmények létrehozására? Kézenfekvő a primer válasz, miszerint a korabeli nemes ifjak oktatásának szerves része volt a zene, tánc, kardvívás elsajátítása mellett a rajzolásnak készség szintű megtanulása rajztanár segítségével. Madách és hét vele egyidős tanulótársa (az ún. „nyolcak”, köztük a két Lónyay- és a két Andrássy-fivér) *Schwindt Károlynál* tanultak rajzolni Pesten. Csak az alapok elsajátításáról volt szó, nem festőművészeket képzett ez a Schwindt-iskola. Aki tehetséges volt, tovább tudott lépni egy komolyabb mesternél, vagy külföldön. Az itt elsajátított alapok révén Madách le tudta rajzolni az őt körülvevő tárgyakat, tájakat, és tudott olyan portrét készíteni, amelyik hasonlított a modellhez. Ez a „tudás” elegendő volt ahhoz, hogy a költő szívesen rajzoljon vagy fessen, elsősorban saját szórakoztatására, időtöltés céljából. A rajzokat legtöbbször elajándékozta valamelyik családtagnak. A dolgozat helyesen állapítja meg, hogy végül is kedvtelésből, sőt „belső készítés” hatására vetette papírra, vászonra műveit.

Az összes rajz között egy nagyobb csoportot képeznek a tájképek, településrészek, várromok, vagy tájba helyezett épületek leképezése. *A trencsényi fürdő* (53.) [megjelent a Regélő c. lap 1841/47. számában] és az *Alsósztrégova látképe* (64.) címűek nem rajzként maradt ránk, hanem metszet formájában (az eredeti elveszett). Mindkét alkotás egy magaslati pontról nézi a várost, azonban magaslat hiányában feltételezhető, hogy camera obscura segítségével készültek. A fényképezeti eszköz 1840 környékén elterjedt eljárásnak minősült. A többi táj- és városkép-ábrázoláshoz (8., 10., 11., 12., 43., 48., 56. számú rajzok) a korabeli „veduták” [településről készült képeslap] széles körű elterjedése járulhatott hozzá, illetve hatással lehetett rájuk *Thomas Ender*, *Ludwig Robock*, *Lehnhardt Sámuel*, vagy *Franz Jaschke* egy-egy tájábrázolása. Összetettséjük nyilvánvaló: a valóságos elemek keverednek az alkotó által kitalált részletekkel. Háromdimenziós képkereső segítségével négy rajz pontos helyszíne meghatározhatóvá vált: a szécsényi Forgách-kastély (12. sz.), a diósgyőri vár (44. sz.), a dévényi vár (55. sz.), és Lónya (43. sz.).

Az elemzés fontos megállapításokat tesz Madách karikatúra rajzairól, illetve karikatúraszerű életképeiről (11 db). A műfaj épp Madách korában válik elfogadottá, majd hamarosan népszerűvé. A mai befogadó személy kevésbé értékeli az egy lapon való 4-6 elemből álló, valamely triviális életbölcsséget közvetítő alkotást (39., 40., 50. számú képek), de az egyjelenetes karikatúrák történetközvetítő szerepe, alluzív „üzenete” is gyengének mondható. Ennek ellenére a karikatúrák sajátos bájjal rendelkeznek, a dolgozat is kiemeli a legkifejezőbbeket (27., 29., 33., 47. számúak), ezeken a túlzó ábrázolásokon ugyanis nem a kigúnyolás, nevetségesség tétele dominál, inkább a rajzolónak hősei iránti elnéző szeretete. Ez utóbbi realizálódik a *Lefekvés előtti búcsúzás* (6. sz.) rajzon, ahol a családtagok járulnak a „ház ura” elé. E blokkban találkozunk egy igazi önreflexiós karikatúrával, a *Civilizátor vígjáték* szereplőit jeleníti meg egy nyolcalakos tusrajzon (54. sz. – másolat). A vígjáték szereplőit kizárólag esendőségükben, illetve kiszolgáltatottságukban láthatjuk az alkotás kapcsán. Madách kifejezőeszköze e rajzokon is a túlzás, és nem a torzítás.

A következő csoportot a portrék alkotják, az elemzés is több részre osztja őket. *Sixtus pápa* és *Calliopé* múzsa, amelyek hártypapírra való másolás segítségével készültek (7., 52.), rajzos arcképek (1., 14., 15., 24., 37., 51), végül az olajtechnikával készült színes portrék (62., 63., 65., 66., 67). Minden téma közül az emberi test hiteles ábrázolása bármely felületen a legnehezebb festői/grafikusi feladat. Kihívásnak is tekinthető, a helytelen arányok megválasztása, vagy természetellenes mozdulat, elnagyolt kéz-, lábábrázolás azonnal árulkodik a készítő inkompetenciájáról.

Madách portréin számos anatómiai hibát lehet felfedezni, ennek ellenére portréi kifejezőek, és elgondolkodtató alkotások. E portrék hitelességét nem a képnek az ábrázolt személlyel való hasonlósága vagy eltérése határozza meg. Kizárólag a személynek a festő rajzolata által megadott egyénisége számít. Az, hogy mit sugároz a néző felé: elfogadjuk-e a festő által teremtetett személyt, vagy nem. Legfeltűnőbb sajátosságuk a „balhangsúlyos képszerkezet” (a kép bal oldala túlsúlyos), valamint „az arc bal oldalának dominanciája” (a kép alanya mindig balra tekint, az arc középvonala a bal szemre esik). Festészeti szempontból ez lehet probléma (bár a híres festők képeinek többsége szintén balhangsúlyos), a laikus szem nem akad fenn ezen a jelenségen.

Az elemzés nem vesz górcső alá minden portrét, részletes – szinte mindenre kiterjedő – elemzést csak a *Fráter Erzsébet* (66.) c. portréről ad. A választás kézenfekvő, az ábrázolt személy a költő felesége. Olyan szuggesztív információkat kapunk az elemzés kapcsán mind a festmény jellegzetességeiről, mind Fráter Erzsébetéről, és az itt festő szerepben jelenlévő Madáchról, amely művészettörténeti szempontból is egyedülálló. Végig azt érezzük, hogy az ábrázolt személy külső megjelenésre nem a festményen látott formát mutatta. Mi inkább azt lát-

juk, hogy Fráter Erzsébet férje a kép festésekor hogyan látta feleségét. Valóban dominál a lágyság, a legömbölyített vonalak az egész testen, és érezni, mennyire vonzódik ez iránt az asszony iránt az őt lefestő költő férj. Meghatározható a kép alanyának zárkózottsága, fokozott sebezhetősége, befelé fordulása, megbiccenő fejtartása. Feltűnő a kissé hajlott testtartás, ami azt sugallja felénk, éppen a székből való felugrás előtti pillanatban látjuk a festményen. Mintegy mellékesen, egy mondat szól a szemekről, amelyek kitekintenek a képből, holott a festményt szemlélő egyén ezeket az egzisztenciális bizonytalanságot sugalló szemeket veszi észre legelőször a képre tekintve. Minden más jellegzetességet csak később.

Érdemes lenne még három olajportrét részletesebben görcső alá venni, és végére járni, miért készített arcképet Madách Szent Imréről (65.), Corvin Jánosról (63.), Zrínyi Miklósról (62.), milyen minták állhattak rendelkezésre e történelmi személyek kapcsán. De izgalmas feladat lenne a *Női fej* (67.) 1851-ben készült portré minden tekintetben rendhagyó elemeit az alkotó egyéniségéből magyarázni. E portrénál még a modell kilétét sem tudjuk.

A portré műfaji határainak kiterjesztésével találkozunk a III. fejezet analitikus elemzései között. Madách esetében ugyanis nemcsak azt az ábrázolást nevezhetjük portrénak, amelyen egyetlen alak áll/ül a kép közepén. Ide sorolhatjuk mindazokat a rajzokat, amelyeken egy vagy több arcot látunk, esetleg teljes alakot szemből vagy profilból, és „az alak önmagában lesz a megjelenítés célja”. Ekkor műfaji *kontaminációról* beszélhetünk (egyik műfaj áttolódik a másikba, a portré zsánerbe vagy a karikatúrába). Ennek a jelenségnek jellegzetes megnyilvánulásai a *Servus collega* (47.), az *Útczai látvány nézői ablakokról* (30.), a *Bódi* (36.), a *Matolcsi szívét hozza Ité Ninának!* (18.) című rajzokban érhetők tetten, ahol a portrék az ábrázolt jelenetben oldódnak fel, de mindig megtartják a portréra jellemző vonásaikat. Ennek egyetlen lehetséges magyarázatát adja meg a tanulmány, amikor arra következtet, hogy Madách rokonait, ismerőseit akarta megörökíteni a rajzokban, e célból fordult a zsáner- vagy életképhez, illetve a karikatúrisztikus megoldáshoz.

A tanulmány IV. (utolsó) fejezete próbál elemelkedni a bemutatott rajzoktól, festményektől, túllépni a szöveggel leírható képtartalom értelmezésén, és kizárólag a költő képi világát akarja vizsgálni. Mert Madách eredeti célja is az lehetett, hogy függetlenedve az irodalmi szövegtől egy önálló képi világot hozzon létre, amikor rajzolásba fogott.

Bármennyire is amatőr munkáknak tekintjük Madách rajzait, festményeit, az biztos, hogy kompozícióit nem vaktában, véletlenszerűen helyezte el az üres felületen, hanem tudatos, előre átgondolt szerkesztés következményeként. Ez nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy egyik-másik rajz látenszen hordozzon olyan tudattartalmat, plusz információt, amely adott esetben rávilágít a költő sajátos gondolkodásmódjára, esetleg fő művének mélyebb – szövegszerűen nem kifejtett –

értelmére, egyáltalán, valami fontos tényezőre, amit eddig nem tudtunk vagy nem vettünk észre.

Az e fejezetben vizsgált rajz a *Patak, keskeny fahíddal és korláttal* (31.) címet viseli, amely címet utólag, a könyv szerzőitől kapta. A rajz első látásra jelentéktelennek és befejezetlennek tűnik, mintha hiányozna róla egy áthaladó ember(ek) vagy állat(ok) alakja(i), de ez nem biztos. A képelemző feltételezése alapján a rajz önmagában is sokatmondó, immanens mondanivalót rejt. A rajzolon a függőleges és vízszintes tengely meghúzásával felfedhetővé válik a látens többlettartalom, és további képarányok mutatkoznak meg általa. A felosztás módját a könyvben bemutatott ábrák (4. és 7. ábra) mutatják. A rajz egész terében felállított függőleges és vízszintes egyenesek meghúzásából újabb távlatokat nyitó következtetések adódnak. Az egyik annak felfedezése, hogy az ábrázolt tájat Madách nem frontális rálátással rajzolja, hanem mind a vízszintes, mind a függőleges tengelyt 15°-kal balról jobbra elforgatta, de ez a ferdeség (legalábbis a vízszintes vonalak esetében) nem vehető észre. Ez az elforgatásos szerkesztési mód (ferdetengely-együttes) kimutatható még néhány más tájábrázoláson (5. és 6. ábra). E jelenség – ahogy a balhangsúlyosság jelensége szintén – lehet a jobbkezeség egyenes következménye, vagyis spontán megnyilvánulás, de lehet tudatos, a jobb láttatás céljával történő, ám mindenképpen normaszegő vonás.

A 31. rajz azonban egy egészen különleges látens szerkesztési elvre is rávilágít. A képsík függőleges síkokra, ez esetben 15 függőleges síkra osztható, ami megegyezik a *Tragédia* színeinek számával. A függőleges vonalak a híddal, a ferde tengellyel történő metszéspontjai kirajzolják a mű hangsúlyos pontjait, valamint jelzik azokat a szerkezeti egységeket, amelyeket az eddigi műelemzők, és mi, olvasók a kezdetektől fogva megállapítottunk. A korlát hossza (IV–XI. színig) szimbolizálja az emberiség ismert történetét egészen Madách koráig, a londoni színig. A korlát előtti részek az idő meghatározhatatlan múltjából (I–III. szín) jönnek be, és végül kilépnek a jövőbe, majd a helyileg nem meghatározható bibliai térbe érve tűnnek el a rajz jobb szélén (XII–XV. színig). [A rajz egyik, az elemzés által nem említett metszéspontja (VIII. szín) éppen a rajz mértani középpontjára esik. Az első Prágai színről van szó, amely Madách magánéletét a leginkább gyötörte: Borbála rideg, hűtlen viselkedése Kepler iránt, amely saját sorsára emlékeztette, számára a legközvetlenebb valóságot jelentette.]

A 31. Madách-rajz ilyenén való megfejtése újdonság, de nem példa nélküli jelenség. Korábban is volt kísérlet az e könyvben is szereplő hexagramma [hatágú csillag] (6o.) megfejtésére (ld. Benes Istvánné elemzését a XIII. Madách Szimpózium kötetében 217–222. o.) A költő – bár nem foglalkozott okkult elméletekkel – mindig is kereste a világban előforduló szimbólumok értelmét, ezáltal az Istentől eltávolodott ember kitörési lehetőségeit elsősorban költői főművében, de hevenyészettnek látszó és esetlegesnek tűnő rajzaiban ugyanúgy.

Andor Csaba és Varga Emőke most megjelent könyve hiánypótló alkotás. Egyrészt sikerült a *Tragédia* írójának az eddig fellelhető összes képzőművészeti alkotását egyetlen kötetben megjelentetni, és a róluk szóló elemzéssel eddig ismeretlen összefüggéseket felmutatni az életműben. Az az érzésem, hogy a most megjelent kötet nem lezárja a Madách-rajzokról nyert tudásunkat, hanem elindít egy ezzel kapcsolatos továbbgondolási folyamatot.

(Madách Irodalmi Társaság, 2025)

Pillangók

Vannak emlékek, amelyek nem kopnak meg az évek múlásával. Ez is ilyen. Az igazság az, hogy néha még most is érzem a tenyeremben azt a könnyű súlyt, és a nyári levegőt, ami akkor körülölelt.

A nap magasán állt az égen, fullasztó volt a meleg. A pólóm csurom víz lett ott, ahol a túl nagy hátizsákom egész úton az izzadó hátamhoz dörzsölődött, mire kiértem a Nyíri-erdő tisztására. Megálltam a peremen, s figyeltem, ahogy a fűszálak hajladoznak a szélben. A méhek a virágok fölött nyüzsögtek és belefúrták magukat a szirmok közepébe, majd nehézkesen továbbszálltak. A mező tele volt élettel.

Hirtelen egy kiáltásra kaptam fel a fejem. A vakító napfényben csak a sziluettjét láttam, de hangját bárholnan felismertem volna. Vadul integetett, és sétából rohanásra váltott. Lihegve ért mellém. Arca tiszta piros volt, haja a homlokához, nyakához tapadt, és izgatottan vigyorgott. A bal kezében szorongatott pillangóhálót megemelte, és lelkesen kérdezte:

– Készen állsz?

Megszorítottam a hátizsákom pántját.

– Igen, készen! – hangom kissé remegett, de a fiú vidámsága ragályos volt.

– Szuper! – mondta, majd megindult a mező közepe felé.

Megtorpantam egy pillanatra. Néztem ahogy halad, ahogy utat tör magának. Léptei határozottak voltak. Nyomában a növények lekonyultak, és nem emelkedtek fel újra.

– Jössz?

Felkaptam a fejem, és egy darabig csak figyeltem, ahogy a szellő az arany fűrtjeit fújdogálja.

– Persze! – mondtam, és én is átléptem a határt.

A mező közepén a fű már magasabb volt, egészen a térdemig ért. A pillangók körülöttünk szálldogáltak, olyan közel, mint akik nem félnek tőlünk. Egy sárga elsuhan az arcom előtt, majd megpihent egy virágon. A szárnyai lassan nyíltak és csukódtak, mintha lélegezne.

▼

Az itt közölt írás a Katona József Könyvtárért Alapítvány megbízásából 2025. október 16. és 2026. február 5. között zajlott *Irodalmi tehetséggondozó program* nyertes pályaműve. A nyolcalkalmas kurzus a világ- és magyar irodalom jól ismert szerzőinek kevésbé ismert alkotásain keresztül vezette be a résztvevőket a kreatív írás folyamatába. Az alkalmakat olyan visszatérő írásgyakorlatok indították, mint a haikuirás, az ötsorosok, a fent-lent találkozó versek stb. A képzés első szakaszában a népmesék Propp-i szerkezetét és a hős útját vizsgálták meg, majd a résztvevők egy Ottlik-műmese beféjezésével, illetve saját mese írásával tehettek próbára stílusérzéküket és képzelőerejüket. A kurzus középső részében a hangulatteremtés mestereié volt a főszerep: Edgar Allan Poe rövidprózája kapcsán a feszültségkeltés eszközeinek alkalmazására, míg Örkény István írásai esetében a tömörítés fogásaira irányult a fókusz. Az írói eszköztár finomhangolása során Lázár Ervin egyik novellája volt az iránytű. A kurzus résztvevői egy-egy novella belső összefüggéseit feltárva saját szövegrészleteket alkottak, Molnár Krisztina Rita segítségével saját mítosz írtak, végül pedig a kurzus zárásaként Háy Jánossal beszélgettek az írás mesterségbeli fortélyairól. A kétheti rendszerességgel tartott, egyórás műhelymunka mellett online egyéni konzultációt biztosított az azt igénylőknek a kurzus vezetője, Váradi-Kusztos Györgyi.

– Már találtál is egyet? Király!

Nevetett, és közelebb lépett, a hálót pedig a kezembe nyomta. A nyele sima volt, kicsit meleg.

– Oké – mondta, és megállt mögöttem egy fél lépéssel. – Ne gondold túl, csak egy gyors mozdulat. Ennyi az egész!

Megemeltem a hálót és lendítettem. A vászon alatt a virág lekonyult, a pillangó pedig felrebbent, de a háló túl sűrű szövésű volt. Nem tudott kijutni.

Ekkor elugrott mögülem, és a vásznat a fűhöz szorította.

– Így, le kell szorítani a szélét, hogy ne legyen neki helye. Látod?

Bólintottam. A pillangó ide-oda vergődött.

– Na gyere, cseréljünk! – intett nekem, én meg óvatosan átvettem a helyét, majd egy ütemmel később kérdően visszanéztem rá.

– És most?

Egy pillanatig csak nézett, majd hirtelen nevetni kezdett. Ez nem tetszett. Elvégre azért jöttünk ki, hogy tanítson engem, nem?

– Hé! Segíts már! Nekem ez teljesen új.

Mire végre kikacagta magát, mellém guggolt, és kezeivel ő is leszorította a hálót a két másik oldalon. Lehelete az arcomat súrolta, s enyhe barackaroma fogta meg az orrom. Egy pillanatig csak ezt éreztem. Biztos a rágója volt.

Megvárta, amíg a pillangó felvergődött a vászonketrec legmagasabb csúcsába, majd összeszorította alatta a hálót, és egyre feljebb és feljebb csúsztatta az ökleit. Mikor a lepke már csak a kezén tudott megpihenni, felém fordult, és a fejével intett.

– Most pedig fogod magad, és a hüvelyk meg a mutató ujjaddal megnyomod a fejét.

– A fejét? – kérdeztem vissza.

– Igen, azt a fekete pontot.

– Tudom, hogy melyik a feje! – vágtam vissza neki.

Egy darabig csak néztem a pillangót, majd felemeltem a kezem és a két ujjammal közrefogtam a fekete pontocskát. Elszámoltam kettőig, háromra pedig összenyomtam. Szárnyainak apró ingása hirtelen abbamaradt.

– Na látod? – mondta egy vigyorral az arcán – Megy ez. Ügyes vagy!

Valami melegség futott át rajtam, majd az arcomon, és a fülem hegyén telepedett le. Visszamosolyogtam: megcsináltam!

Óvatosan kibontotta a hálót, és a pillangót a tenyerembe csúsztatta. Az arcomhoz emeltem, és közelebből is megnéztem. A szárnyai épek voltak, sárga színe pedig élénken ragyogott a napfényben.

– Gyönyörű, nem igaz?

– Igen – mondtam. És akkor tényleg annak láttam.

– Hoztál dobozt? – kérdezte, és már a mezőt pásztázta.

A hátizsákomra pillantottam.

– Igen – feleltem. – Itt van.

– Király!

A nap már a horizont peremén egyensúlyozott, de az a pár narancssárga nyaláb még így is árasztotta a meleget. Szökdelve fordultam be az utcánkba, magam elé tartva az ütött-kopott cipős dobozt. A pillangók könnyedén csúszkáltak benne oda-vissza.

Mikor a monoton hang megütötte a fülem, lelassítottam lépteim, és megálltam. A kezemben lévő dobozra pillantottam. Hirtelen olyan nehéznek és idegennek tűnt. Felnyitottam a tetejét, és végignéztem a pillangókon.

Nagy részük egy kupacban, egymás hegyén-hátán feküdt, csak pár árva pillangó volt szétszóródva arrébb, a doboz alján.

Mozdulatlanok voltak. Ez természetellenesnek tűnt.

Legutóbb, amikor láttam őket, még a szárnyaikat csapkodták!

Már nem is voltak olyan szépek. Színeik fakónak és élettelennek tűntek. Összeszorult a gyomrom.

Fogtam magam, belemarkoltam a dobozba, és a kezemben tartott pillangókat az ég felé dobtam. Mintha kavicsokat hajítottam volna el, olyan gyorsan értek földet. A becsapódásuk pedig kegyetlenül halk volt.

Nem történt semmi. A földön is ugyanúgy viselkedtek, mint a dobozban. Nem mozdultak. Kezemet újra visszatettem, és még egy maréknyit az ég felé dobtam. Ezt a mozdulatot ismételtettem újra és újra, de semmi. Egyszerűen semmi sem történt.

Kétségbeesetten kapkodtam a levegőt, a gombóc a torkomban egyre nagyobbra és nagyobbra nőtt.

– Gyerünk, mi lesz már? Repüljetek! Repüljetek! – nyögtem, de a rovarok csak keményen a kövezetre hulltak.

A földre rogytam, és már két kézzel próbáltam őket megröptetni. Hajigáltam a pillangókat és minden mást, amit a porban találtam. Hátha. Csak hátha...

Kétségbeesésemben nem figyeltem eléggé, és egyiknek a szárnya véletlenül leszakadt. A sárgáé.

Látásom elhomályosodott, kezeim remegni kezdtek, és a kicsi sárga pillangóval a tenyeremben felnéztem az égre.

A nap már végleg eltűnt, és narancssárga sugarai már nem árasztották úgy a meleget, mint korábban. Izzadt pólóm jéghideg volt ott. Fáztam, pedig nyár volt.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8. | telefon: +36 76 501 240 | e-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu